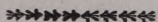

SZÁZADUNK.

Szerkeszteti

OROSZ JÓSEF.

I. KÖTET. és

II. 1833

PESTEN.

HARTLEBEN K. ADOLF TULAJDONA.

1832.

330

304304

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

Nyomtata Fűskúti Landerer Pesten.

E l ő s z ó.

E' munkának körét czímje határozza; századunkal foglalatoskodik tartalma. Csalatkoznék azonban, ki itt e' nevezetes időszaknak rendszeres leírását várná, mellyre tehetségeim igen csekélyek, de ha mindjárt ily óriási munkához szükséges tulajdonokkal birnék is, kiadóm — valljuk meg őszinte — aligha hasznát látná ily, bár nagyon dicséretes és oktató, ide, mint előre láthatni, kevesektől olvastatandó 's még kevesebbektől

megvétetendő könyvnek. Ily kezdettel a' magyar olvasó közönségnek száma 's különössége áll ellenkezésben. Csekély számú a' magyar. Mig a' franczia, német, angol és orosz írónak nyelvét harmincz millió ember érti, az olasz, spanyol, lengyel nyelv tíz milliónál többet számlál: szittyai nyelvünk csak mintegy három milliótól beszéltetik. 'S ha ennek olvasó publicumát valamivel közelebb vizsgáljuk, még szomorúbb kilátás nyílik az íróra 's kiadóra nézve.

A' magyar népességnek két harmada — vagy tán nagyobb része is — nem tud olvasni; az olvasni tudó felekezetnek kilencz tizedrésze a' kalendariomon vagy imádságos könyven kívül semmit sem olvas; az ilyformán öszveolvadt maradványnak megint kilencz tizede egyedül hivatalát vagy kenyérfoglalatosságát szorosan tárgyazó irományokat forgat, fel nem fogván azon hivatalnak, mellyet épen ezért csak bitangol, szellemét és a' terjedtebb olvasottsággal öszveköttetését; 's így, mi marad még Magyarországon, mi az olvasó közönség nevét érdemli? —

De ha még e' maroknyi publicumot is közelebről tekintjük meg, annak több mint fele csak izetlen románokkal, nyomoru fordításokkal, vizes versekkel foglalatосkodik és nagy része, habár komolyat olvas is, csak átfutja 's meg nem érti; a' velős, egész emberinemet és tulajdonképen hazánkat illető könyvek unalmasak, szárazak nekik, 's azok néha még haszontalan, az író önszeretetét csiklandó elmeфuttatásoknak is tartatnak.

A' még hátralévő kis valódi közönségnek egy, őt minden többi olvasó nemzetektől igen igen megkülönböztető különössége — 's ugyan szomorú különössége — van, az t. i. hogy azoknak, kik örömet és haszonnal olvasnak, kik e' mellett vagyonos tehetséggel is birnak, nagy része könyvet nem akar venni.

Kinek ezen őszinte nyilatkoztatásom helytelennek, merésznek, vagy épen rágalmazónak tetszik, az, kérem, tegyen próbát. Tekintsen maga körül és számlálja meg jó

birtokú, sőt gazdag ismerőseinek magyar könyveit: előre bizonyossá teszem, hogy többnyire hiába fogja keresni a' tulajdonos vagyonához illő magyar könyvek számát. Még azt is fogná tapasztalhatni az ily vizsgáló, hogy nem kevés, ki a' gyűlésekben, közönséges helyeken, vagy magános körökben legtöbbször beszél a' magyarságról, magyarosodásról és nemzeti sajátságáról, sorsához képest igen keves, vagy sokszor egy magyar könyvvel sem bír. 'S így minden nagyítás nélkül fel lehet tenni, hogy a' magyar birtokosok három negyedrésszének kevesebb könyve van, mint a' hány száz birkát telel ki egy egy magyar könyvre számlálva.

A' mi pedig ennél még különösebb, az, hogy sok magyarnál, kinek számos más nyelvű könyveit találni, ezek között épen ama' kevés német könyvek hibítnak, mellyek hazánkkal foglalatoskodnak. E' tárgyban ez esztendő folytában igen furcsa kis esetet éltem, melly állításomat talán erősítheti. Igen jó barátom egy könyvet irt, melly a' kö-

zönségnek nagyon megtetszett, sótt mi több, egy ideig úgy módiba is jött, hogy barátom mindenfelől legszebb complimenteket kapott. A' mi azonban némükép különösnek tetszett barátomnak a' volt, hogy többnyire azok, kik leghangosabban dicsérték a' könyvet és legerősebben szorították a' szerző kezét, nem akartak egységekre kiterjeszkedni, míg végre világosan kitetszenék, hogy a' könyvet nem is olvasták. Midőn barátom ezt néhány ismerősi körében, hol én is jelen valék, nevetés közt elbeszéli, bizonyos ügyész azt mondá: „Ez még semmi, uraim, hanem az én példányom ezen könyvből már most ötödik hete, miolta a' városban vándorol; először a' gazdag X. úr kérte kölcsön; második nap' báró Y. ugyanazon kéréssel jött, kit X. úrhoz útasítottam; most ez olvassa 's azután még a' gazdag gróf Z. kapja meg tőle, ki már három hét óta vár reá, noha mind a' háromnak megmondottam, hol vehetni a' könyvet.“ — E' szavaknak valóságáról jót állok 's a' dolgot csak azért hoztam elő, mert kötelességemmé tettem, hogy az igaz-

ságot — ha mindjárt a' régi magyar közmondás veszedelmére is — soha el nem halgatom, hanem azt mindig és mindenütt lepel nélkül kimondom; nem is tartok tőle, hogy e' miatt más vakaródzék, mint a' kinek viszket.

Így tehát a' kiadó — ki mint tudva van nem utolsó személy a' könyvirásnál, kivált a' magyarnál — igen pórul járt volna, ha neki több vastag kötetekből álló, 's mennyire tőlem telnék, rendszeres és kimerítő leírását adtam volna által nevezetes századunknak, mert ez, ha mindjárt a' legjobb kútfejekből szerkeztetnék is, könnyen oly helyre juthatott volna, hová sem szerzője, sem kiadója nem szánta; vagy más szavakkal, minden, olvasó és könyvevő — vagy tulajdonkép nemolvasó és könyvnemvevő — közönségünk többségét ismerő könyváros, a' szerzőnek ebbeli fáradságát szépen megköszönte, de rosszul jutalmazta volna meg; holott a' mostani számlálni tudó világban még azok sem szeretnek ingyen könyvet irni, kiknek az Isten arra elegendő módot adott.

Ezeket előre bocsátván, most a' tisztelt közönség elébe terjesztendő csekély munkám talán rendetlennek tetszendő tartalmát azzal mentem, hogy ennek nemcsak egy egy kis kötete magában egész legyen, hanem még többféle egészet is foglaljon úgy, hogy ha kiadóm több kötetnek kiadását tanácsosnak nem vélné is, a' vevők a' már megszerzetben valami magán megálhatót birjanak, 's hogy ama' kevesek, kik magyar könyveket vesznek és ezáltal a' honi tudományosságnak lankadó létét némükép' fentartják, ne károsodjanak azon buzgó hazánkfiak által, kiknek magyar vagy chinai könyv mindegy.

Századunk legnevezetesebb történeteinek, legjelesebb férjfiainak leírása, uralkodó véleményeknek, behozott újításoknak előadása, nemzeti 's tartományi tulajdonságoknak lefestése, kereskedésnek, művészetnek, elsőbségeknek és nyomoruságnak rajzolatja leszen e' köteteknek főczéljok, mellyekhez még kisebb, népszokások és charakteristikai egyes történetek elbeszélése is fog ragasztatni. Hogy

ezeket legjobb forrásokból szerkeztettem, hogy a' nagyobb czikkelyek nem csupa fordítások, hanem több adatokból öszvehordott és hol szükséges vala hazánkra illesztett értekezések: azt a' külföldi literaturában jártas olvasóim könnyen ált fogják látni. Legfőbb czélom volt, hogy a' vitatásba vett, noha legrövidebb vonásokkal irt tárgyról, kimerítő isméretet szerezhessen az olvasó.

Hány kötetre gyűlend e' munkám, bizonytalan és több belső 's külső környűlállásoktól függ; czélom azonban, a' mennyire szegény halandó tovább terjedőt feltehet, az, hogy ha — mit inkább óhajtok mint reménylek — igyekezetem nem fog akadályoztatni, a' legnevezetesebb történetek, életrajzak és nézetek leírása után — mellynek érdeke szándékom szerint kötetről kötetre nevedni fog — végre századunk rendszeres leírásához és leginkább hazánk szellemi, művészeti 's politikai állásának a' többi országokéhoz hasonlításához fogok. Nagyobb tömörséggel lehet azután a' képet, mellynek egyes

részei már előre rajzoltattak, a' néző szeme elébe hozni.

Környületeim azonban nem engedvén, hogy ezen egy kevésé messzeterjedő tervemmel kirekesztőleg foglalatoskodjam, más részről pedig kivitelének idejét szerfelett kiterjeszteni nem akarván, segéd társra szükségem vala, kivel a' sokféle forrásokból összevegyűjtött és a' szükséges mintába hozott tárgyakat végkép' összealkassam. Ezt t. Harsányi Pál úrban megtaláltam, kinek neve a' magyar olvasó közönség előtt sokkal ismeretesebb, mint hogy még többet szoljak felőle.

Azon hazafiaknak végre, kiket előbbi nyilatkozásom — ha azt hallásból értik, mert nincs reményem, hogy könyvecskéimet olvasandják — netalán megsérthetett, legszebb alkalmat nyújtottam, boszút venni rajtam és engem' az egész magyar világ előtt meghazudtolni. Szerezzék meg magoknak honi jobb könyveinket — mire úgy sem szükséges igen nagy tőke — úgy hogy minden

vagyonosabb magyarnál egy kis honi könyvtár találtassék; be örömet követnék ecclesiát szőrhaczukában, szalmakoszorúban és san-benitóban: mert akkor, tudom, előre menne serdülő tudományosságunk, mellynek még eddig nem kevesbé könyvvevőre, mint olvasóra van szüksége.

Pesten, octoberben 1832.

A' szerző.

T a r t a l m a.

	lap
Algier	1
Brougham	39
Franciaországnak közönséges kiadásai (budget) .	81
Néhány pillanat az angol kereskedésre legújabb időkben	86
Töredékek Oláhországról	95
Nelson halála	108
A' pérai égés	113
Egy vonás a' spanyol elnyomó háborúból . . .	127
Amerikában lévő reszublikák, fejedelmeikkel .	132
Még valami az angol adókról	133
A' folyóírások statistikája	134
Az első gőzladik	138
Times	141
Egy szerecsen királynak leirása	143
Éjszakamërikában fennálló hitvallások . . .	145

T a b e l l e

187	...
1	...
39	...
81	...
86	...
95	...
102	...
113	...
127	...
132	...
133	...
134	...
138	...
141	...
148	...
155	...

Á L G I E R.

Álgiernak meghódítása 's egy francia gyarmattá változtatása nem csak Galliát, hanem Európa minden nemzeteit is kisebb nagyobb mértékben érdekli. Ezen embriogyarmat hihetőleg középpontja leend Áfrika jövődóbeli műveltségének, Franciaország emelkedő kereskedéshatalmának 's iparkodásának. Sőt más nemzet is közvetlen hasznot vár e' régolta sivatag partok elfoglalásából, sokkal alkalmasabb és kevésbé kockázatos rését szemlélvén benne felesleges népesedésének, mint a' millyet eddig nyitott Amerika. Milly boldog befolyással lehetne tovább Áfrika belsőbb részeire olly gyarmat, melly Európa szomszédsága által mind azon hiányoktól mentt, mellyek a' törzsökországtól való távolságból eredni szoknak.

De még az emberiség legszentebb érdekének, az erkölcsiségnek és századunk műveltségének is tökéletesen megfelel e' diadalom, első példája lévén *rabszolgák nélkül* felállított európai új ülésnek. Valamint tehát minden hatalom, melly

ama' borzasztó embervásárlás ellen őszinte kikelt, méltán tapsolhat e' gyarmat virágzásának: úgy nevedednie is kell ezen hajlandóságnak, ha meggondolja, hogy épen ez által menté meg Francziaország egyúttal a' többi nemzeteket azon gyalázatos adótól, mellynek Európa nagyobb része régolta a-lája vetette volt magát. *)

Ez, a' 30 — 40-o éjsz. szél. alatt fekvő ország magában foglal 4200 □ mértföldre kiterjedő — 's így Magyarországnál nagyobb — termékeny tartományt. Éghajlata nagyon szelid, felfrisíttetvén a' homokpuszták forró lehelete az Átlász és a' tenger híves szellőji által úgyannyira, hogy a' földnek természetes bő megáztatásánál fogva, szünetnélküli zöldülés ékesíti a' mezőt. Kertek és szőlőhegyek váltják fel a' fehér rózsák-ból 's áloéből álló sűrüket; pálma, czedrus és gránátalmafa változtatva gyönyörködteti a' szemet. Már májusban érik a' gabona, juniushban a' szőlőfürt, augusztushban az olajbogyó. Tíz szemnél kevesebbet soha sem fizet a' gabona, sokszor pedig nyolczvan-

*) *Nápoly és Portugália* 24,000 piászttert fizettek évenként; *Sweeczia* 's *Dánia* mintegy 4000 piászt. évenként hadimuniczióban, ezen felül minden tíz esztendőben 10,000 p. a' consularis ajándékon kívül. *Toscana* mentt vala ugyan az egyenes adótól, de 1823-dikán 25,000 piásztterből álló consularis ajándéokra kötelezte magát. *Szárдинia*, Anglia közbenjárására, nem fizetett ugyan egyenes adót, de minden új consulnak kinevezésénél bő ajándékot küldött, hasonlóul *Spanyolország*, *Hannovera* 's *Brema*; — *Ausztria*, a' Porta eszközlése által, sem adót sem ajándékot nem fizetett; *Anglia* 660 font St. consularis ajándékot adott, ugyan annyit *Éjszakamerika*. — Sőt még a' *tunisi* 's *tripolisi* fejedelmek is néhány európai hatalmoktól nem ugyan adót, de legalább ajándékokat kapának.

szorta szaporodik. De e' zsíros földnek — melly minden Antillák termékenységét felmúlja 's a' kávéen kívül minden tropikus növényre alkalmas — három negyedrésze haszontalan hever: háromszáz évi önkény szárítá ki a' jólét és mivelődésnek minden forrásait.

Az algieri kormány alá még három birodalom tartozott: nyugot felé *Orán*, melly Marokkóval szomszéd; délfelé *Titteri* és keletfelé *Constantine*, hol Algier Tunissal öszveütközik. E' tartományok *bey*-ek által kormányoztattak; a' hatalom pedig leginkább a' török katonaság kezében volt, melly szüntelen Ásiából küldetett. Ezeknek teremtményök, de egyszersmind zsarnokjok is a' *dey*, 5000 török nemzetség pedig, az ország hajdani meghódítóji, most kínzóji voltak. E' törökök házasságiból az ország leányival vagy fekete rabnékkal származának a' *kologhli*-k vagy *kobul*-ok, mintegy 28000 lélek. Az egész népesedés mintegy két millió; ezek között egyedül a' *berber*-ek a' régi lakosok maradáki, nomádák tőbnyire vagy zshiványok. Mesterségek, kereskedés és gazdagság kirekesztve a' fővárosra szoríttatik, melly természet és mesterség által az egész tartomány védfalává alkottatott.

E' gyönyörű, az Átlász, a' nagy pusztá 's földközi tenger által biztos természethatárokba szorított termékeny domb-és völgytartomány, a' bátor *Numidák* hajdani birodalma, *Scylax*, *Massinissa* 's *Juba* alatt tűnik fel legelőször a' történet évkönyveiben a' Scipiók és Caesar diadalmaik által. Itt fekvék a' híres *Jol*, Jubának, róla Caesareának neveztetett, kormányzéke; itt *Augustus* gyarmati, *Rusacus*, *Rusconium*,

Igilgili és *Saldæ*; itt alapítá a' gyáva *Claudius* — miután hadivezérjei újlag meghódították a' szabadságokért vívó masziliai 's maszaesziliai nemzetet, és Libyának ezen részét római tartománnyá változtaták *Mauretanea Caesarensis* név alatt — *Icosium*-ot, a' veteránok gyarmatját, melly Shaw által a' mai Álgiernak tartatik; itt ragyoga végre a' régi római municipalis város, *Jomnium*. Az ország, 33 városival, Olaszország gabonátára, virágzó kert vala, a' gazdag rómaiaknak számtalan tanyaikkal és nyári lakjaikkal ékesítve. Már a proconsulok önkénye alatt hervada it a' néperő, melyet még a' népvándorlás szélvesze, oda hozván a' *vandalokat*, sem nógathata fel.

A' keresztény hit kiterjedése után alapíttatott itt a' *rusguniái* püspökség, mellynek omladéka ma *Tamedfus*-nak vagy *Matifu*-nak neveztetik, ama' négyszáz püspökségek egyike, mellyek a' karthágói egyházgyűlésen képeztettek püspökjeik által. *Belizár* fegyverei visszaszerezték e' tartományt a' vandaloktól, de annyira elgyengítve a' hosszas háborúk által, hogy könnyen zsákmányává lőn hetedik században az *Omiádák* helytartójinak; 's így véget vete itt is az izlám 's arab műveltség a' római fegyverek büszkeségének 's a' keresztény hit világának. Zsidók telepedének le, 's *Mauretanea* lakosi nyerék a' *maurok* vagy *mórok* nevét. Függetlenekké tévén magokat az utóbbiak, különbféle dynasztiák eredének belháborúk által, mellyek felosztván magok közt a' tartományt, korlátlanul uralkottak. Így eredé egy kisebb ország, mellynek *Álgier* lőn fővárosa.

Algier, a' mint újabb vizsgálatok által kétségen kívül tétetett, mintegy 935-ben *Jussuf Zeiri* arab herczeg által építtetett a' régi Jomnium omladékira, a' néptől *Al-geziár* azaz szigetek, vagy is *Al-ghazzi*, a' hadakozónak, neveztetve. *Entemy*, *Álgiernak* 's a' medidja térségének szultána, kiüzni óhajtván a' spanyolokat *Algier* szomszédságából, de szűkölködvén hajókban, segítségül hí két török testvért, *Orudjit* és *Kheir-Eddint* vagy *Barbarossát*. Mohón kapnak ez ajánlason a' tengeri rablók, és megjelennek 3000 emberrel *Algier*ban, hol barátságosan fogadtatnak. *Orudji* ön kezével fojtja meg a' szultánt és foglalja el trónját; de nem sokára katonájival együtt elesik a' *kazaba* ostrománál. *Barbarossza*, ki őt követi kormányban, megveszi a' konstantinápolyi *Szélím* szultán oltalmát, felcserélvén a' királyczímet egy a' Porta által kinevezett *basa* névvel. Konstantinápolyból nyert pénz-, nép-'s álgútkban álló segedelmeivel nem csak birtokában biztosított, hanem még képes is lőn, *Tunisig* és *Tripolisig* terjeszteni ki határait. Gályáji által üzetve a' spanyolok, magokat megadni 's kiüríteni a' szigetet a' rajta épített várral együtt kénytelenek valának. Nem késik most *Kheir-Eddin* összekapcsolni a' szigetet a' várossal erős kikötőgát által; 's így birván *Algier* erősített kikötővel, ezen időponttól kezdődik fontossága.

Innen növe nőtt a' tengeri rablók hatalma több basák alatt, kik töbnyire olasz renegátok voltak. Vége lett most a' spanyol hatalomnak Éjszakáfrikában, vége a' kereskedés biztosságának a' földközi tengeren. Hijában igyekezett ötödik *Károly* (1541) új-

ra felállítani a' spanyol hatalmat; szerencséjének mindaddig hű csillaga elhagyá itt kedvenczét; 15,000 spanyol vágatott le gróf Alcaudete alatt, oda vészett a' jeruzsalemi sz. János nagy zászlója 's 10,000 keresztény rabszolga adatott el egy esztendőben az algieri bazáron; maga a' császár is alig került el a' fogságot. — 1601-ben tévé be a' török katonaság a' deyokat a' szultán feudális hatalma 's basák önkénye ellen, a' melly is ez által alább alább szállott, míg végre 1700-ban *Baba-Áli* dey, elűzvén az utolsó basát, merész dölyfében nem csak semmi európai hatalmat nem kéméltt, hanem még a' Nagyúr birtokába is bátorkodott berohanni. Már az előtt hízelkedett a' tengeri rablóknak *Richelieu*; Anglia consult küldett Algierba.

Újabb tengeri rablások azonban boszúállást kívántak. XIV. *Lajos* alatt több ízben (1682, 1683, 1687) álgyúztatott Algier *Duquesne* 's *Estrée* marsal alatt; utóbb az angol *Edward Sprag* 's a' veleneczei *Capello*, az ügyetlen spanyol d' *Oreilly* 's *Castejon* alatt; (1783, 1784) de mindezen költséges és véres igyekezetek keveset használtak az európai kereskedésnek, melly egyedül adók 's ajándékok által biztosíthatott némükép. — Végre lord *Exmouth* bombaji által halállal küzdvén e' tengeri szörny, *franczia bagnetek* alatt lehelé ki életét. Ez utolsó történetnek környületes elbeszélése lészen e' soroknak czélja.

E' nevezetes expeditióra legközelebbi alkalmat nyujta a' dey által a' franczia consulon elkövetett személyes illetlenség; ennek oka pedig azon 7 millió frank vala, melly *Barri* 's *Buznach* nevű

álgiéri kereskedőházak által a' franczia kincstáron követeltetett és 1819-dikben egy különös szerződésben el is ösmértetett. Ezen mennyiségből a' nevezett kereskedők javára már $4\frac{1}{2}$ millió iratott, de a' hátra lévő $2\frac{1}{2}$ millió több rendű franczia hitelezők által letiltatott, 's ezért a' pénz, e' kérdéseknek eldöntéseig, a' depositárba rakatott. A' birói vizsgálat 1824-dikben kezdődött, de 1827-i octoberben még el nem volt végezve. E' hoszadalmas vitatásra ráúnván a' dey, levele által az egész mennyiség tüsténti letételét kívánta, a' franczia hitelezők követelését pedig maga elítélésére hagyatni akarta. Báró *Damas*, az akkori kultárgyok minisztere, tanácsosnak nem vélvén e' büszke levélre adandó feleletet, meghagyja a' consulnak, hogy jelentse ki a' deynak tette törvénytelenységét. Mire felhevülvén a' dey, midőn a' consul 1828-diki aprilis 23-dikán a' muzulmani nagy ünepkor őt megköszöntené, e' kérdéssel rohan reá: kapott e feleletet levelére? Midőn *nem*-mel felelne a' consul, legyezőjével több ízben megüti a' dey 's elparancsolá. A' consul junius 15. hagyja el Álgiert; mire a' constantinei dey, az álgiérinak parancsára, eltörli a' franczia gyarmatokat és a' *lacalle*-i erősséget, miután a' francziák e' helyeket junius 21. elhagyták vala.

Erre Franciaország elégtételt kívánt, és midőn az nem adatnék, Álgiert körülfogatta, (blokiren) a' mi évenként 7 millióba került a' nélkül, hogy célhoz vezetett volna, mert a' körülfogó hajók egészen nem hátrálhatták a' rablójajók hifutását, de még kevésbé tartóztathatták a' brit hajókat a' kikötőbe evezéstől. Ezért sikeresebb eszközökhöz kelle

nyulnia a' franczia kormánynak, de előbb még az alkudozás útját akará megpróbálni. Ennek következtében *de la Bretonière* kapitány küldetik a' deyhoz, de sikertelen vala minden előterjesztése, 's midőn a' parlamentairhajó kievezne a' kikötőből, egy a' dey várából adott jelre, minden batteriákból álgúztatik. Most tehát végre hajta X. *Károly* az aacheni congressus végzését, a' tengerrablás, rab-szolgaság és adó hármass gyalázatját egy ütéssel semmisítvén meg.

De Franciaország még más okokkal is támogatá ebbeli lépését. Már 1450-ben, ugymond a' *moniteur*, Afrika patjának nevezetes darabja Franciaország tulajdona volt, melly még most is *concessions d' Afrique* névvel neveztetik, és 1817-dikben ment birtokába vissza. E' tartomány, kedvező fekvése miatt, gabonával, marhával, viasszal és mézzel bővelkedvén, nem különben a' franczia portékáknak Beláfrikában nagy elkelése 's leginkább igen gazdag klárishalászása által, nem kevés hasznot hajtott a' franczia kereskedésnek régibb időkben. Nevezetesen a' Portával kötött különös egyezés által Franciaországnak a' klárishalászás 60 óra part-hosszaságban kirekesztve megengedtetett, a' miért regintén 18,000 frankot fizetett, 1817. azonban e' privilegium megújításakor 60,000 frankra emeltetett; sőt két év elforgása után még egy újabb, a' dey által egész 200,000 frankig tett felemelésre is ráállott. De a' dey sem Franciaországnak e' partokon fennálló hatalmát, sem a' klárishalászási privilegiumot tekintetbe nem vevén, egyenesen oda nyilatkoztatá szándékát, hogy ama' birtokot

Franciaországtól erőszakosan elveendi, 's a' kereskedőket a' régi gyarmatok felállításában hátrálandja; továbbá, noha Franciaország az évenkénti fizetéssel soha hátra nem maradt, még is minden más nemzeteknek is megengedettett a' kláriszedés egy 1826. költ nyilvánosítás (manifest) következtében. Az egyes vádok között ezeket jeleli ki a' *moniteur*: Az 1818-dikban a' *bona*-i lakosoktól egy francia hajón elkövetett rablásért kívánt elégtétel megtagadtatott a' dey által; midőn 1819-dikben *Jurieu* francia és *Freemantle* angol admirálok az aacheni congress végzésénél fogva, a' deyt minden további rablástól letiltanák: ez egyenesen azt felelte, hogy régi jogát, t. i. mindazon nemzetek jobbágyságait, mellyek neki adót nem fizetnek, rabszolgákká tenni, tovább is fen kell tartania; 1825-dikben mind az algieri 's tripolisi deys, mind a' tunisi bey arra kötelezék magokat, hogy a' Franciaország oltalma alatt lévő pápa vitorlazászlóit tekintetbe veendik, azonban mégis 18 hónappal később két római hajót elfogván az algieri dey, a' hajóknak és rajtok volt portékáknak értékét maga 's korzárjai közt felosztotta, a' tett visszakivánásra pedig egyedül a' hajósnépet eresztette szabadon; később a' szultán és Franciaország közt kötött capitulatiónak elismerését makacson megtagadta, 's az 1719-diki egyezés ellenére azt kívánta, hogy a' francia hajós kapitányok, a' korzárhajók ormojára jöven, irományait átvizsgáltassák; illy alkalommal egy francia hajó kirabolttatott, 's a t. 's a t.

Az algieri expeditiónak kérdése már hosszabb idő óta vitatott egy több tengeri és száraz ka-

tonatisztekéből álló kiküldöttség által, midőn 1830-diki, februariusban a' miniszterium *Duperré* viceadmirált Párisba rendelte. E' régi tengeri vitéz többféle aggodalmát gördíté elő, minél kevesebbet akarván bízni a' tenger viszontagságira. A' miniszterium lelkesedése azonban mindenben keresztülvágott. Ezen expeditiónak t. i. egyúttal az a' célja volt, hogy fegyverdicts által kedveltesse jobban a' Bourbonokat, 's hogy e' szerint a' közelgető követválasztásoknál nyeretessék meg a' választók hajlandósága *Polignac* kormánya iránt. Az oppositíó ellenben e' költséges hadat oktalannak, igazságtalannak, céliránytalannak nevezé „egy keresztes háborúnak, mely által Francziaországban a' régi kormány szent koporsója a' hitlenek kezeiből akar visszaszerezettni.“

A' hadhirdetés azon évi április 20-dikán jelent meg; gróf *Bourmont* generál az egésznek fővezérévé neveztetik. Legnagyobb gondossággal és körülnézéssel intéze el a' kormány mindent, a' mi az expeditió sikerét biztosíthatta. A' hadisereg 37,331 emberből és 4008 lóból álla, t. i. főkormánykarban volt 110 ember, 246 ló; gyalogság 30,410 ember, 219 ló; lovasság 539 ember, 493 ló; pantatyússág 2815 ember, 1246 ló; földmérő 1345 ember, 117 ló; tábori társzekerekhez 882 ember, 672 ló; *) mesterember 688; rendőrök 113 ember,

*) Ehez 128 négy- és 128 kéthámos szekér tartozott, az utóbbiakat szükség esetében hátsó lovakra vagy öszvérekre lehetett rakni; e végre a' nyergek úgy voltak alkotva, hogy azokon két két kapcsolót lehetett akasztani.

31 ló; táplálótisztség 429 ember, 354 ló. — A' flottában vala 11 hadihajó, 24 fregátt, 7 corvett, 26 brik, 8 bombárda, 8 gabarra, 2 goelett, 7 gőzhajó, 1 balancella, 8 corvett tárhajó gyanánt és 400 kalmárhajó az emberek, lovak és bútýorok hordására.

Februarius 15-dikén báró *Dennie* az ármáda főfelügyelőjévé — Oberintendant — neveztetett; kötelessége vala, a' még hátralévő két holnapot az expeditió minden szükségeinek kipótlására fordítani; de mivel az egész szállításnak titok leple alatt kellett elintéztetnie, nem használtathatott a' kótyavetye, hanem minden a' kiszolgáltatók kezeik által ment. A' *Seilliere* kereskedőház magára vállalta az egész szállítást, míg az allintendáns *Bruguieres* Spanyolországot és a' baleári szigeteket keresztül utazván, e' tartományok forrásait átvizsgálta, 's egy úttal a' spanyol kormánytól kórházak felállítására engedelmet kért.

Olly országba igyekeztvén berohanni a' hadisereg, melly csak pusztaságot ajánla, a' betegek alkalmaztatása nem kevesebb aggodalmat okozott az egészségesek evése 's ivásánál. *Dennie* terve, olly ispotályok felállítására, mellyek átázhatlan sátorvászonnal fedezve, 30 palotákból állának ötven ötven személyre, elfogadtatott; hasonlóul az új formára kigondolt vaságyak, ezekből 3000 darabot hordván magával az expeditió, szintannyi szórderékallyal, lepellel és vánkossal; későbbben még ezer hasonló ágyakat minden hozzávalókkal küldé a' kormány három kalmárhajón Marseille-ből Mahonba. Ezután felállittatának az egészség-

re, élelemre mesteremberekre ügyelő biztosságok; a' legelső szükségre 21 vas sütőkemencze 's az előrelátható faszükség miatt 4500 darab *demarrell*-i melegítő (calefacteurs) egyegy 8 főzőfazékra stbb. Az előbbi bádogból álló palaczkok helyébe fakulacsok adattak a' katonaságnak, nem különben 35,000 gyapjúból készült övek (Leibgurten) mellyeknek nagy hasznát vették a' hideg éjeli künhálásnál (bivouac). Véghetetlen fáradságba került a' *seillier*-i háznak a' két első holnapra szükséges tömérdek élelmet, 1000 darab gőbülyt, lisztet, bort, pálinkát, kétszersültet, besózott húst, szalonnát, riskását, árpát, abrakot stbb. előteremtenie. Legtöbb alkalmatlanságot okozza a' szénának megvásárlása, mivel igen szűken termett, Algiernek pusztá partjain pedig még alomra sem leheté számot tartani. Első májusban 78,645 zsák, hordó 's láda, kétholnap i élelemmel telerakva, kettős vízhathatlan fedeleekben, adatott által és rakattatott hajóra. Az 500 hajóból álló transportflotta ezután a' *hierés*-i szigetek felé vette útját; 12-dikén kezdődött a' katonaságnak hajóra szállítása és 18. az egész tengeri 's száraz i 64,000 emberből álló hadisereg hajón vala. Az egész felfegyverezés 55,186,900 frankba került, tudnilik 23,446,900-ba a' tengerierőnek (marine) és 31,740,000-be a' hadi-budgednek. — De a' dey sem mulasztá semmit Algiernek iszonyú erősítésében.

A' török udvar maga részéről az egész expedi tiót azáltal igyekezett megsemmisíteni, hogy a' navarini hajó sereg admirálját, *Tahir* basát, egy fre gáttal és császári fermánnal Algierba küldé,

mellynek következtetésében Tahir basa a' szultán főhatalmát hirdesse, 's a' deyt arra vegye, hogy a' Portának alávetvén magát, „*török basa*“ helytartói czímet ruházzon magára; így a' francia flotta Algierban az ottomán zászlót felrakva, 's a' szultán hatalmát elismerve fogta volna találni; a' fermánban azonkívül a' tengeri rablás és keresztény rabszolgaság örökre eltöröltettek. De a' francia követ Konstantinápolyban, *Guilleminot* generál, megtudván a' dolog mivoltát, nem késett hira-dóhajót (*Avisschiff*) küldeni az algieri statióra. Így, midőn Tahir basa Algierhoz közelítne, a' francia blokádehajók vezére, *Massieu de Clerval*, őt sem Algierba evezni, sem hivatalos irományait a' deynak megküldeni nem engedte, hanem *Duperré* admirálhoz és a' francia kormányhoz útását. Ezáltal kénytelen vala Tahir basa, egy francia fregattól kíserve, *Toulon* felé vitorlázni.

Május' 25-dikén délután 4 órakor megindult a' flotta három osztályban a' touloni kikötőből. A' jobb szárnyat vezeté *Trident*, ormán hordozván *Rosamel* aladmirált; közepét *Provence* az admiralzászlóval; bal szárnyát a' kísérőhajók (*convoi*) képezék, a' navarini vitéz, báró *Hugon*, parancsa alatt. Az élelem-, istálló-stbb. hajóknak egyik része második és harmadik napon indult meg.

Estve felé gőzladik *Sphinx* jelenti a' *Berry herczegné* fregáttot (signalisiren) melly *Tahir* basa hajóját kíséri. *Kedrain*, a' *Berry herczegné* kapitánya, még azon estve közlekedik az admirállal, ki másik nap' déltájban elébe megy a' török fregátnak, azt 21 álgylövessel megköszönti, melly köszön-

tés azonnal viszonztatik. Tahir basa azután az admirálhajóra jöve, hol őt az admirál egész vezérő tiszti karától körülöztetve az ormón elfogadja. A török, derék, szép termetű ember, tüzes, átható szemekkel, nemes és kelemes bánásmóddal, két tolmáctól kísérteték, de nélkülök is ellehetne, nagy könnyűséggel beszélvén olaszúl. Csak fél óráig késett az admirálhajón, és néműkép megdőbbenve látszott a' számtalan hajók megszemlélésénél; észrevenni lehete, hogy szemei nehányszor az ablak felé fordúltak, nyilván hogy meggyőződjk arról, helyén áll e még hajója? Az admirál Toulonba útasítá, hol egész Junius 23-ig vesztegűlést (Quarantaine) keletett tartania. Azalatt válaszoltatott neki, hogy „a' dolgok igen előhaladtak; ha azonban, a' francia hadiseregnek Áfrikában leendő kiszállítása után, közbenjárása szükségesnek fog találtatni, hivatni fog; e' szempillantást azonban Toulonban megvárni ne terhelteessék.“

30-dikán reggel feltűne Áfrika partja a' déli látkörön, a' habok azonban olly magosan hánykódának, hogy nem lehete koczkáztatni a' kiszállitást. Ezért *Majorca* sziget felé fordulának, és junius 2-dikán szerencsésen elérének a' pálmai tengeröbölbe, a' hol is egész 10-dikig maradának. Ezen késedelemnek kétféle haszna volt, hogy t. i. azon transporthajók, mellyek a' flottától szélvész által elszakasztattak, helyre állhassanak, és hogy az istállóhajók élelme, melly csak 30 napra számláltattott, noha sok közülök 46 napig is maradt a' tengeren, kipótoltathassék. Csak ez által történhetett, hogy

az egész hoszadalmas hajózáson egyedül 8 ló és szintannyi ökör vészett el.

Ujra szembe tüne Afrika 12-dikén estve. Szí-
vemelő vala most látni, mint vitték a' gőzladikok
a' flotta minden részeire 's vissza az admirál se-
gédtszjtjeit. A' vezérő tisztkar fellépett a campa-
niára — magasabb nézőhelyre — és partfelé for-
dult minden nézőcső. Szent vala e' pillanat. A'
fővezér makacs ellenállásra tartott számat, 's egy
álgúkkal sűrűen hegyezett partnál egyebet nem is
várhatott. Midőn tehát semmi mozdulást észre
nem vehettek a' bokrokon keresztül, lest gyaní-
tottak. Azonban minden háborgatás nélkül, egy
lövést sem téve, közelítettek a' szárazhoz, és le-
gottan az egész napot erős állásnyerésre for-
dították. Más nap' déltájban sok török jelene
meg, fel 's alá nyargalván, és nem sokára repüle
a' golyóbis a' bokrok által elrejtett álgúszánczokból
a' hajók felé; de csak hamar megnémítá ezen ál-
gúzást *le Nageur* gőzhajó.

Előre ki lévén már adva a' parancs minden
tisztnak, legszebb rendben ment véghez a' kiszál-
lítás. Meghatározatott, hogy minden divisió szá-
mára 400,000 portió rakattassék ki; illy egy napi
járandóságban foglaltatott két font kétszersült, két
font sült hús, egy portió sajt, húsz lat riskása,
egy icze bor, szintannyi víz 's egy icze pálinkával
kevert víz. — Ezáltal egy időre fedeztetett a' ha-
dinép szüksége, a' többi élelmek kiszállításával
pedig alkalom szerint lehetett bánni.

Az admirálsalupba szálván a' fővezér segéd
tisztkarával reggel négy órakor, a' *Torre-chika*

fokon lévő kőszírtnél lépett ki a' szárazra ugyanazon szempillanatban, midőn az első divisió sálupjai 's ladikjai *Berthezéne* generál alatt kikötének. Mind ezt csendesén nézi az ellenség, hadierejébe bízván — mint későbbben meg is tudták Álgierban a' francziák, hogy a' dey kevélyen bízatta legyen népét: „gondja lesz majd, hogy egyetlenegy franczia se szökhessék el.“ — Az első divisiót egész franczia hadiseregnek tartván a' törökök, alig lépett ki a' bokrokból a' fővezér, midőn igen rosszúl irányzott tüzet adnának egy álgúsánczból, mellyet azonnal elfoglalni nem késtek a' francziák.

Berthezéne, ki az előőrséget vezérlé, 's minden alkalommal különösen vitézkedék, legottan visszaveri az ellenséget, elfogván táborát sánczaival, 15 nagy rézálgúúival és két mozsárival. Csekély vala az nap' a' megsebesítették száma, kik mindjárt ott bekötöztetve a' hajókra küldettek. Hat kisebb franczia hadihajó olly közel járhattott, hogy tüzők könnyen semmivé tette a' torre-chicai törebástyákat, 's így oltalmazhatta az egész sereg kiszállását, minél fogva a' másik két divisió is, *Loverdo* és *Escars*, háborgatás nélkül léphetett szárazra.

A' hadisereg kiszállítása után azonnal a' táborfekvés kikarózásához fogott a' földmérőkar. Felette alkalmatlan vala az első éji kinnhálás, az éghajlat nedvesége miatt, melly minden képzetet felmúlt. Magokkal hoztak ugyan arteziai fúrókat, de egy lábnyi mélységben vízre akadtak.

A' következett napnak feladása az vala, hogy 20 napra szükséges eledel kerüljön a' szárazra, mi szerencsésen végbe is mene a' külön katonaosztályok köz iparkodása által. Most mindenfelől kis háború kezdődik a' beduinokkal és a' dey rendetlen katonájival, kikkel mindenap' verekedniök kelle.

Alig azonban, hogy 16-dikán a' szélvész semmivé nem tevé minden iparkodásokat. Hullámozás borítá el a' hajókat; szétúszik hordó, láda, zsák 'stbb. De szerencsére délnek fuj a' szél és szárazra veti a' számtalan holmit. A' legnagyobb zavarban hever itt szerte a' legkülönfélébb portéka több ezer öl hosszúságban, mint a' hajótörés rémületes képe. De három nap elfolyta előtt a' legszebb rendben fekszik már minden az az alatt felkészült sánczos táborban. Illy áldottak a' katonai rendtartás és nemes lelkesülés következményei. Hasonlít most a' kevés nap előtt sivatag puszta népesedett, szorgalmas városhoz, hol mindenfelől emelkedik az épület, kong az ülő, füstölög a' kályha. *) Hosszú utcákat képeznek a' hordók, kádak, ládák, hol szüntelen jár a' számtalan eledellel 's egyéb szükségességgel megterhelt társzekér. E' pedig juniusban történt, midőn tübnyire 26 vagy 28° mutatna árnyékban a' hévmérő. Itt megvárá az ármáda Major-kában maradt ostromálgyúit. E' tábor mellett, Szidi-el-ferus nevű félszigeten, Álgiertől 5 mért-földnyire, alkottatott a' hadisereg igazgató karja,

*) A' flotta 95 vástáblából készült kemenczét, és más 12 kemencze felállítására szükséges 180,000 téglát hozott magával.

kórházai 's egyebe; itt telepedett le két divisió, a' szállhelytől mintegy mértföldnyire; a' harmadik körülsánczolt táborba veszi magát. Az egész vonal hosszában sánczok rakattak, homloka pedig könnyebb álgyúkkal védetett.

Már néhány napok óta nagy mozgás és fegyvererő kifejlése vétetett észre az ellennél, közelgető megtámadásra czélozván. Ez meg is történt június 19-ki reggelén, nagy hével előrohadván *Ibrahim* aga, a' dey veje, 40,000 emberrel és ütközet-hez kezdvén. A' főgenerál azonban olly ügyesen intézi mozgásait, hogy már déltájban, egyetlenegy bagnetos hátor megtámadás után, vége lőn a' csatának. Az ellenség által *Stauei*-nél körülsánczolt tábor elfoglaltatván, futásnak indult az egész, törökökből, beduinokból és kábilokból állott hadisereg. 200 sátor, mellyek között magasságok és pompájokra nézve kittinők valának az agáé, a' *titterei* 's *constantinei* beyoké, mintegy 60 teve, valami riskása, kétszersült 's árpa lőn jutalma e' napnak. Estvéli hat óráig tartott az ellenség üzése, ki sok népet vesztett, de minthogy holtait és sebesültjeit nagy szorgalommal takarítá el magával, veszteségének mennyisége ki nem tudathatott. A' francziák 658 sebeset és 136 hideglelőst számláltak; a' többi terhesebben csonkítottak hajón vitettek Mahonba. A' holtak száma nem jött közhirrre. — Már azon nap' lehetett volna Algier alá menni, ha megérkezének a' nehéz álgyúk. — 24-dikén napestig verekedtek a' constantinei bey népjeivel.

Staneliben láták legelőbb Afrikába helyheztetve magokat a' francziák. Iszonyú, 20 lábnyi levél-

bokrétájikból csirázó csőjű pálmák, sűrűlombú nancs-, számtalan füge-, másztiksz- czedrus-, mandola- 's indigófa, babirrózsák-, cactus-, thymián- és rozmarinsűrűk 'stbb. mutatak most kelleme- sebb oldalát a' fegyverrel hódítandó országnak, miután eddig egyedül partjait dühösködve mosó tengerét 's mindent elborító homokjait láták. E- gész 24-dikig késett itt a' hadisereg, ezen időt tár- házak emelésére 's a' földmérő kar által Szidi-el- ferus-ig szekérút készítésére használnván, mely no- ha 4000 ölnyre terjede, még is hihetlen rövid idő alatt megkészült. Nagyon könnyíté e' munkát a' földet elborító bokrok igen irthatósága, de más rész- ről a' földnek csekély keménysége azt az alkal- matlanságot szülé, hogy a' kerekek egy lábnyi mély- ségre bevágának, mi nem csak a' hadmenést nehezíté, hanem szemet és melyet is ronta.

Közösűles fentartása végett álgyúsánczházak emeltettek az út hosszában. Ez nemcsak a' szállítá- sok miatt vala szükséges, hanem leginkább egyes katonák kedvéért is, kiknek, ha egyik osztálytól másikhoz egyenként küldetnének, a' mindenütt kó- borló 's lesekedő araboktól meglepetvén, a' francziák láttára, nálak lévő nagy késeikkel fejeik elmetszet- tek, minden darabért 50 piásztért kapván a' deytől, ki azokat vasdorongan a' város kapujára rakatta.

Szépen haladának elő illy formán a' szidi-el- ferusi készülétek; a' mindennapi 40,000 por- tiokból álló illetőség hosszabb időre biztossíttatott; 600 betegnél több férhetett az ispotályokba: midőn új veszély közelge. Szerencsésen érkezett meg Pal- mából 26-dik estvéjén a' várt szállító hajósereg igen

csendes időben; de olly hűtelenek itt az elemek, hogy egész éjszakán által vég veszélyben forogtak a' hajók. Azonban, néhány kereskedőhajók vesztésén kívül, még elég szerencsés lőn a' kiszállítás. — De épen ezen bizonytalanság és veszedelem arra kényszerítette az igazgató kart, hogy mindig kétszeri vagy háromszori mértékben kívánja meg a' szükséges hadiszereket.

Kiszállíttatnak most töbnapi munka után az ostromálgyúk is; szárazra jó a' hadi nyomtatóműhely és már 27-dikén munkához kezd az áfrikai sajtó, nyomtatván az *Estaffete d' Algér* című újságot, míg *Isabey*, *Gudin*, *Wachsmut*, *Langlois*, *Tanneur* és *Gilbert* haditörténeteket és tengerképeket fest.

Junius 29-dikén a' császárvár felé indul a' tábor. Együtt munkálódik most a' pattantyúság a' földmérőkarral, és már 30-dikán a' sánczárkok ásásához fognak. Kimondhatlan nehéz lőn most a' hadinép táplálása az öt mértföldnyi úton, melly minden órán jobban jobban romladoz és majd haszonvehetlené válik a' kiálthatatlan hőségben. Az ostromló seregnek mindennapi eledele, ide nem számálván a' sánczokban lévő katonákat, 2000 mázsát felülhaladott, mellyel 82 szekér és 300 öszvér terheltetett meg; a' földzsákokon és sánczkosarakon kívül.

Álgiernak azon időben még 70,000 mór, arab, török, zsidó, szerecsen és rabszolga népsége vala, melly szoros, piszkos utcákban tízezer házban lakék; a' legnevezetesebb utczának 200 öl hossza's 2 öl széle volt; most a' népesedés 22,000 lélekre

fogyott. A' városnak külszíne igen különös: ragyogó fehér, tetőtlen házaival iszonyú sókristályosodáshoz hasonlít, szinte megvakítván ragyogó nappal a' nézőt; a' tengertől szünetlenül ostromozott tar szirtekre támaszkodik, büszke fejével — a' *kazabával* — messze tekintvén ki a' virányló tartományba 's határnélküli tengerbe; minden egyes ház hosszas koczkát képez, egymást érve, mint a' sókristályban, mivel a' keskeny utczákban, hol nagyon ki is hajlanak a' házak felső emeleti, szinte öszveragasztva látszanak e' fejer koczkák; 's így az utcák tulajdonként csak béboltozott tornácok, boltozati alkottatván a' kiálló házak által. De mihelyt a' nap *Budjerá* felé lenyugszik, kelemes ellenetben állnak az előbb vakító fehér házak a' barna szirtekkel 's tenger lazúrkő színével. Szorosb vizsgálatnál gömbölyödnek néhol az egyenes vonások: ez a' mecsetek kúptetőjök által okoztatik. Imitt amott kis zöldség is mosolyg az imánok házaik előtt álló néhány füge- 's pálmafákról; de nagyon ritka az illy fényüzés, királyi duzsságot jelentvén a' kert, a' mi igen veszedelmes dolog olly önkényes kormány alatt. Csak a' dey külön házai díszlenek fákkal, 's egyedül a' kazaba dicsekszik cziprus-, platán- és fügefából álló kerttel. A' többi lakos, ha netalán árny után vágyódik, egy kis földre szoríttatik, mellyet háza tetejére vitet 's hová egy pár vinyigét ültet, melly fel 's alá terjed a' falakon. — Közel Algierhoz fekszik a' *mitigiai* térség, számtalan kertjeivel és 9000 mezeilakjaival; itt díszlik a' többi említett fákon kívül még a' nopályfa is, mellyen a' cochenille-bogarak ülnek, és ha ezen

mező, a' feltett terv szerint, eperfával üttetetik be, minden nyers selymét könnyen Áfrikából nyerheti Franciaország. Szakadatlan sáncz- és erősségrend oltalmazza e' szirtpartot 's a' kerekded kikötőtor-
kultatot, *Pescada* fokjától kezdve a' matifúi föld-
csuuccsig. A' mólo sziklás szigetét 60 öles gát füg-
geszti öszve a' várossal.

A' császárvár elfoglalását előző négy nap igen véres vala; azonban mindenütt visszaveretett az ellenség, ki ez alkalommal egy nagy puskapor-
tárt repíte levegőbe. A' sebesítettek részére kor-
házakat építettek a' francziák a' régi római út kez-
deténél.

Julius 4-dikén reggeli négy órakor Algieri-től az ezer ölre fekvő császárerőssége felé intézik tü-
zöket az ostromló algyusánczok, *Lahitte* és *Valazé*
generálok alatt. Hét órai makacs ellentállás után
elhagyatik az erősség, melly azonnal felrepül a' le-
vegőbe. Rettenetes volt a' ropogás és földrendülés,
füst és por által boríttatik el minden hosszabb
ideig, míg megtudatik, hogy a' főtorony tökéletesen
semmivé tétetett. — A' város védelme *Sulcau* nevű
hajdani franczia pattantyús ezredesre volt bízva;
de még több idegen pattantyús is volt a' dey szol-
gálatjában.

Harel generál legottan elfoglalja a' még füs-
tölgő omladékokat; oda irányzá hát most tüzét a'
város és az erősség. Hogy jobban szemlélhesse a'
dolgok mivoltát, maga siet a' főgenerál az épen el-
foglalt császárerősségbe, egyúttal *Rosamel* ellenad-
mirál, ki az erősséget 's tengerbástyákat már ju-
nius 29-dikétől fogva álgúzgatta, olly közel jár a'

városhoz, hogy mindenfelé halált és veszedelmet szórnak számtalan lövési.

Megjelen most *Szidi Musztafa kazbatsi*, a' dey első titoknoka mint alkudozó. — Szembetűnő rémülése elevenen festi az Algierban uralkodó rettenést. Rövid az értekezés, figyeltetvén a' főgenerál a' titoknokot, milly könnyen változtathatja száz álgyúival köhalommá a' várost és kazabát egy óra alatt; mindazáltal ha egyszeriben általadatik a' város minden erősségeivel, kimélve leend a' dey 's többi törökök élete. Ezzel botsátja el az alkudozót.

Kevés idő múlva más alkudozó jelentetik, *Hamed Bodarba*, a' mostani mór igazgatás tagja. A' mór, mivelt ember, ki egész Európát keresztülütazta, 's több nyelveket tökéletesen értett, nagy ügyességgel terjeszti elő a' dey kíváнатit. A' főhadivezér ismételi előbbi válaszát: „minden félelem nélkül, úgymond, adhatja meg magát a' dey a' francia királynak, ki nemeslelkűen fog gondoskodni jövőendő sorsáról.“

Észre lelete azonban venni a' császarerősségről, honnan tár kilátás vala az egész part hosszára, miként eveze ki a' révből töbrendű hajó Matifu foka felé; nem különben sok törököt, beduint és kabilot láttak kinyargalni a' városból terhelt öszvérekkel és lovakkal. Eltelt azalatt az idő, az ármáda fekvésében maradt, de semmi sem ment véghez; midőn utoljára két óra felé ujonnan megjelennek Szidi Musztafa 's Hamed Bodarba egy harmadik követtel, mint alkudozók. Most már több generálok jelenlétében fogadja őket a' fővezér; jelen vala a' con-

ferenczián még az angol consul is. Ennek következtetésében megtörtént az egyesség július 5-dikén reggel, Bourmont fővezér 's a' dey között, e' feltételek alatt: „hogy a' kazaba, többi erősség 's kikötő általadatnak a' francziáknak reggeli tíz órakor; a' dey megtartja minden vagyonát és szabadon választhat akármelly helyet leendő lakásának, szintúgy minden más török katona szabadon mehet el akárhová öszves vagyonával; a' mahomedi hit és személyes meg' vagyonbeli szabadság háborgatás nélkül maradjon fenn. — Így loboga a' franczia zászló két órakor délután a' dey palotáján.

Sokan helytelennek tartották e' capitulációt és nagyon kikeltek ellene. De valyon hasznosabb lett volna e, arra kényszeríteni a' deyt, hogy magát 's a' kazabát, mellyben 230,000 font puskaapor vala, a' levegőbe vettesse 's az egész várost omladéki alá temesse? mit ő, a' győzhetetlennek tartott császárerősség elfoglalása után, kétségkívül cselekedni is fogott, ha a' megnyerendő capituláció reményével nem táplálják vala emberei.

Sokszor esett már szó az ujságokban a' kazaba fényéről, és sokan hihetőleg valami tündérvárnak képzelik a' piráták rettentő uralkodójának titkos lakát; holott a' kazaba, nem hogy valami pompás palota volna, de európai képzetünk szerint még tisztességes laknak sem mondathatik. Fehérre meszelt, szörnyű magos falakkal körülvett idomtalan épület, ablakok és kijárások nélkül, keresztben álló mély lőrésekkel, mellyekből veresre festett álgútorkulatok tekintélnek ki. Csak egyetlen szűk út vezet a' várba, mellyen éppen egy meg-

terhelt öszvér járhat szorongva; ez az út a' szerecsenyek kaszárnáján megy keresztül, honnan kétfelé oszlik, a' puskaportárába tudnillik és a' dey lakásába. Itt többrendű tornácok környeznek fejetlen oszlopoktól támogatva, egy márvánnyal kirakott négyszegű pitvart. A' tornácok egyikében kamarácska látszik, mellyet hosszú, skarláttal fedezett pad jelesít; a' dey olykor olykor itten mulata. E' pitvarban portékáikat ki kelle rakniok a' kereskedőknek, hogy azokból 6 vagy 10 perczentet kénye szerint válogathasson a' dey; ugyanazon tornácczal öszveütközik a' kincstár. Az első emelet négy folyosót foglal magában; egyikében különös formájú menyezet áll, melly alatt a' dey muzsikát szokott hallgatni; e' csodálatos holmi mögött látni néhány apró kamarát, hol a' francziák még többféle lószerszámot és egyéb bútyorokat is találtak. Egyik folyosó hosszu, a' város felé czélzott álgyúbástyával áll öszveköttetésben. Innen valódi molnárlépcső visz fel a' dey szobájiba, hol sem üveg, sem szőnyeg. E' pompátlan lakással, rendkívül alacsony ajtócska által függ öszve a' harem, melly magas falakkal körülfogott 6 szűk szobából áll, világát egy kis folyosóból nyervén. Láthatni itt néhány szellőző lyukakat is, mellyeken keresztül félénk kíváncsiságoknak áldozának e' szomorú lak szerencsétlen rabnéji, a' folyosóra tekingetvén le, midőn ott mulata a' dey. A' harem szomszédságában vagyon egy kert nevezettel megtisztelt magas falakkal körülvett hely, mellynek azonban semmi fáji, hanem csak egy jázminsáto-

ra; e' volt a' szerelemfáltás szerencsétlen áldozatának egyetlen sétahelyök.

Ez vala a' kazaba képe, midőn néhány francia katona rémséges vakmerészségében belelépe, nem sokára egy pattantyús osztály által váltattván fel. Noha már 24 óra oltá rakattatnék kifelé a' dey vagyona, mégis sokféle fegyverit, ruhájit, órájit 'stbb. találtak a' francia katonák, de mellyek a' dey kívánságára kezéhez szolgáltatnak. A' lakosoknak épen nem vala min panaszkodniok, egy katona sem lépven házaikba, 's mentt lévén minden török és zsidó lakos a' francia bészállástól.

A' dey azon reggel, midőn a' francziák Algieri elfoglalák, a' városbeli házainak egyikébe költözött; mire egy csoport zsidó 's arab rohant be a' kazabába rablani. Mennyi veszett légyen el ezáltal a' dey vagyonából, nem bizonyos; igaz azonban, hogy noha értékének nagyobb része már előre batorságba rakatott: a' másik résznek elhordása is megengedtetett még neki a' francziák beköltözése után; sőt még az is kezéhez adatott, mit másoknál lenni bebizonyított, mint például egy arannyal tele láda még július 9-dikén is visszajött birtokába.

A' kincstár azonban legkevesebb híján sem szenvedett, 's a' *Clauzel* generál által később ki küldött vizsgálóbiztosság minden ebbeli híreket rágalomnak állított. — A' legnagyobb zavar között mozdulatlan üle a' tárnokmester — káznedszi — az udvar közepette, kezében a' tárkulcsal, mellyet azon erősítéssel ada által a' francia biztosságnak, hitét leteendi a' koránra, hogy legkevesebb sem hibázik a' kincsből. Ezután a' kincstartó szobákba vezeté

őket, hol többféle ládákbán és garadban tündöklék a' töméntelen arany és ezüst.

A' pénz nem olvastatott, hanem mázsáltatott, 666 font aranyat és 10,000 font ezüstöt egyegy millió frankra számlálva. Ezen kincs öt hajóra rakatott, ugyanis, *Marengo* vitt 13,218,598 és *Duquesne* 11,550,000 frankot aranyban, *Scipio* 5,100,600, *Nestor* 10,240,000 és *Venus* 3,289,799 frankot ezüstben, összesen 43,398,729 frankot. A' hadisereg szükségére Algierban marada 5,285,729 frk. 94 centima; 's így az összes kincs állá 48,684,527 frk. 94 centimából. Ez ugyan épen nem felele meg a' nagy várakozásoknak. Eleinte azt gyanítá a' fővezér, hogy a' dey nevezetes ajándékokat osztott legyen belőle a' törököknek; az iránta véghezvitt vizsgálat azonban semmi nyomára nem mehetett. A' kaznedszi, segédjeivel, újlag ajánlotta a' koránra hitét, hogy a' kincs híján nélkül megvagyon, de mivel az utolsó időkben sok csonkulás vala a' közjövedelemben, évenként e' kincsből kellett pótolni a' kormány szükségait.

Ezen kívül még sokféle kereskedésbeli portékák találtattak, mellyeknek ára négy milliót felülhaladott; 1500 álgúy, 17 hadihajó, nevezetes mennyiségű puskapor 's egyéb hadiszer. És így, ha számba vétetnek a' költségek, mellyek összesen 48,500,000 frankot tesznek, t. i. az élelem, vitel, fizetés, jutalmak, hadieszköz stbb. a' szárazföldi seregének 25,000,000, a' tengeri erőnek 23,500,000: még nevezetes tiszta nyereség marad Franciaország részére olly dicső húsznapí táborozás sikereül;

melly azonban 245 katonatiszt és 3150 francia katonára eltérte.

Ugyanazon időben Tunis és Tripolis felé kisebb expedíciók küldettek, követektől kísértetve. Ezek 8-dik augusztusban Tunissal, és 11-dikén Tripolissal egyességre lépének, mellynek következtében mindegyik basa 800,000 frankot fizete az elküldött tengeri rablás kártérítése fejében; magok és maradékok számára minden további rablásról lemondván, szüntűgy a' keresztények rabszolgaságáról; végre minden európai adók és kereskedésmonopoliumok örökre eltöröltettek. Azonfelűl a' tunisi bey a' *Tabarka* szigetét Franciaországnak általadá, melly Tunisnak általellenében a' parthoz közel fekszik, igen alkalmas tengeröböllel, jó kikötővel, erős katonai pontokkal és gazdag kláriszálással bír. Az algieri dey julius 11-dikén minden kincseivel és 118 személyből álló házinépével Mahonba költözék. A' török katonaság, melly zendűlést okozni kívána, Ázsiába küldetett. Grof Bourmont királyától megnyeré a' marsalpálczát, Duperre admirál pedig a' pairtiszséget.

Mindezen fényes és hasznos fejeztett kevés befolyással lón a' követek választására; szerencsétlenül mene az véghez a' ministerium részéről, 's az oppositio többséget nyere az alsó kamarában. A' bourboni ház öregebb ágának megbukása egy időbe esik az algieri dey elűzésével. Már augusztus 17-dikén elismeré a' francia hadisereg Algierban az új rendet, és még azon nap lebege a' háromszinű zászló a' kazabán 's többi erősségeken. Grof Bourmont három vitéz fijaival — negyedik a' 24-dik juliusi

ütközethen kapott dicső sebjei következtében meghalt — Mahonba 's onnan Londonba tizedik Károlyhoz ment.

Helyébe *Clauzel* generál neveztetett ki főgenerálnak 4-dik szeptemberben 1830 és a' gyarmat kormányozójának, melly azon időben nem vala egyéb katonai letelepedésnél, és mellynek végső sorsáról még folyamatban valának a' vitatások Angliával. Ugyanazon napon Duperré admiral is viszaevezett Toulonba flottájával. Öszvesen 15,000 emberrel gyengült a' hadisereg, halottak, sebesítettek, betegek és honterők által.

Francziaországban a' közvélemény az új gyarmat megtartását és további művelését pártolá. *Clauzel* generál kormányának kétféle lön célja: először, az Algierhoz tartozó részeket engedelmisségben megtartani, vagy tökéletesen meghódítani; ezért is állíta fel egy rendetlen sereget belföldiekből, kiknek *czuáves* nevök; másodszor, a' földművelést, kereskedést és az európai lakosok letelepedését minél inkább előmozdítani. E' tekintetből 1200 holdból mintagazdaság állíttatott fel, hogy ezáltal a' földművelés valódi elvei terjedjenek ki, még trágyázáshoz sem értvén a' régi népség. A' császárerősség hegyitérje is kezdett be vettetni, hol pamut és indigó díszlenek. Egy ezüst forinton adatott el a' legjobb földnek holdja az új gyarmatosoknak.

A' kereskedésnek eddig csak e' kevés rakhelyei valának: *Algier*, *Orán*, *Bona* 's *Buga*, de a' három utolsó kikötőket még bevenniök kellete a' a' francziáknak. Oránban — 20 ezer lakossal — melyet csak 1791-dikén vett által az algieri dey

a' spanyoloktól, leginkább ezek maradtak a' kereskedés birtokában. Bona 's Buga a' még meg nem hódoltatott constantinei beylikhez tartozott, mellynek hasonnevű fővárosa 20napi járásra fekszik Álgiertől. E' hosszú úton sem városra sem falura nem akadáhatni, azért minden élelmet magával hordani szükséges. Az út meredek hegyeken 's olly nemzeteken visz keresztül, mellyek eddiglen függetlenek maradtak. Így tehát nem lehet az expeditió bázisa Álgier, hanem vagy Stora, vagy Bona; melly utóbbi el is foglaltatott.

Clauzel délfelé fordulván, 's az Átlászon keresztül megveri a' *titterei* bey seregét november 21-dikén, és 22-dikén fővárosát, Mediát, elfoglalja. A' dey hódul a' francziáknak, Franciaországba küldetik, 's az esztendő fogytán *Marseilleben* megérkezik; a' francia kormány 12 ezer frank évenkénti fizetést rendele neki, szabad akaratjára hagyván, Párizson kívül, akármelly várost lakul választania magának. Az oráni bey is elmozdittatik hivatalától és Alexandriába küldetik. — De az oráni 's titterei nép hódulása csak színlett vala; a' francia sereg, visszatérésekor szüntelen meg megtámadtatván, 162 halottat és 300 sebesültet számlál. Újra kiüt mindenfelé az apró háború. Mediá kiürítettetik, Orán elhagyatik és hír szárnyal, hogy csak Álgier fogna megtartatni.

Látván Clauzel, hogy egyedül fegyvererő által boldogólni lehetetlen, egyességre lép a' tunisi beyal, testvérét *Szidi Muxtáfát* ideig constantinei beynek kinevezi azon feltétellel, hogy testvére kezessége alatt egy millió frankot fizetend évenként,

kikötőjiben pedig a' francia kereskedésnek mindennemű kedvezéseket engedend. Hasonlóúl az oráni beylikban, hol a' marokkói császárnak alattomos mesterkedései, sótt fegyverei a' francziáknak érzékenyen ártottak, hasonló feltételek alatt marad meg a' bey, 's a' francziák egyedül *Mers el Kebiri* erősséget tartják meg kezökben.

De a' francia kormány ezen egyezést helyben nem hagyja, azt állítván, hogy a' főgenerálnak annyi hatalma nem volt, mivel ez már az algieri kormány jövődöbéli politikai állását illeti, azon felül még Franciaországra nézve sem volna elég kedvező, és csak úgy hagyattatik helyben, ha az oráni bey az adón felül 30,000 katonát állít két francia tiszt vezérlése alá; a' mire reállván Achmet, a' tunisi beynak rokona, az oráni beylikat megnyeré Franciaország főhatalma alatt.

Most *Berthezéne* generálhadnagy mint alkormányzó 's főgenerál küldetik Algierba, hol 1831-diki 20-dik februariusban megérkezik. Azonban Clauzel még kormányzó marada 's aprilisban történt párisi utazásának csak az vala előadott czélja, hogy a' francia kormányt a' dolgok mivoltáról 's a' gyarmatozás legsikeresb véghezvihetéséről tudósítsa 's azután őszkor megint visszamenjen Algierba. A' marseillei kereskedőkar hathatósan ajánlá neki e' terv kivitelét. Ugy látszik azonban, hogy a' kormány el nem akará fogadni a' generál javaslatját; de még az Algierban lakó francia, mór és zsidó kalmárok kérelmének, hogy Clauzel minél előbb visszatérjen Áfrikába, sem lőn sikere. A' király tábornokká nevezé. Azon idő közben a' tu-

nisi bey követe is megjelen Párisban, hogy a' kormánytól az 1830-diki 8-dik augustusban Bourmont generál és Duperré admirállal kötött egyezésnek jóváhagyását megnyerné, a' mi meg is történt.

Mig ez Párisban történik, Berthezéne generál tüzesen folytatja a' háborút. A' beduinok háborgatták Algier környékeit, minek következtében elhatározá a' hadivezér a' kábilok fenyítését, a' mitidjái térségbe 's az Átlász felé nyomulván elő. A' francia sereg közelgésére elfutnak a' lakosok; néhány falu felgyútatik, a' fák levágatnak, a' kész eleség elrontatik; mire a' nemzetségek fejei megadják magokat. *) A' hadivezér visszatér Algierba május 13-dikán, de a' kis háború meg nem szűnik. Azonban legalább a' Marokkóból fenyegető vész szerencsésen elmulék; belzendülések hírére vevén a' császár, seregeit legottan vissza huzza Tremezán tartományból, a' hová már berohantak volt. Mindezért szükséges lón Oránnak nagyobb megerősítése 's a' mintamajortól négy mértföldre fekvő *buffariki* szoros útnak katonákkal 's álgúkkal megrakása.

A' mediái uj bey, kit a' nép elismerni nem akara, folyamodik most Berthezénehez, ki 6000 emberrel junius 25-dikén elindulván, már 29-dikén minden ellentállás nélkül elfoglalja Mediát; onnan tovább nyomul azon nemzetségek büntetésére, melyek az adót megtagadták. Miután több hívtelen előjárókat kivégeztetett és a' vetéseket megégette volna, visszatér Mediába. De midőn onnan Algier

*) E' fegyvertett olly nevezetes, olly különös és ragyogó, hogy felőle bővebb értekezéssel kedveskedni szándékozunk tisztelt olvasóinknak a' harmadik kötetben.

felé indulna, július 2-dikán egész út hosszában, Algierhoz hat mértföldnyiig 40 egyesült nemzetség, mintegy 12 ezer beduinok, kabilok 's arabok megtámadása ellen védelmezni; kénytelenítettett magát serege; csak erőltetett éji hadmenés által menté meg magát a' kis sereg a' szorosútból. 5-dikén Algierba érkezik; vele a' titterei bey; Mediá 's Blida elveszett; a' francziák 63 halottat és 196 sebesítettet vesztenek; ez alkalommal a' párisi szabadosok nagy vitézséget és tűrést mutattak, hasonlólag a' czuaveszek is.

Ez által Algier újlag csupán katonai letelepedéssé válik. Az arabok elleni szerencsétlen harczás újra megmutatá, hogy a' francziák nem értenek a' gyarmatalapításhoz. A' helyett, hogy esztendei fizetést adnának az előljárokknak, gyermekeiket kezeseznek elvinnék, mi által az egész nemzetség hívsége biztosíthatnék: katonai döllyfel vetik meg a' francia generálok az olly ellent, mellynek meggyőzéséről bizonyosak. Ezen kül még a' lakosok hitgyűlölségök is felingereltetett a' mecsetek lerontása által, mint például Oránban. Julius 17-dike oltá több ízben támadák meg az arabok a' mintamajort; egyúttal Bona is, melly tunisi őrizetet tartott, a' kabilok által körülfogatott.

Megváltozik most Berthezéne bánásmódja. A' lakosok hajlandóságát az által kívánja megnyerni, hogy *Szidi-Hádzsi* marabút az arabok agájává nevezzi; 's valóban le is teszik a' legtöbb nemzetségek engedelkenységök hitét; de azért a' kis háború még egészen meg nem szűnik. — Az Orán beylik és város megtartása végett, melly *El-Hameri* marokkói ha-

divezér által megtámadtatott, *Boyer* generál két batallion külföldiekkel Toulonból oda küldetett, 's kinyomozván a' pártütést, nyolcz előkelő lakost — marokkói jobbágyot — agyonlövete. *Huber* veszi által 21 szeptemberben Bona védelmezését, 's legottan költöznek a' kabilok; de már octoberben áru-lás és megrohanás által fogtaltatik el a' vár, 's *Huber* őrizetének nagy veszteségével kénytelen *Algier*ba evezni.

Olly kevéssé valának most bízósítva a' kereskedési viszonyok és földművelés, hogy a' gyarmat, déli Franciaország gabonatárává levés helyett mai napig is kénytelen Franciaországból húzni élelmét 's az új, nagy részben német lakosokat azzal tartani. Még 1831-diki octoberben egy millió frankba kerül le hónaponként *Algier*, mellynek lakosi között 5000 zsidó számláltatik; a' gyarmatnak jövőndőbeli sorsa pedig olly bizonytalan volt, hogy gróf *Sebastiani* belga consult *Algier*ban elismerni nem akart, Németországban pedig a' hassziai kormány jobbágyit az *Algier*ba költözés veszedelmére figyel-tette.

Végre eltökélé magát a' kormány az igazgatás megváltoztatására 's a' polgári hatalomnak a' katonaitól különválasztására. *Berthezéne* generál vis-zzahivattatik, 's egy királyi rendelés által 1-ső decemberben 1831 a' *rovigói* herczeg, *Savary*, katonai, báró *Pichon* pedig, ki már a' *háitii* tractatusok által elhíresült, polgári kormányozónak nevez-tetik ki. Mind kettő mellett egy igazgató tanács állítatik fel. Az áfrikai főtisztikar kormányzója *Trezel* generál lőn, ki *Moreában* szolgált, és

Trobriant generál *Boyer* helyébe, ki még 21 decemberben szerencsésen harczolt a' beduinokkal, Oránba küldetik. „Az egész part, Constantinétól Oránig az algieri hatalom alá kerüljön“ ez vala az új hadivezér útasítása „maga a' város pedig felépítendő két álgyűsánczház által az ország felől is biztosíttassék.“

Már most el vala határozva a' gyarmat további fenntartása. 1832-dik esztendővel kezdődik Algier újabbi történetírásának harmadik szakasza. *Berthezène* viszsza ment januarius 7-dikén Francziaországba, hol igazgatását védelmezte megtámadói ellen egy különös védírásban, állítván többek között, hogy Algiernak európai népesedését, melly Clauzel elmentekor csak 529 személyből állott, 2912-re szaporította, a' mívelt földet pedig 200 holdról 20,000-re emelte. Clauzel azonban ellenírásában mindezen érdemeket saját iparának tulajdonítja — Az új rend behozatala oltja jelen meg egy francz újság, *Moniteur algérien* név alatt, mellyben leginkább igazgatást, igazságszolgáltatást és kereskedést érdeklő tudósítások foglaltatnak. A' város már európai formát nyer lassankint. Az utcák tisztíttatnak és világíttatnak éjjel; színház állíttatott fel, hol a' mórok is mulatják magokat; párisi kalmárok, szabók, óráskok 'stbb. rakják ki fényes boltjaikat; sótt még török aszonyok is járnak a' színházba 's franczia bállokba. Algiernak gyarmatolása már most rendszeresen folytatatik; európai népesedése 4000 léleknél már többre megy. Lehet azonban méltán attól tartani, hogy Anglia vetekedése, vagy valamelly európai háborúnak kiütése, Áfrikának e' mívelődésére szerencsésen beható igyekezetnek véget vet.

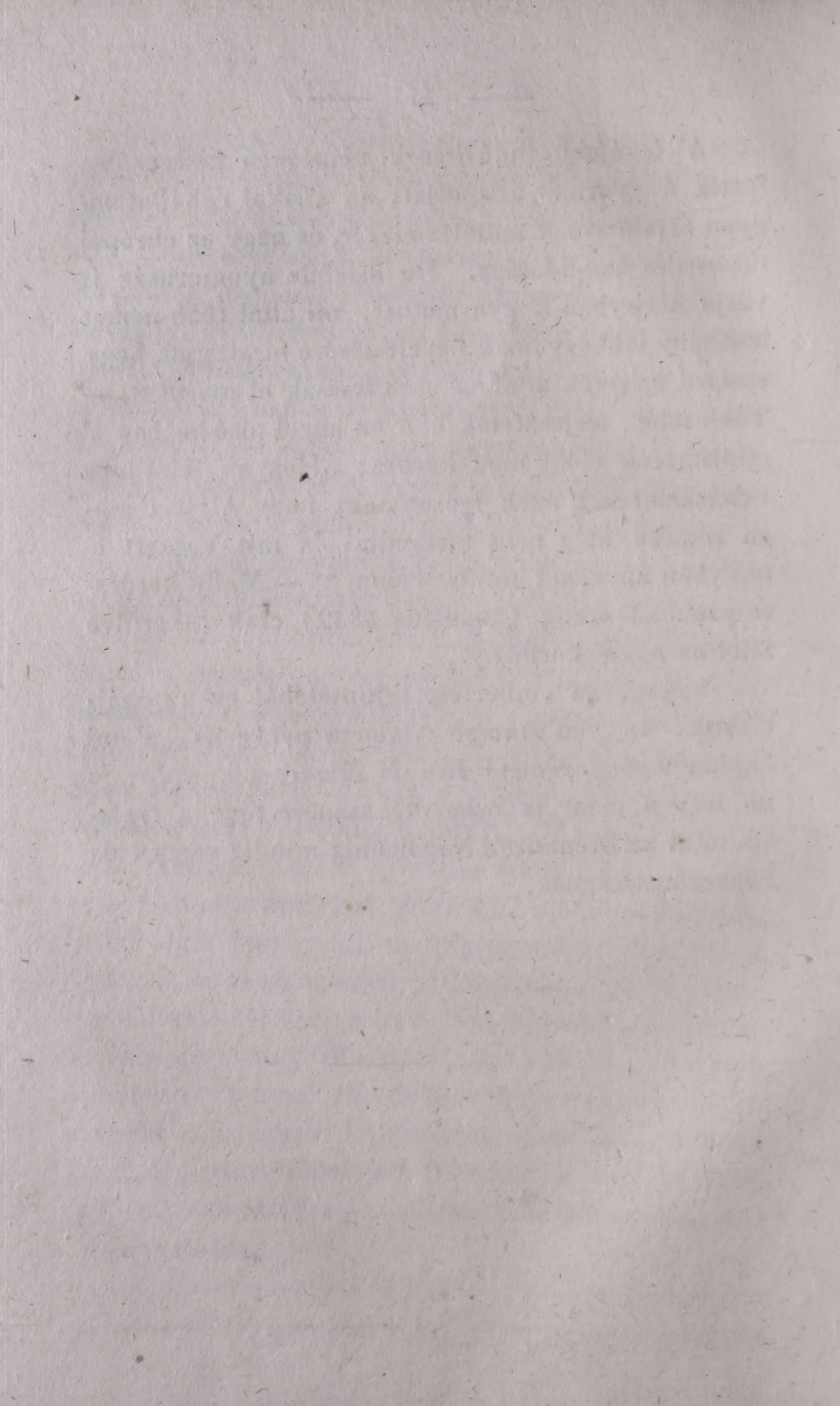
Az algieri bírodalom fekvése a' földközötti tengeren való francia kereskedésnek legnagyobb hasznót hajt, leginkább *Marseille* kereskedőkarára nézve. „Kereskedésünk biztossága 's virágzása — úgy hangzik a' francia közönség szava — e' gyarmattól függ, olly közel lévén hazánkhoz 's annyi utat nyitván portékáinknak. A' gyorskocsi és gőzhajó segelmével hét nap alatt Algierből Párisba érhetni. — A' *journal des debats* még azon óhajást is teszi: „Legyen Algier szabad rév 's minél előbb független ország; legyen a' száműzöttek, az európai nagyragyásnak, nyugtalanságnak és inségnek menedéke. Revolutionális időszaknak gyarmatokra van szüksége.“

De katonai tekintetben is fontos ezen új ülés, mivel a' partok nagyon nehézítik a' kiszállást; sőt az esztendő legnagyobb részén egészen közelíthetlenné az ádáz viharok miatt. Azonban' akár hogy legyen bízósítva e' birtok a' tenger felől, igen is ingadozó még a' belföldi bátorság. Marokkó, melly irigy szemmél nézi a' francia letelepedést, a' titteri 's constantinei vad törzsökök nyughatatlansága, mindenfelé fenyegetik az új gyarmatot; Bonával 's Oránnal még igen bajos a' közösülés, jó 's bátor-ságos utak hiánya miatt. De birnak e, kérdjük, a' francziák elég álhatattal illy hoszúra kiterjedő munkára, 's ama' türelmes ügyességgel, melly minden ellenséges igyekezetet elmellőz, minden akadályt észrevehetlenül félremozdít 's a' bátorságot 's értelmességet őszvehangzásba hozza álhatattal 's béketűréssel — ?

— — — — —
— — — — —

A' legújabb tudósítások nem igen kedvezőleg festik a' gyarmat állapotját; az áfrikai éghajlat nagyon ártalmasnak mutatja magát, és nagy az európai népesedés halandósága. De másféle nyomoruság is várja Algierban a' gyarmatost, mi által több német kormány jobbágyainak figyeltetésére birattatott, hogy csalárd ígéretek által ne csábíttassák el magokat. — Több ízben terjesztették már az angol alsó házban a' miniszterek elébe eme' kérdés: „Hogyan felel meg Franciaország azon ígaretének, hogy Algieri maga részére meg nem tartandja; 's mit végzett e' tárgyban az angol miniszterium?“ — Melly kérdésre azonban eddig (augustus 1832) csak kikerülve felel az angol kormány.

Végre, az emberiség tekintetéből ez az óhaj-
tásunk: Legyen *Rovigo* Algierra nézve az, a' mi
hajdan *Labourdonaye Isle de France*-nak vala; 's
ne legyen most is másnak hasznára téve a' fogla-
lás, mint az Brennustól Napoleonig mindig sorsa vala
Franciaországnak.

B R O U G H A M.

Minckutána Anglia, a' század kívánatinak igaz megismerésében, időszellemi kiképzését kezdi ama' felséges alkotmányának, melly olly hosszú idő oltá biztosabban védé a' tengerkörülfogta szigetet amaz erőszakos fergeteg ellen, melly trónokat és nemzetteket bódítva ragada el kerengéseiben, mint az oceán ezüsbástyája; miután ez által most egyetlen lépéssel hat keresztül javításokra azon veszélyes mélységen, melynél még szédelegve késnek e' világrésznek nemzetei; miután az, mig más nemzetek a' sors hatalmától ragadtatnak, önválasztásából biztos tekintettel halad elő, 's olly czélt ér, mellyre mások hihetőleg csak bolygóutakon és későn fognak jutni: azon statusemberek közt, kiknek bölcsesége az avúlt rendelkezések ollyan újrászületését jósolja, millyen még a' radikálok legmerészebb roményeiben sem tűnt elő, ama' férjfunak nyujtandja valóban a' haza nem utolsó polgárkoronáját, ki a' szónokság minden bűbájaival már régolta bátran hirdeti az emberi nem előlépteinek evangéliumát a' bámuló Európa előtt.

Brougham az, kinek hasonlíthatatlan erejének, merész ideáinak, meggyőzhetetlen állhatatosságának századunk ügye eltörülhetetlen adóságban áll. Az ő nagy adományinak köszöni Anglia, hogy a' hatalmas időnek reformösvényére lépett a' nélkül, hogy megvárja, míg vak szerencse vagy szenvedélyek belerántják.

Rövid rajzolatját próbálván adni e' nevezetes és a' jelen időkben hasonlíthatatlan férjfiúnak, nem tulajdonképen helyeztetése azon magasságára követendjük, mellyre királya hívta meg; mert mostani nagy igyekezeteinek foganatja az utóvilág bírálása alá tartozik. Nem tulajdonképen lord Brougham and Vaux, az ország cancellárja, kit olvasóink elébe akarunk hozni; mi itt, a' mennyire olly nagy képet illy kis rámába szorítani lehet, csak Brougham Henrikkel foglatatoskodunk, még pedig háromféle helyzetében, mint ügyvéddel a' törvénszékek sorompóji előtt, mint szónokkal az alsó házban, és mint a' népgyűlekezések előtt szollóval. Brougham nem az a' férjfiu, kinek csak tegnap nyert hivatal jeleli ki helyét; az ő emléke kétszeresen fog ragyogni a' történetben, ha a' gyapjuzsákon ülő lord nem kénytelen az allház tagjának utánna állani.

Brougham mint tudós, ügyész, bíró 's nemzeti képviselő, századunk első emberei közé számláltatik. Bámulandó példa ő, milly ragyagó pálya nyilik a' talentumoknak, szónokságnak és politikai egyenességnek. 1830 oltá olly fényes célért, mellyhez ritka statusember jutott nyílt és egyenes úton, egyeztetvén, mint ritkán más, a' köz

boldogságot ünérdekével. Szemeinknek e' dicsó pályára fordítása 's e' nevezetes férjfiu köz életének legfontosabb tüneményei megvizsgálása, sokkal biztosabban rajzolandja tulajdonságait, mint amaz angol folyóírás, (1830) melly az új miniszterek caracteristikáját politikai színeik szerint festvén, őt ez egyetlen szóval „kimondhatatlan“ jeleli meg.

Brougham (and Vaux, Henrik, lord, angol pair, lordcancellár 's a' glasgowi tudományos egyetem előlülője. Mond Brúm vagy Bróm) régi cumberlandi 's westmorelandi nemzetségből született Londonban 1779. Első tudományos kimívelődését nyerte az edinburghi derék tudományos intézetben, bátyja, a' híres történetíró *Robertson* szemei alatt. Már gyermekkorában világos jeleit adá amaz elméleti tehetségeinek, mellyeket későbbben annyira kifejte, felfogván éles tekintetével mindent, a' mi eleven észének ajánlá magát. A' virgoncz és örömvadász ifjú csak szakonként fekvék a' tanulásnak; de kirekesztőleg fordítván akkor az előtte lévő tárgyra minden elméleti erejít, sokkal többre ment, mint bajtársi. Már korán magáévá tette a' kifejezésnek azon könnyűségét, melly csak a' közönséges helyeken gyakorlott beszédek által éretik el; melly végből szorgalmasan eljár egy híres egyetembe (*speculativ clubb*) hol országos hivatalokra készülnek a' fiatal britek. Itt minden pályázók között különösen tündöklött.

De a' közönséges hivatalokra való készülétek nem hátrálák *Brougham*-ot a' tudományos vizsgálatokba merülésében, noha nem könnyen megegyezhetők tartatik e' két tárgy. Sokszor a' clubb-

nak legtüzesebb vitatási alatt visszavonúla csendes tanulószobájába, a' mathesis mélységeiben búvárkodás végett. Ezen fáradságinak egyik gyümölcse a' tizennyolcz éves ifjúnak a' királyi tudós társasághoz intézett levele vala; de még más európai tudósok, kikkel deák levelezésben álla, távolról sem gyanútották, hogy különös tiszteletök és dicséreteik tárgya egy az oskolákból alig lépett ifjú legyen.

Már igen fiatal korában skócziai prókátor lön, mi által szabadságot nyert, a' skot appellált ügyeket védni (*plaidiren*) a' lordok házában, még mi előtt az angol ügyészek közé felvétetnék. Azonban minden éles esze 's tudománya mellett még is hosszabb idő kívántatott arra, hogy az angol törvényben is azon practikai tudományhoz jusson, melly által már a' skot ítelőszékek előtt ragyogott.

Edinburgot elhagyván, lord *Stuard de Rothsay* párisi volt követtel keresztülútazta éjszaki Európát, honnan visszatérvén, legelsőben az európai hatalmak gyarmatpolitikájáról szóló munkájával („*The colonial policy of the european powers.*“ 2 kötet. London 1803) lépett az írói pályára. Itt többféle állítások fordulnak elő, leginkább Anglia nyugotindiai gyarmatira nézve, mellyeket későbben védni nem akara szerzőjük, és mellyek megczáfoltattak azolta az idő által; de remek előadása, mély beható ítéletei, mellyekben igen kiterjedt ismereteket bizonyít, és némelly theoriáknak éles és practikai átlátástól vezérlett vizsgálati, különböztetik meg első munkáját azon férjfiúnak, ki noha még az országlásba be nem avatott, annyi siker-

rel vitte ki ezen olly nehéz és kényes tárgyat. — Ugyanazon időben összeköttetésbe jött az *Edinburg review* című folyóírással, melyhez még az újabb időkben is járul többnyire nevetlen jeles czikkelyeivel.

1803-ban kezdődik Brougham ügyészi pályája Angliában, melyet azonban nem a' közönséges prókátorok módjára folytata, hanem e' szónak leg-tágabb és legszentebb értelmében, ügyvéde lévén felekezeteinek a' birói sorompó előtt 's ügyvéde az egész népnek a' parlamentben; mindenütt pedig tüzzel, erővel, szónoksággal. Alig találni Britaniában jelesebb törvényhatóságot, mely tanúja ne lenne Brougham hivatalos igyekezetinek; a' lordok házában, a' titkos tanácsban, a' cancellaria udvarán és minden polgári törvényszék előtt halat-tatott szava; még a' *Grai* kávéházában öszvegyűlt biztosság előtt is, mely az elmebetegek törvényes hatalmáról ítél.

Legnevezetesebb csatapiarcza azonban a' kirá-lyi tábla (*Kingsbench*) volt. Itt találtatott Broug-ham a' terminusok minden idején regtől fogva, kevés kivétellel egész nap', nem ugyan mindig va-lami fontos foglalatosságban, hanem várakozva, mig reá kerüle a' sor a' birák felé fordulni. Azon-ban hihetőleg nagyobb értékű tárgyak forogának eszében, mint a' millyenek állának kivonásiban. Többnyire a' királyi ügyészek által elfoglalni szo-kott padnak szélén üle, előtte pereinek kivonásai, melyekbe néha futólog tekingete, mintha rögtön lepettetnék meg egy egy gondolat által, mellynek valóságáról meggyőzettetni akarna; a' mi után me-

gínt elmerűlni látszatott nem annyira mély, mint eleven gondolatiba. Többször változott állásai kevés belnyúgot bizonyítanak, sőt orrát és felső ajkát erősen ránczigálása világosan mutatá azon belső nyugtalanságot, melyre hatalmaskodó gondolati-nak erőszakos benyomási ingerlék.

Ábrázatja szépségre vagy különös jelentőségre szert nem tehete. Homloka inkább széles mint magas, orra hosszú 's néműkép felhajtott, felső ajka kiálló, szája öszveszorított, képe általában halavány 's a' gondolkozás éles barázdáji által mélyen beszántva, szemölde sűrű 's teleden, árnyékozáván olly szemet, melly nyugalma idején kicsinynek és semmi különös kinyomásra képesnek nem látszik, de felhevülése pillanatiban — mellyek se nem ritkák, se nem mérsékeltek — olly átható erővel villámló, miként ritkán láthatni más halandónál. Egész ábrázatja tanulást buzgón gyakorló, mélyen 's elevenen gondolkozó férjfit fest.

Nem élt azon korban szónok Londonban, ki a' köz figyelmet fannyira felingerlette volna mint Brougham. Szava hangos és kimondása tisztább vala, mint más akármelly ügyészé; szakadatlan folyó 's beható előadása érdeket szerze még az olly csekélységeknek is, mellyek fogamatlan hangzottak volna el másnak szájában. Nem ugyan felette erős, de tiszta férfiúi 's olly világos vala hangja, hogy szavaiból egyetlenegy sem vészett el; még sülyedő szózatja, vagy a' bírák 's esküttekhez intézett fél-reszóllása is igen nagy érthetőséggel hata a' hallgatóra. De egész előadásának legjelesebb tulajdona azon komoly tisztaságában álla, mellyben semmi

elakadás vagy hebehurgyaság, semmi megdöbbenés elő nem tűnik. Tökéletesen meggyőződve látszott belsőkép ügyének igazságáról még akkor is, midőn teljességgel alaptalanak voltak állításai, mi gyakran megesik a' törvények alkalmaztatásában; egész bizalmával és meggyőzetésével folytatta előadását annyira, hogy csak a' bíróság ítéletéből értették meglepetve a' törvényt nem tudó hallgatók, hogy Brougham urnak törvényre hivatkozása teljesen alaptalan. — Sajnosan látta ilyenkor a' közönség Brougham-ot még olyanaktól is meggyőzve, kik habár a' törvény betűit jobban tudták is, minden egyéb tulajdonokban távolról sem mérkőzhettek ügyészünkkel.

E' ragyogó tulajdonok leginkább léptek világosságra mívelt esküttek előtt az esetek előadásában és kivitelében. Az ő ember 's életviszonyi nagy kiterjedésű ismeretei kimeríthetlen kincset nyújtának neki a' legelmésebb megjegyzésekre 's felvilágításokra, míg előadásának hasonlíthatlan élénksége 's gyorsasága tízszeres érdeket szerzett minden érintett tárgynak. Dicséretének csábító varázsereje és sarcasmusának metsző éle által ellenállhatlan erőt nyertek bizonyításai; 's ha nemes büszkesége még arra is leereszkedhetett volna, hogy ügyesen használt hódulással hasson az esküttekre, az ő védelmezése megbecsülhetetlenné fogott válni: de ama' hajlékonyság, simulkodás és valami kedvező ítéletnek megnyeréseért a' tudatlan 's előítéletes biráknak hízelgés, soha sem fért e' hatalmas és rendületlen lélekhez. Ha az esküttek széke felé fordúlt, oktató útmutatássá lőn előadása; úgy szól-

lamlék, mint a' kinek kötelessége, a' biráknak ép eszökre legbehatóbb hivatkozása által azon nézőpontot jelelni ki, mellyről tekinteniök kell a' tárgyat. Energiája nőtt azon környülállásoknak, melyekre készült, fontosságával; erővel teljes, de még mérsékelt komolysága, mellyel közönséges és egyszerű tárgyakon mulata, lassanként az ékesszóllás legdühöngőbb szélveszére emelkedék. E' vala rendszeren azon szempillanat, mellyben ellenségére sarcasmusinak és keserű kikeléseinek rettentő nyilait hányá, előre hajolt, kinyujtott karral, felgerjedt cherubként, mintha egész súlyával le akarná nyomni megtámadott ellenfelét. Illy alkalommal kénytelen vala mindenki, a' szónokság koszorúját neki, mint első törvényszónoknak nyujtani, mert a' rhetorica e' nemében, a' philippikában, alig ha Cicero ideje olta felülhaladá őt akármelly nemzetbeli szónok.

Szükséges ellenben megjegyezni, hogy Brougham egészen járatlan vala a' gyenge érzetek 's az emberi szív nemesebb sympathiájának, ha mindjárt nem is olly férjfias, de azért szinte elragadó szónoki mesterségben. Lerajzolni az önkény 's elnyomás utálatos bűnét, lelkesen szóllani az ezek ellen kikelők dicséről, ostorozni az ocsmányságot és kegyetlenséget, keserű megvetéssel tiporni le a' gőgöt és tudatlanságot, — ezek valának feladási, mellyekkel tökéletesen bírt óriási szózatja; az emberi észnek tudás és felfogásbeli dicsősége, a' szabadság mennyei nemessége, a' rendületlen önakarat komoly méltósága, — ez azok a' tárgyak, mellyekről mint egy azoktól lelkesítve szóllott a' férjfiú.

De a' szánás gyengédsége, a' kegy édesen hódító varázsnese, a' megilletődés szívessége, a' szerelem égi érzelmei vagy nem gerjesztének keblében viszhangzást, vagy használások illetlennek tetszett előtte hivatalos céljai elérésére. Impiger, iracundus, inexorabilis, acer, csak az indulatok árja által elragadtatásban látszott gyönyörködni; a' könnyek gyengéd buzgásánál soha sem mulatott.

1810. a' parlamentbe választatott *Winchelsea* öszveomlott helység (*borugh*) részéről. Ügyészi 's írói nagy híre 's a' társasági közösülésben ismert elméssége nagy várakozást gerjesztének. Midőn azonban első beszédét tartaná, itt is amaz ismételt tapasztalás valósúla, hogy az első megjelenésnél nyert lármás taps nem kezele mindig a' szónok utóbbi nagyságának; csekély benyomást tőn Brougham beszéde, talán csak azért, mivel még nem tudta, miként hasson hallgatóira minden birtokában lévő szellemi fegyvereivel.

Azolta élénk részt vett a' parlament minden fontos vitatásiban, napról napra nevedyén ügyessége 's befolyása. Azonban minden természettől nyert bő adományi mellett is, talán épen annyit köszönhet szünetnélküli iparának, melly számtalan éjszakák által ágya helyett tanuló szobájában tartotta. Olly nagy vala kitűnésvágya, hogy egy bizonyos fontos esetben tartandó beszédét, mint mondják, kilenczszer megváltoztatta, míg megelégedett vele.

Törvényhozó pályáján leginkább kétféle igyekezet ötlük elő, melly dicsét örök időkre biztosítja: a' népoktatás javítása, 's az igazság kiszol-

gáztatásában teendő változtatások, 's annak úgy szólván tökéletes újraalkotása. Ezek mellett rendületlen és tüzesen harczolt húsz évig; és hogy sikeretlen nem volt fáradozása, a' jelenkor utolsó történetei bizonyítják.

De az országlásnak egyéb tárgyaira is fordította szónoki tehetségeit, már 1812 tartván ama' remek beszédét, melly utóbbi dicsőségének méltó előfutójául tartatik, 's mellyben éles fegyverekkel támadja meg ama' nevezetes, a' neutralis hatalmak kereskedését egészen megsemmisítő 1807. kiadott úgynevezet titkos tanácsi rendelést, győző okokkal czáfolván meg kábaságát.

Legsürgetőbb feladása, mellyre minden igyekezeteit fordította, most az alsóbb néposztályok sorsának javítása lőn; itt annyiszor 's olly szerencsésen érte el célját, hogy soha sem dicsekedhetett törvényhozó annyira megérdemlett popularitással. Mind e' mellett, noha többnyire az oppositio részére szavatolt, még sem találtatott rendszeren annak padjain, nem ritkán úgy jelenvén meg, mint feje egy különös, az oppositiotól független véleményű felekezetnek. A' népoktatásra fordítja tehát mindenek előtt egész tehető erejét, annak hiányos állapotját tökéletesen fogván fel éles eszével. 1816-i majusban azon javalattal áll elő a parlamentben „hogy az alsóbb néposztályok nevelése vizsgálassék meg egy biztosság által.“ A' fővárosban véghezviitt ebbeli vizgálatokból az súlt ki, hogy ott 120,000 gyermek nő fel minden oktatás nélkül. Brougham mindenek előtt Londonban javasolt probákat tétetni a' parlament oltalma alatt.

Azon kiküldötség, melly Brougham előülése alatt 1818-ig folytatta munkáit, lassanként kiterjesztette vizsgálatit egész Anglia nevelésállapotjára, mellynek hijányi felfedeztetnek Brougham által azon 5 remek tudósításiban, mellyeket a' parlamentnek benyújtott, és mellyekben borzasztó színekkel festi a' nyavalyának redves gyökerét. Az e' felől történt vitatásokban előfordult a' fővárosban lakó szegény népnek szerencsétlen helyezete, melly alkalommal azon kérdés gördítetett elő: „tanácsos e vagy sem, az országos hitvallást öszveköttetésbe hozni az oktatással?” — — — Okvetlen szükségesnek találtatott a' jóltévő intézeteknek, mint a' népoktatás előmozdítására leghatósabb eszköznek, gyámolása 's mostani állapotjuk és természetök szorgalmas megvizsgálása; végre még a' közönséges nagy iskoláknak 's az ország két tudományos egyetemének állapotja 's igazgatása is kemény felvigyázat alá vétetni javaltatott.

De minél jobban fenyegették e' Brougham által minden mellékes tekintetek nélkül véghezvitt vizsgálatok azoknak önérdelkeiket, kik a' felsőbb tanuló intézetek 's alapítványok igazgatásában részesültek: annál tüzeesebben keltek ki ezek a' vizsgáló 's javaslási ellen. Neveztetett ugyan a' bíztoóság javalatjából egy kiküldötség e' fontos tárgyak megvizsgálására; de a' lordok háza csak épen a' szegények számára alapított intézetekre szorítá hatalmát; az egésznek előmozdítója Brougham pedig, nem is neveztetett tagjává, azt állítván a' kormány, hogy az illy kinevezés kétségkívüli joga a' koronának.

Habár aggodalmat gerjeszthete is Brougham ja-

valata némelly czikjeiben p. o. a' névtelen vádak helybenhagyásában; habár vizsgálati folytában nem mindig látszott is figyelni a' szemes okosság és mérsék szavára: mégis oly jótévő volt általában az intézetek igazgatásának szoros megvizsgálását sürgető tanácsa, hogy, a' mint *Romilly*-nek irt levelében (*Letter of Sir Romilly upon the abuse of charities.* 10-ig kiad. London 1820) mondja „csak a' hibákat mentető, az elsimulásokat örökítő 's az elsikkasztásokat tisztelő igyekezet lehetett oka az ellene tett akadályoknak.“ — De nem is lehetett kedvező sikerre szert tenni ama' nyilvános erősebséget tekintve, mellyel az akkor még nem javított alkotmány ugyanazon osztályt felruházta, mellynek jóléte legnagyobb veszélybe hozatott Brougham szoros vizsgálati 's kemény javallati által.

Az alatt mindig jobban fejledezék lángeszének óriási ereje. Ellenállhatlan hatalommal ragadá el hallgatóit, nevezetesen ama' 1818. tartott népoktatási javallatját támogató beszéde által, mellyet még *Castelreagh* is, noha politikai ellensége volt, őszinte dicséretével tisztelt meg. A' parlamentre befolyása, melly vágyainak szünetnélküli tárgyává lett, ez által tökéletesen biztosított és szellemi felsőbsége nyilván elismertetett 's éreztetett.

El nem ijesztve a' sok akadályoktól, behozá 1820. a' parlamentbe kimerítő nevelési javallatját. Ennek főalapja a' plebániaoskolák felállításában fekszik, mellyeknek jótékony befolyását Skóczia már a' 17-ik század óta érzi, 's mellyek sürgető szükségnek látszattak oly országban, hol a' népesedésnek csak egy tizenegyedrészre részesül az

oktatásban. Még ennek a' felettébb hasznos, noha több pontjaiban alapos ellenvetéseket szenvedő előrajznak sem lőn sikere. A' kormány nem gyámolította; 's midőn Brougham, a' papság megnyerése végett, a' plebániaoskolákat püspöki felvigyázat alá akarná vettetni, a' többi hitvallás számos követőji is felkelének ellene.

Minél kevesebre mehetett Brougham ez úton, annál nagyobb iparral sürgette a' parlamenten kívül jótévő szándékainak kivitelét; 's ha mindjárt a' visszaélések felfedezésénél nem mindig mentt volt is a' politikai pártok befolyásától: fáradozási mégis egyedül a' legtisztább emberszeretetből eredtek. Már 1816. látogatta *Fellenberg hofwyl*-i gazdaságát, és tökéletesen ismerte azon elveket, melyekre *Owen* Robert alapította *lanark*-i intézetét; mind ez által meggyőztetett arról, hogy ezekhez hasonló intézetek mondhatatlan áldást árasztanának egy nagy város szegényeire. Ennek következtetésében alapította 1819 lord *Landsdown*, *Macaulay*'s több jeles férjfiak egyesületében egy nevelésközpontot (*Infant school*) Westminsterben, melly *Owen* intézetéből nyervén tanítóját, szerencsés előlépéseket tett és szapora utánzásokra gerjesztett.

De még többet vitt véghez amaz ismert közmondásának megvalósítására: „mindenütt iskola-mester.“ Azon szerencsés példa, mellyet *Birkbék* doktor már 1800. adott mestereimbereknek a' gyakorlati természettudományban oktatási által, és melly későbbben Edinburgban 's egyéb skot városokban sikeres követésekre adott alkalmat, feleleveníté Brougham egész pártfogását olyannyira, hogy az 1824.

Londonban alapított és mai napig fennálló mesterembereket oktató egyetem (*mechanics' institution*) legbuzgóbb intézőjének egyike lett. Ez intézetnek célját remek könyvében magyarázza, kifejezván azon közönséges elveket, melyekből a' népoktatásnak erednie kell, (*Practical observations upon the education of the people.* London 1825.) melly könyvnek 19 egymást hamar követő kiadásokban 50,000 példánya adatott el. „A' néptől magától” úgymond „kell erednie oktatásának 's feljebb emelésének; de a' nemzet tanultjainak, kik a' szellemi fentségnek hasznát és szükségét ismerik, e' munkának előmozdítása 's kivitele hivattatások.” E' célra leghathatósabb eszköznek állítja olcsó oktató könyveknek kiadását 's oly társalkodó intézetek emelését, melyeknek célja a' lelkes mulatság 's a' közhasznú tudományokban könnyen megfogható oktatás legyen.

E' hathatós iparkodásával szoros kapcsolatban áll a' tőle buzgón előmozdított hasznos ismeretek terjesztésére munkálódó társaságnak alapítása. De bármi helyes volt legyen Broughamnak 1825 oltá kiadott oktató írásai terve: mégis a' kiadandó tárgyaknak mások által későbbben vezérlett választása nem volt mindig egészen szerencsés.

Valamint egy részről ezen intézetek a' dolgozó nép oktatását tárgyalták, úgy más részről azon számtalan hijányok is megismertettek, melyek a' felsőbb rendek célirányos nevelésének ellene szegzék magokat. Ennek időszellemi javítása sürgető szükséggé lőn annál inkább, mivel a' fenálló két universitások tökéletlensége már többé titok nem maradhata. Épen ezért fáradozék annyit Brougham

a' londoni tudományos egyetem felállításában, melly által az e' belső fogyatkozásokat helyre hozhatni reménylette.

Ügyészi híre legfelsőbb polczára jutott 1820. Minthogy Brougham, a' haszon- és hírvágy minden ingereinek ellenállván, a' köz tiszteletet megnyerte, azért a' megboldogult Karolina királyné, IV. György hitvese, a' felső ház előtt folyt perében, melly oly fájdalmassan indítá fel a' köz figyelmet, törvényes gyámolául (*counsel*) választá őt, és nem tett semmit tanácsa nélkül. Már a' per kezdete előtt több ízben utazék Brougham Franciaországba, hogy a' királynéval jogainak elérése végett tanácskozzék. — Midőn később a' ministerium, nem nagy ügyességgel, a' királyné ellen elkövetet többévi kikémlései gyümölcseit a' *zöld zacskóban* a' lordok háza elébe terjesztette, Brougham, a' királyné védelme végett, alházi helyéről le akart mondani, mit azonban az alsó ház el nem fogadott, hanem kivételként megengedte, hogy Brougham, gyámoli tiszte mellett, képviselője is maradjon a' nemzetnek. Brougham a' királynét állhatatos bátorsággal védelmezte, 's utoljára még a' paireket is megindította egy apostrophe által, melly az angol szónokság évkönyveiben a' legmerészebbek közé tartozik. Midőn a' királyné, még mint wallisi hercegné felől tartatának tanácskozások a' parlamentben, és országos jövedelme határoztaték el, Brougham már akkor is szabad lélekkel különböztette meg magát. Ezen perben mutatott ügyessége 's egyéb e' szerencsétlen esetet kísérő környülmények miatt, számtalan ügyek bizattattak réa, kivált az északi tar-

tományokból úgy, hogy alig találtatott nevezetesebb per, melly kezein ne ment volna által. Ha, mint mondatik, IV György akaratja ellen jött be Brougham a' parlamentbe, most épen szenvedelmes gyűlöléssé vált a' király előbbi idegensége hitvese ékeszöllőja 's bátor gyámja ellen. Mindazáltal van miért hinni, hogy épen e' dologban nyilvánosított tehetségei által szerezte meg magának a' selyem köpenyeget, királyi tanácsnoknak neveztetvén ki néhány év után a' boldogúlt király által.

Politikai életének második főigyekezete az igazság kiszolgáltatását tárgyalta, mi végre 1828-i 7. februárban híres beszédet mondott az alsó ház előtt, melly hat óráig folyvást tartott, és Londonban kinyomtatott *Present state of the law* cím alatt. Itt oklevelekkel és adatokkal bizonyítja be az angol törvényút ellen felhozott borzasztó vádjait. Nem leszünk talán unalmasak tisztelt olvasóinknak, ha ezen beszédnél valamivel tovább késünk, annál is inkább, mivel kedves hazánk épen most áll hasonló boldogító változtatások küszöbén, a' brit kérdés pedig több tekintetben igen hasonlít a' megfejtendő magyar feladáshoz.

E' beszéde, noha szoros kapcsolatban áll hivatalos tanulásival, nem felelt meg tökéletesen némmelly tekintetben az angol törvénytudók minden kívánataiknak. De más részről, milly bámulandó csak azon környűlállás is, hogy Brougham, a' törvényszékek előtt és a' parlamentben volt számtalan foglalatossági mellett is, még oly iszonyú kiterjedtségű feladást szabhatott ki magának! Milly csodálásra gerjeszthet fáradhatlan iparkodása oly férj-

fiunak, ki ált merészelt törni a' különzetek (particularitások) oly rémítő halmán, mellyeknek csak előadására is hat óra vala szükséges.

Azon férfiú, ki mint ő, igaz útját tudja: a' jó ügynek ragyogó fegyverzetében tétovázás nélkül mondhatta magáról a' világ előtt: „Tudom „én, hogy ujítónak 's változtatást keresőnek fog- „nak nevezni, 's így institutióink ellenségének szí- „dalmazni. De nevezhetni e ellenségnek, ki nem „tulajdonképen lénye, hanem történetes hijányok „miatt, mellyek rendelkezéseinkhez külöppén ragad- „tak, akarja a' salakot ki háyni, hogy az ércz „annál nagyobb tisztaságban tűnjék ki. Akkor bi- „zonyára ellenség vagyok, illy formán ujító 's gúny- „ra méltó; a' miről felelni kész és kevély vagyok. „Egyetlen ellenkedés, mellyet institutióinkra nézve „magamban érzek, az azokkalai visszaélések ellen „irányoztatik, 's egyetlen óhajításom, azokat tisztí- „tani 's jobbítani.“

Brougham javallata a' polgári törvényhozás meg- javítására azon elvéből veszi eredetét: hogy az angol igazság kiszolgáltatásának, mint már elenyészet társasági rendtartás szüleményének, a' sürgetve intő idő ki- vánatihoz kell alkalmaztatnia; és hogy akasztaló 's költséges törvényútjának, melly egyedül az országlás egyéb rend- szabásával 's a' törvénytudók haszonle- sésével öszvefüggése által tartathatott fenn illy sokáig, el kell tűnnie az igaz- ság sikerebb és nyomosabb kiszolgál- tatása elől.

Az eddigi állapotnak sajnos hibájit orvosló legbiztosabb eszköznek a helységek törvényszékeit (*Lokalgerichte*) tartja, Westminsterben felállítandó három főtörvényszék felvigyázása alatt; de leginkább a béketörvényszékek béhozatásában, mellyek előtt minden ügyvéd nélkül hallgattatnak ki a részek.

E' kellemetlen és fáradságos előadása után milly meglepő tünet, látni Brougham szellemét teljes fényében felragyogni a' beszéd végén, melly tagadhatlanul legszebb szüleményei közé tartozik a' brit szónokságnak. Legyen szabad, egyúttal Brougham szónoki adományinak megmutatására, e' peroráció egy részét, habár tökéletlen fordításban is, ide mellékelni.

„Gyámoljanak a' miniszterek vagy nem, én rendületlen hiedelemmel tekintek e' házra, hogy őket vigyázat alatt tartandja, 's mellettem leend, lépéseimnek ha túl mennék, sietségemnek ha hirtelenkedném, gátot parancsolván; de minden esetre vonzódva 's kedvezőn segített e' legjobb és nagyobb munkában, mit csak kezdhet a' törvényadókész. Ösvenyünk világosan előnkbe van jelelve, dicső a' pálya. Kezetökben van, örök időkön keresztül éltetni neveteiket boldogító tettek fényében, millyenek még soha sem végeztetének ezen falak között.“

„Látátok e' század legnagyobb hőjét, Olaszországnak hódítóját, Németországnak megalázóját, Éjszakának rémítőjét; de nyomoruknak számíthatók minden hasonlíthatatlan győzelmeit a' dialhoz képest, mellyet most kivívhattok. Látátok őt

„a' szerencse álhatatlanságát megvetni, midőn annak
 „daczára e' büszkei szavakat mondá“: „„Törvény-
 „„könyvemmel kezemben lépek az utóvilág elébe.““
 „Meggyőztétek őt a' vérmezőn, igyekezzetek most
 „vetélkedőjévé lenni a' béke szent míveiben; vív-
 „játok el előle a' törvényadás pálmáját, mint a'
 „babért elragadtátok tőle.“

„A' regenskedés dicsét *) a' királykodás tartósabb
 „és tündöklőbb fénye fogja elhomályosítani. Ama'
 „magasztalás, melly csapodár udvarnokok által E-
 „duárdinknak és Henrikinknak, mint koraik Justi-
 „niánjainak nyújtott, igazságos toldalék leend a'
 „jó-hoz és bölcs-höz egy monarcha nevénel, ki-
 „nek királyi pálczája alatt illy nagy munka lép tel-
 „jesületbe. Valóban, legirigylésre méltóbbak az
 „oly királyi pálczák, mellyek illy hódoltatásokra
 „nyujtanak hatalmat.“

„Az vala Augustus kevélysége, az alkotá egy
 „részét ama' fénynek, mellyben korábbi éveinek
 „árulásai elenyészének, hogy téglából épült Rómát
 „veve által, és márványost hagyott maga után, —
 „egy nagy fejedelemhez nem méltatlan dicséret,
 „mellyhez a' jelen kormány is némű jogot tarthat.
 „De mennyivel nemesebb lehetend még akkor feje-
 „delmünk kevélysége, ha majd mondhatni fogja,
 „hogy drágán találta a' törvényeket, de olcsón
 „hagyta azokat; hogy mint bezárt könyvet találta,
 „s mint eleven betűket hagyta; hogy úgy találta
 „mint gazdagok tulajdonát, s úgy hagyá mint sze-

*) Itt azon időről van szó, midőn a' király, atyja elmebetegsége
 alatt, rengens volt.

„gények örökjét; hogy úgy találta mint a' ravasz-
 „ság 's önkény kétélű kardját, 's úgy hagyá mint
 „a' becsületesség istápját 's az ártatlanság paizsát.“

„Nékem, ki sokszor gondolkodtam e' tárgyról, min-
 „denkor méltóbb becsületnek látszott, bennetöket e-
 „zen főfontosságú tárgyra feltüzelnem, mint abban
 „gyönyörködnöm, a' mit egy közhivatal nyujthat —
 „egy közhivatal, mellynek megnyerése kellemetlen te-
 „her, hasznai feleslegeseek lennének annak, ki, mint
 „több munkás polgártársai, inkább önkezevel szerzi
 „meg szükségeseit, és ki a' hatalomra nézve, melly,
 „mint az ember hiszi, a' hivatalt kíséri, fél századat
 „élt ált, hogy láthassa, hányszor vétethetnek el a' ha-
 „talam 's hivatal. Csak egy hatalmat magasztalok:
 „földieim szószóllóinak itten, máshol pedig munkás
 „társoknak lehetni azon dolgokban, mellyek az em-
 „beri nemnek legdrágább ügyeit tárgyazzák. Ezt
 „a' hatalmat, egészen érzem, semmi kormány nem
 „adhatja, semmi változás el nem veheti.“

Javallatjának eddigleni következése csak az
 volt, hogy a' tárgy megvizsgálására két biztosság
 neveztetet ki, de még mai napig sem végezte el
 munkáját; mellyre azonban a' reformi nagy életké-
 rdesnek szerencsés eldöntése minden bizonnyal elő-
 mozditó befolyással hatand.

Czélirányos volna talán, e' mélyen átgondolt
 és szorgalmasan kimívelt töredékkal, melly valami
 clássicus görög fordítására igen emlékeztet, mást
 hasonlítani egybe, melly az 1831-i mártiusban éjén-
 te a' parlamentben tartott, Angliának politikai hely-
 zését tárgyazó beszédjének végzete. Noha ez a'
 mesterséges kifaragás tekintetében hasonlításba sem

jóhet az előbbivel, még is egyfelől probaként szolgálhat Brougham szónoksága természetes erejének, másfelől pedig ezen néhány sor annyira alkalmaztatható Magyarország mostani állapotjára, hogy azt hiszem, ritka valódi hazánkfia olvasandja figyelem és mély megilletődés nélkül.

„Angolország népe a' korlátolt monarchiának „ad elsőséget, 's vele az aristokratiának, mert ez „amannak elválaszthatlan kísérője. Csendes az angol nemzet, mert alkotmányát szereti. Minden „áldást kívánok a' nép igazainak, 's e' jogok mel- „lett élni eltökélt szándékom, kész vagyok azok- „kal és azokért veszni, mivel hiszem, hogy a' nép „felfogta eszével e' jogokat, karakteréhez és gondolkozása módjához. Korlátolt monarchia 's aristokratia legbiztosabb kezesei e' jusoknak, 's én legalább nem óhajtok semmi változtatást. Én nem „kívánok semmi felforgatást, és meg vagyok győ- „zötve, ebben érzelmét mondom ki a' nemzet nagy „töbségének, melly hazája szerkőzését szereti, „melly a' monarchiát szereti, melly az aristokratiát „szereti, mivel még ez is szorosan öszve van szőve „a' nép igazival és szabadságival; uralkodás formánkhoz erős ragaszkodás lelkesíti, 's én részemről szentül nyilatkoztatom, hogy — ha mind ennek el kellene vesznie — végtelenül örömöstebb „szeretnék magam is elveszni vele, mint azt felül- „élni, hogy romjain olvassam a' legjobb emberi „alkotmányok mulékonyságának leczkéjét “

Már ha még azon férjfiu is, ki fáradatlan 's erényes életének nagyobb részét a' szégyenyek boldogítására, a' népoktatás javítására,

a' köz terhek egyenlő felosztására, a' sértő kivételek 's elsőbségek eltörlésére, szóval, a' polgári igazak egyformaságára 's hazai alkotmányának javítására óriási erővel törekedett, az arisztokratia által mérsékelt monarchiát legjobb alkotmányának, a' nép jogai legbiztosabb kezesének találta: bizvást megnyughatik a' magyar nemzet is ősi alkotmányában, feltéven mindazáltal, „hogy a' régibb századok setétségében született hijányait, 's az idők folytában észrevehetlenül becsúszott ártalmas szokásait megorvosolni 's mindent félrevetni nem késik, mi az emberi jusokat távúlról is sérthetné 's a' teljes polgári igazokat akárkítól is megtagadná.

— — — — —;“
nem szükséges tehát a' régi alkotmánynak teljes felforgatása, vagy más tőlünk mindenben különböző nemzetek gyerekes majmolása, hanem elegendő a' régi erómívnek tisztítása és simítása a' nélkül, hogy minden a' mi századok olta méltán szentnek és megtámadhatatlannak tartatott, az egyűrőfögő sokaság lábai alatt porba gázoltassék. Eleven a' köztársaság durva 's véres felforgatásának borzasztó emlékezete, előttünk következéseinek szomorú képe; de szemeink előtt leend is, reménylem, Brougham által javallott és folyamatba hozott csendes, mérsékelt és szemes javításnak követésre méltó példája.

C a n n i n g, miután az országlásra jutott, ajánlott Broughamnak helyet a' miniszteriumban, melyet ez el nem fogada ugyan, de általában megegyezését nyilatkoztatta e' miniszter rendszabásaival,

kivéven a' reform iránti nézteit. Canning semmit sem akara tudni a' parlament módosításáról, hihe-tőleg mivel az idő még nem látszott néki arra megérettnek; Brougham ellenben minden alkalom-mal a' képviselésnek javítása mellett szóllott, noha ő is a' módban, mellyel folytatta e' tárgyat — a' kivihetés változása szerint — nem mindig maradott meg szorosan felállított elveinél; valamint új emlé-kezetben vagyon, hogy törvényjavallatott jelentett volt e' kérdésben, mellyet azonban a' minisztervál-tozás miatt elmellőzött; későbbben pedig pairségre jutván, helyét az alházban úgy sem foglalhatta el, 's így nem is tudhatni, millyen volt légyen akkori terve.

A' katholikusok felszabadulása kérdésében (*emancipatio*) olly eleven részt vett, millyennel a' *whig* párt mindig volt iránta, melly felekezetnek legerősebb oszlopi közé számláltatott. *)

Teljes nagysága zenithjében ragyoga Brougham az alsó házban. Az ítélőszékek sorompóji előtt még-is néha oly törvénytudók állottak ellenében, kik homályt vontak reá; de azok is nem sokára pára-ként tűntek el előle, míg ő legelőkelőbb férjfiúi méltóságára emelkednék a' világ legnevezetesebb ta-nácsgyűlésében. Itt láthattuk volna közel a' szólló-hoz (előülülőhöz) az oppositio első padján, egy viselt és rozszúl vart fekete ruhában, karjait keresztülvet-ve, kalapját szemére nyomva. Egész személyéből

*) Leszen még alkalmunk e' felszabadulásról környűletesebben érte-kezni a' jövő kötetekben; ezért nem is ereszkedünk itt mélyeb-ben e' kérdésbe.

ki lehete nézni, hogy addig ült vala meggörbülve tanulólámpája előtt, míg az életnek nem csak virágja, hanem veleje is kiszáradott belőle. És még is e' nyomorúlt figurára irányoztatnak a' ház minden tekintetei, 's ha felkel, csendes mormogás fut ajakról ajakra 's fej tódul fejhez a' gallérián oly sűrűn mint a' boltozat kövei.

E' készülő morgást szusszanatlan csend követi, míg Brougham lassú 's késedelmes léptekkel közelget az asztalhoz, hol felhúzott válakkal, előre hajló fejjel és felső ajkát észrevehetőn rángatva úgy áll, mintha megrettenése miatt egy szótagot sem tudna rebegni. Elkezd beszélni; hangja teljes és zengő, de szavai lassan, késedelmesen 's a' mint látszik fáradsággal haladnak úgy, hogy szinte kételkedhetnék az ember, lészen e a' tárgy kimerítésére elegendő ereje lelkének, vagy a' szükséges előadásra testének?

Első tételeit, vagy inkább tételeinek első tagjait — mert igen hamar észre vehetni, hogy tételeinek, mind foglalatra mind formára nézve, szélesebb kiterjedések van, mint mások egész beszédjeinek — hidegen és habozva hozza elő, 's azok oly meszeről kerítve látszanak, hogy meg nem foghatni, miként kapcsolandják majd magokat a' kérdéses tárgyhoz; de mindnyájan mélyek, világosak 's önmagokban kimerítők, mindnyájan jeles mesterséggel legtisztább anyagból válogatva, 's az encyclopoedia tágos kerületének akármelly mezejéből legyenek azok előhozva: e' szavakban legmesterségesebb kivonások elő van adva, pedig ugyan kimerítőleg előadva. Elismertetik már most irányzatjuk, mely-

ben egybefolyandnak, elismertetik az óriási erő, melly őket ott öszveillesztendi; de ezen erő láthatatlan mint a' szél, mellyről nem tudhatni, honnan jó 's hová igyekszik.

Ha illy formán az előzmények elégséges száma felállított és bebizonyítások egyúttal e' felállításban fekszik; ha minden segédcsoport, mellyet az emberi tudás öszveszerezhet rendbe szedetett; ha minden akadály, melly fegyverei szabad használatát gátolhatná, egy mozgással félretaszított; ha a' politikai 's erényi igazságoknak egész hadiserege rendben áll: akkor indul neki az egész sokaság, szorosan öszvetódulva macedoniai phallangonként, ellenállhatlanul mint a' bagnetórohanás, az ütközet elválasztásának!

Miután a' szónok illyformán látszólag erőtlensül s tévővázva, valójában pedig teljes erővel 's határozottsággal — melly legottan a' hallgatók meggyőződésére hatott parancsoló felszóllítása által ismerteti meg magát — állását elfoglalta: testi 's lelkekép' erősödni látszik, még merészebb és rövidebb megtámadáshoz kezdvén. E' másodikra egy harmadik, erre egy negyedik következik 's így tovább, míg minden házbeli hallgató oly tökéletesen meg van győződve állításai igazságáról, mint önlétéről, olyan nyira, hogy Brougham, ha már itt parancsolna magának megállapodást, ellenmondhatlanul a' sz. István kápolnája *) legelső szónokának ismertetnék.

Ha illy széles feneket kerített a' szónok előadásinak, ha okoskodási által a' tagok és hallgatók

*) Tudva van, hogy az alház tereme hajdan a' sz. Istvánnak szentelt kápolna volt.

esztét oly hálóba szőtte, melyet áttörni se nem tudnak, se nem akarnak: e' fenekoszlopára kezdi feltornyozni épületét; teste és szava nevedezni látszik. Most a' legrejtettebb mélységekből szóllítja fel a' szenvedélyeket, meggyőzi s' megrendíti a' bámuló tagokat és hangozó házat. Az a' hang, melly kezdetben oly gyenge 's alázatos vala, siketítő menydörgéssé 's vihardúlta tenger morájává dagad; az a' test, melly eleinte önterhe alatt öszverogyással fenyegetett, most mintegy aczélinakkal 's érczből öntve jelen meg, halhatatlanul és változhatlanul mint a' nyugottabb lélekállapottal előhozott igazságok; ez az előbb halavány és kőhidegségű arcz, minden vonásaiban elevenül és gyúlad; 's e' kék szemek, mellyek a' beszéd kezdetén oly szeliden irányozák magokat reátok, mintha elnézésért és bocsánatért akartak volna könyörögni, most me-teortüzöket lövellik, míg mindenki a' kire sugároznak, csudálkozásra nem gerjedt, és minden párt emberei keblében azon titkos kívánság nem elevenedik fel: „Bárcsak egyike volna ő mieinknek!“ — Így fejzi bé beszédje második, vagy declamatori részét.

Ha most azon pontra jutott, melyet könnyen az illy felséges ékesszóllás által elérhető legfőbb polcznak tarthatni — 's ha most itt áll — — 's maga körül tekint — mintha szemlélni 's megmosolyogni akarná a' bámuló tisztelést, melyet ő illy megvonhatatlanul parancsola — — : legottan öszverogyik személye 's újra öszvegörbed; szava leereszkedik a' lehető leggyengébb susogásig. — E' különös cadentia, vagy inkább a' kinyomásnak, tagjartatásnak és hangnak ezen elhaló fogyása; e' csen-

des, komoly és suttogó szavak, mellyek azonban még a' kisebb szótagig is tökéletesen érthetők, csudálatos és ellenállhatlan befolyásúak. De e' szerény tekintés, ezen alázatos hang teljességgel nem a' szónok vagy beszédje ellankadásának következtetése. Így görbedez a' küzdő, hogy annál erősebben markolhassa ellenjét; így kushad a' tigris, hogy annál rettentőbb bizonyossággal ragadhassa meg martalékját. — Ez a' jel, hogy kész Brougham egészen felpánczélni magát, és legélesebb pallosához nyúlni.

Világos és meggyőző beszéde kezdetén; szerencsés, habár egy kissé kemény és dölyfös is a' szenvedélyek felszóllításában: utolsó 's több mint emberi erővel megvarázsolt nyilat teszi most idegre —; most szórandja haragos ömledései (invektivai) menyköveit. Jaj azon embernek, kire lövellendi még most világos szeme áltszűrő tekinteteit öszvehúzott szemöldjei alól! Jaj annak a' szerencsétlen teremtménynek, mellynek e' szavak susogása a' közelgő ferges előkövetei!

A' ki Brougham-ot legelőször hallja, a' szónok ebbeli szinlett lankadtsága által nagyon megcsalódva kell magát abban éreznie, a' mit ígért volt magának oly fényes kezdettől. Sőhajt talán magában, hogy az egésznek ily béna 's erőtlen berekesztéssel kell végződnie. — Ha valaki azonban épen úgy találna ülni az alházban, hogy annak tagjaival szemközt helyheződnék, az majd észre vehetné, hogy nem mindnyájan ily bénának 's erőtlennek tartják e' berekesztést. Hihetőkép azt találná, hogy nem-kevés, a' kit vagy pártja, vagy biztos rávágása vetett e' dühösködő tengerre a' megkívántató fővény-

teher és szükséges kormány nélkül, színtoly rettegő 's gyámolatlan zavarodással tekint körül, mint a' hajós a' chinai tengeren, midőn a' láthatárnak bizonyos pontján a' feketés tengercesendet szemléli, melly hirdeti, hogy egy más részről, még mielőtt perczenetüvegét megfordíthatja, Typhon pusztító forgószelével ront rá. — Nehány kis emberkét zsémbelődni 's viczkándani láthatna, mint madarkákat a' csörgőkígyó varázskörében; észrevehetni fogná, mint várnak siralmas és zavarodott tehetetlenségökben semmisítettésük elébe, elismervén veszedelmöket, de minden védeszközből szűkölködvén; láthatna Brougham ellenei közül néhány csontvázat, száraz és reszkető újjakkal körülkarmolni az előtte lévő padkönyöklőt, hogy a' beroshanó fergeteg által ki ne fújattassék; nevethetne végre egy két nehéz testű 's széles ülésű személyt, valamelly zsíros megyének érdemes követjét, öklét ülővankosába ásní, teljes elhatározottsággal, hogy azon esetre, ha netalán még ily nehézségű urak is ki találnának fújatni a' házból, magával ragadja ülését.

'S ím, ráüt a' fergeteg —! a' csak most suttozó 's gyenge szavak már annyira dörögnek, hogy önpártjának harsogó tapsain is kifog a' szónok hangja. — Végre, miután ügyefogyott ellenei egyikét vagy másikat csontig lenyúzta és szélyeltépett darabjait minden kigondolható szóllásformákban szerte hányta — : teste, önszelleme erőlködésétől lenyomva — oly erőlködéstől, mellyet leírni lehetlen — öszverogyik — 's időt és lélekzetet enged a' háznak, hogy nehezen visszatartott tapsmorajra fakadhasson ki.

Az 1826-i követválasztáskor már *Winchelsea* mezővárostól lévén biztosítva választása, barátjai mégis sok kérések által arra vették, hogy *Westmoreland* megyében álljon a' pályázók közé. Láttuk már Broughamot a' törvényszékek sorompóji előtt, láttuk a' parlamentben: hátra vagyon még őt a' népgyülekezetekbe követni. — Olvasóinkat egy szempillantatra *Westmorelandba*, Brougham születés-megyéjébe helyhezsettjük.

Az egész megye mozgásban vagyon; az alsó házba küldendő követnek választása forog kérdésben. Ki nem emlékezik az 1826-i nyár hévségére; ezen időbe esének a' kijelelték igyekezetei; 30 graduson állá a' hőmérő. Minden mértéken felül vala tömve *Appleby* kis városa; tízszer annyi nép szorúlt belé egymásra halmozva, mint a' mennyire hézak vala. Dúsak lévén Brougham vetélkedőji, azoknak pártosaikból kiki legalább tízszer többet evett 's ivott kelleténél; a' falás telhetetlensége, a' részegség, lárma, pórnép, zenebona 's mindenek fölött a' fojtó hőség, a' világ legkellemetlenebb helyévé változtatták a' kis várost. De Brougham mind ezt kilencz napig kiállotta, noha napról napra jobban kiszorítva látá magát. Mozdulatlan makacssággal marada a' csatamezőn, számos beszédekert tartván, mellyek annál kínosabbak lehettek neki, minthogy nyilván volt, hogy hijába minden fáradsága. Mindennap' megszólítá a' népet a' deszkaállásról, égő napsugarak alatt, lárma által félbeszakasztatva, kiszíszegtetve, gúnynevekkel gyaláztatva: de mégis beszélt, és töbnyire felségesen beszélt.

Egy nap' oly nagy lón a' lárma, hogy szava

tökéletesen elenyészett; Brougham megállapodék. Egy kék szalagos ember kiáltá neki, hogy folytassa. „Teendem,” viszonozá legnagyobb elkeseredésében, úgy hogy szava az egész pórnép lármáján keresztül hallatott „teendem, mihelyt ama’ részeg *whitehawi* kőszénbányász (mintegy ötszáz vala jelen közölök ittás és józan) kilármázta magát” — Az utolsó nap legkülönösebb nézőjátékot ajánla; két óráig tartott szavazás után tömérdek népsokaság tódula az álláshoz a’ választott követek hallására. Gerendákból veretett fel a’ városocska közepén e’ végre az állás, három kiállással, mellyre a’ candidatusok léptek, midőn a’ néphez szóllamlának. Brougham szokott helyén álla, ’s ábrázatja soha sem árula el oly komor haragot, mint e’ szempillanában.

A’ habozó sokaság ismételt susogás által közcsendet parancsola, midőn az elbukott candidatus, miután a’ többiek köszönő beszédeiket végezték, szóllani előlépett. Setét tekintete, a’ gondolat fellette hatalmas szónoknyelvére, mellynek, mint előrelátható vala, minden fékjeit megeresztendi — mind ez együtt munkálódék ezen pillanatnak szokatlan érdeket adni. A’ szónok keresztbe vető karjait, egész nagyságában emelkedék, és haragos megvetéssel vetvén körül a’ gyülekezetre tekinteteit, tompán de érthetőleg következő szavakkal kezdé el beszédét: „Ha saját ösztönömből — ha azon ké-
„réssel, hogy parlamenttaggá válasszatok — ha
„szavazástokat koldulni jöttem volna ide: most
„bánattal jelennék meg előttetek, vagy talán szé-
„gyennel és boszorkodással is. De én nem jöttem

„szavazástokat kódolni, mert nincs szükségem reá
 „— nem jöttem hozzátok azon kéréssel, hogy par-
 „lamenttaggá válasszatok, mert az már elébb va-
 „lék — nem jöttem saját ösztönömből, hanem hú-
 „zattam ide, hogy megszabadulást ajánljak nektek
 „a' rabságból, hogy mentsem meg megyéteket gya-
 „lázattól.“

Mintegy tíz perczenetig folytatá e' keserű 's megvető hangot, míg többi beszédjével, melly a' nélkül hogy bizonyos célta tartana szeme előtt, elég hosszan folyék, legnyomósabb hévvel azt fejezé ki, hogy soha sem engedendi magát elijesztetni a' vetélkedők vítája által, akár hányszor adná elő magát alkalom annak megújítására; az ő ebbeli jegymondása, úgymond: „mindig és mindig újra!“ (*again and again for ever!*) Hogy állhatatosságának e' kinyilatkoztatása benyomást tett halgatóira, abból vehettetik ki, hogy mindjárt e' szavai minden falakon 's ajtókon írva találtattak.

Szerencsésobb vala az elbukott westmorelandi candidatus *York*-ban; a' hazájában meg nem becsült próféta e' hatalmas megye képviselőjének választatott. Ezen alkalommal lehete látni e' rendkívüli férjfiúnak energiáját egész erejében. Szívvel 's fejjel, testel 's lélekkel foga a' munkához, a' díj megnyerésére, mellyet már felényire kezében láta; de az oly rendkívüli erőltetéseket, millyeket elkövetett, csak ily óriáserejű férjfiu vala képes kiállani. Egy napon hét külön népgyülekezethez szólott a' megye külön részein, első beszédét reggeli hét órakor tartván, az utolsót tíz órakor estve végezvén. — 'S valyon, mit nem

vihetne keresztül egy Brougham adományival megajándékozott férjfiu ily fáradothatlan álhatattal!

E' követválasztáskor már *Knaresborough* részéről bizonyos vala a' választatásban, ha *Yorkshire*-ben nem választatnék, minthogy e' megye is ajánlott volt neki candidáltatást. Ez vala az első eset, hogy egy hivatalját folytató ügyvéd mint megye követje helyet foglalt az alházban. De ezen tőle nagyra becsült megtiszteltetésben igen rövid ideig részesült gyapjuzsákra *) hivattatása előtt, mi által, elég különösen, mind a' két ülés egyszerre megürült.

Wellington miniszteriuma alatt mindig az oppositio mellé állott, kivéven a' catholicusoknak adandó engedélyeket és a' test-törvénynek semmisítését. **) Egyik leglelkesebb pártfogója volt a' dissenter-ek felszabadító billnak és a' catholicusok emancipatiójának, szívéből utálván a' vallási 's polgári türelmetlenséget, mint a' középkar durva századinak kártékony maradványit. Az alsó házban a' józan ész és a' felvilágosodott kor méltó apostolának tekintetett. Halálig üldözött mindent, mit az emberiség jogaival meg nem egyezhetőnek ítelt, de hevesen védé a' felvilágodást és a' kor kívánatit. — Már e' miniszterium alatt tétettek próbák e' hatalmas férjfiut a' kormány részére megnyerni, de ez ellen mind elvei, mind IV

*) Ismert dolog, hogy Nagybritannia lordcancellárja gyapjuzsákon ül a' parlamentben.

**) A' catholicusok emancipatiója, mint felette nevezetes történet, e' kötetek folytatában környúletesen fog előadatni.

György gondolkozásmódja győzhetetlen nehézségeket gördítének. Ez ada alkalmat *Blackwood*-nak, az elmés *Edinburg magazin* című folyóirat kiadójának, hogy ironiai visiójában mint legfertelmesebb tüneményt jelelje meg „*Brougham Harry-t*“ (Henriket) a' gyapjuzsákon.

Ez azonban rövid idő után valóban meg is történt, midőn IV. Vilmos gróf *Grey-t* meghívá a' kormány vezérlésére, kinek, ha erős állást akart nyerni, e' férjfiával szorosán öszve kellett kötnie magát. Brougham, a' kézi művészek intézetének alapítója, monopoliumok ellensége, köz oktatásnak hőse, Karolina királyné gyámola, oppositiónak vezére elég érdemmel bírt, hogy nem igen kedves lehetett a' kormány előtt; 's még is most az országlás legfőbb igazgatására meghívá látjuk, az egész angol nemzet örömharsogási között. A' király báró Brougham and Vaux méltóságára emelé és 1830-i november 23-án már a' gyapjuzsákon is ült. Ugyanazon nap' emelkedének fel néhány ellenei az alsó házban, keserű gúnyt támasztván Brougham előbbi kinyilatkoztatásaira, mellyekben ók azon feltételét akarták találni, hogy soha részt nem veend az országlásban. De erősen védék a' jelenvalót barátjai, kik közül egyik, Wellingtonra csúfolgó célzással mondá, hogy Brougham legalább soha sem mondotta: „nem bolond, hogy a' cancellártisztséget felvállalja.“

Uj helyheztetésében, kivált a' hivatalával öszvekapcsolt fontos birói foglalatosságainál, amaz éles szellemi tekintetet és fáradhatlan tehetőséget mutatja, mellyek mindenütt tulajdoni. A' cancellaria

udvaránál, (*court of chancery*) több elavúlt visszaéléseket törle el, melyeket legközelebbi előttevalói, minden panaszok mellett, meg nem támadtak. Fáradathatlan munkásságát az bizonyítja, hogy midőn a' fő törvényszéknek előlülésére jutott, még 103 feljebvitt perek hátramaradtak, ide nem értvén ama' nagy számúakat, melyek lord *Lindhurst*, előbbi cancellár által felvételtek ugyan, de el nem döntettek, 's ezért az új lordcancellár által még egyszer kellett felvételniök. Ezen restantiák a' múlt esztendőben negyvenötig végeztettek el, mi annál csudálatosabb, mivel tudva van, hogy lord *Lyndhurst* az 18⁹³/₀ statuséven húsz appellatióknál többet el nem végzett, lord *Eldon* pedig egy esztendőben sem vihette ötvenen felül; 's így *Brougham* fél esztendő alatt többre ment, mint *Eldon* legjobb évében. Ez csak azáltal magyarázható, hogy *Brougham* közönségesen 20, némelykor 24 óráig dolgozik napjában. Ha még azon felül meggondjuk, hogy a' felső ház gyűléseiben 's a' legfőbb törvényszéknél az előlülést viseli, a' statustanácsnál jelen van, mind a' két királyság ügyészeinek válaszol kérdéseikre: alig hihehető, hogy még ideje maradjon az *Edinburg review* számára tökéletes értekezéseket készíteni politikai, országlási 's törvényes tárgyakról, és mintegy tíz társaságot, melly a' felvilágodást és a' dolgozó néposztályok oktatását tárgyalja, igazgatása alatt tartani.

A' réGINEK pártolóji szörnyű botránkozására nagy újítást hozott be *Brougham* bírói öltözetében, egy rövid kis párokát viselvén az előbbi irtóztató hosszú vendéghaj helyett. De a' cancellariaudvará-

nak régi komolysága is felvidámított az újabb időkben előlülése alatt több tréfás szóváltás által, millyenek csak a' parlamentvitákban szoknak történni. Miolta a' gyapjuzsákra emeltetett Brougham, régi collegája, sir *Edward Sugden*, nem nézhette jó szemmel. Már a' lord elváló beszédénél észre lehetne venni, hogy egyedül Sugden nem kelt fel üléséből, midőn a' többi tagok felálltak búcsuvételre. Sokáig visszatartott gyűlölsége végre kifakadt a' múlt esztendőben. Sir Edward Sugden, kinek előadása vala a' cancellariaudvarán, észre vevé, hogy a' lordcancellár valamit felir, 's megszűnt előadásában; a' cancellár kéré, hogy folytassa, de a' mérges ügyész erősíté, hogy nem fog szólni, ha a' törvényszék elegendőn nem figyel rá. Brougham visszonozá, hogy teljességgel figyelmeztet mindenre, mi előadott, és csak némelly jegyzéseket tett a' tudós ügyvéd előadásából. Töbnyire, ha épen irományok elébe terjesztetnek aláírás végett, ily mechanikai foglalatosság nem háborgathatja figyelmét. „Ha a' birónak“ folytatja a' causticus lord „valamelly ügyész előadása alatt teljességgel nem volna szabad a' legkisebb mechanikai tárgyhoz is fognia, akkor a' törvényüléseknek mindig félbe kellene szakadniok, valahányszor egyike orrát kifujná vagy tobákolna.“ — Erre sir Edward Sugden leüle, 's a' lordcancellár kérdésére, van e még mit előadnia? azt felelé, nincs.

Hogy Brougham Anglia legnevezetesebb történetének, a' parlamentreformnak lelke, közönségesen ismert dolog. A' mit ő e' tárgyban véghez vitt szintoly hihetetlen, mint következeiseiben boldogí-

tó; de sokkal szövevényesebb az egész tárgy, mint-hogy azt, minden okaival és előrelátható követke-zéseivel, ezen életrajzba szorítani lehetne. Tisztelt olvasóinkat tehát e' részben későbbi köteteinkre, hol a' reformkérdést kimerítőleg elejökbe terjesz-teni szándékunk, utasítván, itt csak néhány sza-vakkal érintjük, hogy „Brougham leghathatóssabb eszköz volt arra, hogy Britannia oly bámulandó politikai álláspontra helyezé magát, melly a' jelen-'s utóvilágnak tiszteletét biztosítja neki. Ily erő-vel, egyetértéssel és gondossággal még soha sem emelkedék nemzet, jogait egy büszke felekezettől visszakivánni.“ Ez által nagy diadalom van kivíva az angol szabadságnak 's oly seb ütve az ellenfél-nek, mellyből soha sem gyógyul ki annyira, hogy tár mezőn szembe szálhasson a' néppel. Igen vilá-gosan tetszett ki a' köz akarat 's az erényi erőnek melly kezekben létele. Ki az egyesült királyságok utolsó történeteire figyelmezett, világosan átlátand-ja, hogy Nagybritannia fertelmes revolúciói mély-ség szélén állott, honnan leginkább Brougham majd-nem emberfeletti igyekezetei rántották vissza.

De határtalan is az angol nemzetnek háládatos-sága fáradathatlan szabadsághőse iránt; a' törvény-hatóságok versenyeznek megtisztelésében. Többek között *Yorke* városa polgárjogját ajánlá neki 1831-i januarius 15-én, mi végre ő aprilis 7-én pompás bemenetelét tartotta; a' város előkelőbb lakosai és számtalan az egész vidékből öszvetódult sokaság muzsikával, zászlókkal 'stbb. mene a' lordnak nagy messzeségre az országuton elébe. Az utczáknak ablakai, hol elmene a' pompa, ünepileg öltözködött

dámákkal valának ékesítve, kik kendőket és szalagokat lobogtattak; minden harangok húzattak; a' lord majortól, a' tanácsbeliektől scárlátveres pomparuhában 's a' kúltanácstól fogadtatott el. A' tok, mellyben diplomája vala, a' híres *cowthorp*-i tölgy fájából készítettet, kívül 's belől ezüsttel ékesítve; fedele közepén ezüst czímer találtatott e' felirással: „York városa polgárjoga, lord Broughamnak, Anglia főcancellárjának, ama' csudálás- és tisztelet érzelmei tanuságául ajánlva, mellyet a' yorki polgárság e' jeles statusember hasonlíthatatlan talentuma 's rendületlen hazaszeretete iránt érez. 1831. aprilisban. Lord Dundas, harmadszor választott lord mayor.“ — Számtalan a' megtisztelkedés, mellynek mai napig tárgya Brougham az ország minden részeiben. Mult évben czímere a' cancellariaudvarán *) felfüggesztetett és helyét épen a' birák padján felül nyerte; a' rajta lévő jegymondás: *Pro rege, lege, grege.*

Midőn 1832. a' *sussex*-i herczeg, a' király testvére, lady *Augusta Murray*-val kötött, de atyja által törvénytelennek nevezett házasságából született gyermekei jogait a' felső ház előtt keresni akarta, lord Brougham ezen lépéstől mennyire lehetett tartóztatta. Azonban hihető, hogy, mivel e' házasság több angol törvénytudók véleménye szerint törvényes, 's így a' gyermekeknek jusok volna az angol trónra, ezen egész Európa figyelmét érdemlő

*) A' cancellariaudvara legfőbb törvényszék, melly a' többi ítélőszékeknek törvénybetű szerint hozott ítéleteit *ex aequitate* módosítja; mint nálunk a' n. m. hétszemélyű tábla.

kérdés mégis rövid idő múlva a' parlament elébe kerülend.

Már több 25 événél, hogy *Cobbet* jósolta dicsőségét; jövődőlése fényesen beteljesedett. Midőn Brougham anyja, **) nagy eszű asszony, kihez legnagyobb tisztelettel és szeretettel viseltetik, pairségre emelését hallotta, azt írta neki: „Nem jól cselekszel; mint csupán Brougham Henrik nagy ember valál, mint pair hasonlítva semmi sem lélszsz.“ Brougham midőn e' levelet olvasta, mondják, azt kiáltá: „Bizony, anyám, igazad van.“ — De hogy igaza nem volt, azt hihetőleg mindketten örvendezve vehetik ki Anglia 's egész Európa egyhangú ítéletéből. Ha mindjárt a' felső háznak alkottatása szerint, nem ő is tulajdonképen a' vitatásoknak vezetője, mindazáltal több alkalommal, leginkább az 1831-i october 7-én tartott fenséges beszédekor a' parlamentreform kérdésében bebizonyítá, hogy még most is ért kezívének szokott erővel feszítéséhez.

Brougham lángesze nagyságát és boldogító szolgálatjainak fontosságát csak úgy lehetne egész

(* Lord Brougham atyjának négy fiai valának: *Henrik*, a' mostani lordcancellár; *John*, nevezetes borkereskedő Edinburgban, ki néhány évek előtt meghalt; *James*, ügyész és parlamenttag; *William*, hasonlólag híres törvénytudó. — Anyja, edinburgi papnak leánya, még él. Lady Brougham, hitvese, született *Eden* és az *Auckland* 's *Hendley* nemzetségeknek közel rokonok. Midőn első férjéhez, *Spalding* úrhoz mene, nagy szépségű dámának tartatott; 's még Broughamhoz mentekor is nagy személyes kecsékkel mondatott birni. Első házasságából egy fia van, ki a' hadiseregben szolgál, és Broughamtól egy leánya, ki most közel 17 esztendő.

kiterjedésökben mérni, ha őt hazájának más nagy statusembereivel, mint például *Pitt*-al, *Fox*-al, *Canning*-al, vagy híres szónokjaival, mint *Erskine*-el 's *Curran*-nal a' törvényszékek sorompóji előtt, és *Plunket*-tel 's *Romilly*-val a' parlamentben, hasonlításba tennők. De ez igen távol vezetne feltett célunktól, ha mindjárt a' hézag szűke nem tiltaná is. Azonban szükségesnek tartjuk, még minekelőtte e' felséges képtől szemeinket elvonjuk, némelly vonásaira figyelmeztetni a' nézőt.

Brougham mint első rangú szónok ismeretes és minden erre megkívántató tulajdonokkal bír, a' nyelv bőségével, a' hang erejével 's hajlóságával, a' testi szónoksággal. Csudálatos belkincseinek kimeríthetlensége, 's majd azt lehetne hinni felőle, hogy ő, ama' szittyai meseként, a' tudás minden birtokainak fejedelmeit megölte 's azoknak szellemi tehetségeiket magáéivá tulajdonította. A' mi csak legtávolabrióli őszveköttetésben áll akár-melly emberi állapottal, ismeretlen nem marada Brougham előtt; e' mellett pedig még legcsudálatosabb az, hogy a' tőle vitatásba vett tárgyaknak ily határnélküli sokfélesége mellett, még annyi sikerrel és látszó gyökerességgel szólhat. Beszédei szorosabb taglalásánál talán ama' mély 's egyességekre kiterjedő tudományosság hiányát találni; de a' ki közdolgokkal 's országos helyhezetben álló emberekkel megismerkedett, kénytelen lesz megengedni, hogy korunkban nem él senki, ki az emberi tudás egész mezején oly fenséges behatással, ismértei alkalmaztatásában oly erős tehetséggel birna, mint Brougham. Azon külön tár-

gyak lajstroma, melyekről hosszas és kimerítő beszédek tartott, még akkor is bámultatnék 's ily dolgot hihetetlennek tartatna, ha valaki minden egyéb hivatalos foglalatosságán kívül, sok évek elfolyta alatt csak felületes ismereteket is tudott volna szerezni magának ily különféle 's kiterjedő tárgyakban.

De bármi tág ismeretekkel birjon, bármi átható legyen is elmésségének szűrő csúfolása — legrettentőbb fegyvere — bármi hatalmas taglalásánál előforduló felsőbsége: még is nem ritkán csín és egyszerűség híja beszédeinek, és valami rejtezik előadásában, mi nem annyira a' tárgyat, mint inkább a' beszédet és szónokot tünteti fel. Beszédei nem egészen készületlenek, mit előadása árul el; de maga is állítja, hogy azon részeket, melyeknek legnagyobb behatást kell okozniok, előre szorgalmatosan kidolgozni szükséges. Talán épen azért, mivel egyes részekre igen nagy szorgalmat fordít, de azoknak szoros öszvekapcsolására keveset ügyel, nem azt a' mély benyomást tesz, némelykor beszédei, mely azokat mintákká emelhetné.

A' reformkérdésnek kivitele előtt töbnyire az vala Brougham sorsa, hogy ha tőle eredett valódi javításnak valamelly javallatja, csak annál tüze-
sebb és makacsabb volt a' fennállónak védjei ellenállása. Akár miként hathatott legyen elleneire az az aggodalom, hogy neki engedendő diadalom által pártjának hatalma igen is nevekedhetnék: bizonyos marad még is, hogy ama' kiméletlen mód, mellyel Brougham a' parlamenti vitatásoknál szel-

lemi felsőbségét éreztette a' többi tagokkal, nem ritkán azt a' következezt szülte, hogy felfingerlett ellenei a' köz tárgyak megfontolásánál a' szenvedélyeket hozták csatapiarczra. De most már oly helyheztetésben van, mellyben erejét teljes kiterjedésében fejtheti ki 's előtte tündöklő céljára, a' haza boldogítására, fordíthatja, mivel mentt most az allházbeli oppositio vezérének ama' leverő meggyőződésétől, hogy minden erőlködése egy hatalmas felekezet ellenállásán elenyészni kénytelen. Márig mutatta, hogy ezen állás kedvezéseit tökéletesen tudja használni.

Bármilyen sokat vitt is Brougham véghez mint író, igen keveset mondhatni e' tárgyban felőle. Számos munkái többnyire névtelenül jelentek meg, 's annyira hányattak mindenfelé, hogy kimerítő előszámlálások igen nehéz, rólok hozandó tökéletes ítélet pedig teljességgel lehetetlen. Több folyóiratok állítják, hogy tőle közléseket kaptak, noha csak az Edinburg - reviewban állóknak valja egy részét magáénak. Igen sok hasonlatossága van e' tárgyban a' nagy ismeretlennel. (*Walter Scott*-al) Különöségeihez tartozik, hogy oly munkája, melly másnak nagy jelességet szerzett volna, felséges pályáján és messzeterjedő erőlködéseinél csak tűnő fénypontként jelen meg.

Két felséges igyekezete örök időkre Anglia védangyalává alkotandja őt: a' nevelés előmozdítása 's azzal összefüggő szegénység enyhítése, 's a' parlamentreform. A' politikusok haragos csatái semmivélettek és elfelejtettek fognak lenni; a' szónoknak szava el fog hangzani, 's az

czer szívek, mellyeket ékesszollása lelkesedéssel gyúlaszta fel, némák leendének mint a' por, melly alatt nyugodni fognak: de az angol nép legkésőbbi unokáinak unokáira is által fog ezen hatalmas megismerési kor utóhatása gyökerezni, mellynek folyama mozgásba hozására Brougham oly sokat tett.

Franciaországnak közönséges kiadásai (budget).

Valamelly országnak igazgatására szükséges kiadásai legbiztosabb mérőji közönséges boldogságának, 's azoknak az ország kiterjedéséhez, népességéhez és erejéhez képest lehető legcsekélyebb mennyisége a' polgári egyesületnek legfőbb célja a' személyes és vagyonbeli bátorság után. Mert ha a' személynek és vagyonnak az egyesek megtámadási, vagy az igazgatás önkénye ellen teljes ép-ségében fennálló bátorsága a' nemzet szellemi jóllétét alkotja: a' vagyonnak legcsekélyebb terheltetése anyagi vagy testi egészségének biztos jelensége. Franciaország, melly a' legkülönbfélebb viszontagságokon és változásokon ment keresztül századunkban, nem igen nagy apologiáját nyújtja e' tekintetben dolgai legújabb állásának, ha az itt következő négy szakaszok *budget*-eit közelebről megvizsgáljuk.

I.

A' respublikának XI-ik évében (1801) három consul alatt a' VIII-dik évi alkotmány szerint; 115 megye (*departement*); 8 kormányosztály; veszedelmes és költséges háborúk után; kereskedése, földművelése, mesterségei a' véres revolutió miatt még nagyon gyengék.

Fejedelem vagy herczegek udvari

költségei (<i>Civilliste</i>)	— — —	frank
29 Appellatio - törvényszék	10,000,000	—
Kültárgyak	5,000,000	—
Hadi osztály	295,000,000	—
Tengeri osztály	80,000,000	—
Közönséges beligazgatás	19,500,000	—
Közönséges financiaigazgatás	26,000,000	—
<hr/>		
összes kiadás	435,500,000	—
Ebből általában egy megyére esik	3,786,956	frank.
Statusadósság	66,000,000	—
<hr/>		
egész mennyiség	501,500,000	—
egy megyére	4,360,869	frank.

II.

Császárság. 1811. Napoleon francia császár; 130 megye; 11 kormányosztály; kívül diadalom, belől virágzás.

Civilliszta	28,000,000 frank	
34 császári törvényszék	27,466,000	—
Kültárgyak	8,800,000	—
Hadi osztály (244 ezredek) . .	460,000,000	—
Tengeri osztály	140,000,000	—
Beligazgatás	60,000,000	—
Közönséges policzia	2,000,000	—
Catholica hit (15 érsek, 96 püspök)	16,500,000	—
Financz-igazgatás	24,000,000	—
Császári kincstár	8,400,000	—
Kémlelődési költségek (Negotiationskosten)	8,500,000	—
Tartalék tőkepénz (Reservefond)	140,000,000	—
<hr/>		
Kiadások öszvesége	812,000,000	—
Egyes megyére 6,246,153 fr.		
Statusadósság, ide számlálván a hollandiai 39 milliót	148,000,000	—
<hr/>		
egész mennyiség	960,000,000	—
vagy egyes megyére 7,384,615 frank.		

III.

Restauráció. 1821. Lajos francia király, 1814-diki alkotmány (charte) szerint; 68 megye; 7 kormányosztály; béke; belső virágzás.

Civilliszta	34,000,000 frank
27 királyi törvényszék	18,558,708 —
Kültárgyak	8,655,000 —
Hadi osztály (148 ezred)	171,626,698 —
Tengeri osztály	52,275,226 —
Közönséges munkák	33,606,691 —
Belső igazgatás	53,325,745 —
Protestans vallások	550,000 —
Catholica vallás (9 érsek, 41 püspök)	22,900,000 —
Financz - igazgatás	22,949,475 —
Pairkamara	2,000,000 —
Követkamara	800,000 —
Különféle dotációk	3,434,000 —
Igazgatás költségei (Regiekosten)	136,871,285 —

Kiadások öszvesége . 562,170,351 —

Egyes megyére 6,536,864 fr.

Statusadósság 313,000,000 —

egész mennyiség 875,170,351 —

vagy egyes megyére 10,176,399 frank.

IV.

I Lajos Fülöp, francziák királya. 1814-diki alkotmány, 1830-ban átvizsgálva; 86 megye; nyolcz kormányoztály; a' spanyol interventióháborún kívül többévi béke; belzavarok, vagyonbeli csökkenés.

Civilliszta	18,000,000	frank
27 királyi törvényszék	19,531,280	—
Kültárgyak	8,610,000	—
Hadi osztály (137 ezred) . . .	373,125,000	—
Tengeri osztály	71,186,700	—
Belső igazgatás	8,750,000	—
Kereskedés, közönséges munkák	118,410,000	—
Közönséges oktatás	2,657,000	—
Protestans vallások	815,000	—
Catholica vallás (14 érsek, 66 püspök).	34,127,700	—
Financzosztály	23,211,000	—
Pairkamara	700,000	—
Követkamara	560,000	—
Különféle dotációk	6,211,945	—
Igazgatás költségei	120,836,554	—
Toldalékok (<i>allocations - suple-</i> <i>mentaire</i>)	85,599,025	—

Kiadások öszvesége 892,317,254 —

Egyes megyére 10,375,782 fr.

Statusadósság . 340,000,000 —

egész mennyiség 1233,000,000 —

vagy egyes megyére 14,336,209 frank.

Néhány pillanat az angol kereskede- lésre legújabb időkben.

Az angol, vagy tulajdonképen londoni kereskedőknek annyira irigylett pénzessége nagyon hanyatlik néhány évek óta, 's e' rossz léte makacson nő és nyomúl elő veszélyes haladásában. E' szomorú helyezettetésnek különböztető jele a' pénztelenség, mivel alig akadni egy londoni kereskedőházra, melly szeme előtt nem tartaná apadó nyereségének és nevedő szorultságának leverő tapasztalásait. Egyedül a' tőkepénzesek, vagy zálogra kölcsönözők kerülnek el e' közönséges nyomort; melly környezet azonban az egészre nézve annál ártalmasabb, mivel nemcsak henyeségnek kedvez a' szegények költségén, hanem leginkább az iparnak minden készítményei árát alábszállítván, ezáltal feljebb feljebb emeli a' pénznek idomos értékét.

Nem csekély valóban azon kereskedők száma, kik az utolsó hat esztendőben dús állapotokról szegénységbe buktak. Ezreket számlálhatni, kiknek

tárva állának a' jólét (*comfort*) és fényűzés minden kellemi, most pedig küzködniök kell a' nyomorúsággal oly országban, hol portói bor és török szőnyeg az élet szükségéhez számláltatnak.

E' szerencsétlenség leginkább a' városnak nyugotrészi kalmárjait érte, hol többnyire a' fényűző (*fashionable*) világ lakik, mivel épen ezen uras osztály, vagy inkább aristokratia, nagyobb részint a' gyarmatokban lévő javaiból és bányáiból húzza jövedelmét; 's noha közvetlen részt nem vesz a' kereskedésben, mégis természetszerint szenved ennek súlyedése által, sokkal kisebb öszveköttetésben állván a' tőkepénzesekkel, (*financiers*) kik mai világban szívják az ország zsírját, 's a' többiek soványsága által nyerik és tartják fenn hi-zotságokat.

Az aristokratia jövedelminek csökkenése tehát egyenes befolyással van a' fényűzési kereskedésre, mivel ezen kalmárok nemcsak kevesebbet adhatnak el a' csekélyebb vásárlás miatt, hanem még a' künheverő követeléseikhez is nehezen és későn jutnak; de végre portékájaiknak a' megszűnt tudakolás miatt alább nyomott ára által is érzékenyen károsodnak. Tenkre jutottak már a' leggazdagabb és nyomósabb házak e' három oknak egyesült hatása által, 's még mai napig is borzasztó sikerrel temetgettetnek alá oly tömérdek birtokok, melyek eddiglen csaknem fogyhatlanoknak tartattak.

Kevesebbet szenvednek azonban a' szorgalomnak azon ágai, melyek nagyobb részben a' mindennapi életszükségek körül forognak, mivel többször kerestetnek és rendesebben fizettetnek. De a'

képirók, galanteriások, vadásziparipa csiszárok 'stbb. kiknek adósait soha sem kényszerít éhség, sőt a' birói közbenjárás is bajosan, legrosszabb helyzetben állnak minden hitelezők között.

E' pénztelenség, mellyet efféle szomorú állapotnak kútfejeül jelöltünk meg, érezhető ugyan többet kevesebbet a' szorgalom majd minden ágaiban; hogy azonban jobban mutathassuk e' rosznak kiterjedését, példát hozunk itt elő oly közép ágból, mellyben egyesül a' szükség a' fényüzéssel, tudnilik a' könyvárulásból.

Néhány évek előtt még öröm vala belépni amateres szobákba, mellyekben öszvetódola a' kíváncsi sokaság, 's hol a' falakon végig számtalan pompáson bekötött könyv ékesíté a' polczokat. Örömragyogva fogadá a' tulajdonos az idegent, készséggel előszámlálván neki — nem kevesbé önszeretetből, mint annak tudnivágyát kielégítő hajlandóságából — literaturai gazdagságait. Ha talán tudakolá az idegen, valyon mit érhetnek mindezen kincsek? nem ritkán azt kapá feleletül; „Másfél millió frankot, Uram, vagy tán többet is; azonban megelégedném a' felének eladásával, mi elég lenne annak, kinek kívánsági oly mérsekeltek, mint az enyimek.“ — Ha ki ellenben ma lép be ezen nagy teremekbe, megtalálja ugyan most is ugyanazon fényüzést és rendtartást; de a' tódoló sokaság elszéljedd; lehajtott fővel, magánosan és hallgatva sétál fel 's alá a' tulajdonos könyvüregében. Szánokodásból elfojtja az idegen kérdését, mit érhetnek e' könyvek? mert tudtára régolta ajánlá azokat nagy vesztességgel a' tulajdonos, de nem akadhata még 'vevőre.

Veszedeleme napról napra jobban közelget, noha sem vakmerő szemlélődések, sem esztelen, kicsapongó kiadások nem vettethetnek szemére, sőt soha sem volt még sikeresebb szorgalma, soha ügyesebb igyekezete, mint a' múlt években. Hódulnia kell az ellenálhatlan hatalomnak, és vagyona olvad mint a' tavasz közelgésével a' jéghelet.

Hasonló helyheztetésben állanak ma számtalan kereskedők, kik néhány évek előtt még bőségben éltek, most azonban csak emlékezetükben tartják kincseiket álom gyanánt. Enged a' föld lábaik alatt, de a' rohanást akadályoztatni nem áll hatalmokban. A' kiterjedt kalmári intézetek, mellyeknek fentartása nevezetes summákat nyel el naponként, se fel nem oldhatják öszveköttetéseiket, se nem folytathatják azokat; akár merre fordúlnak, szemek előtt a' veszély, és csak csekély reménnyel táplálják magokat kedvezőbb jövőre nézve, mellynek látköre azonban jobban jobban távozik. A' nagy házak fejei (*chefs*) szűkebb határokba szoríthatják ugyan kiadásikat; pompás mezei lakjaikat és kertjeiket eladhatják, leányaikat haza hozhatják a' költséges nevelő intézetekből, kocsijokat, lovaikat eladhatják 'stbb. a' mint úgy is tesznek; de honnan kerül ki az okvetlen szükséges tömérdek házbér, a' királyi taksák, a' közönség adóji 's mindazon számtalan költség, mellynek terhe ezelőtt oly könnyen viseltetett, de most lerogyasztja elgyengült hordozóját. Rothadásként terjed a' nagy kereskedések romlása, melly nyomorusága körét szükségképen a' kisebbekre is kiterjeszti.

Ily szánakodásra méltó állapot megkívánná annál inkább a' kormány figyelmét, mivel a' megbukások (*banquerotte*) száma csak 1831-ik esztendőben is 1364-re emelkedett az egész országban. Ezekből esik Londonra 629, *Liverpool*-ra 66, *Manchester*-re 63, *Birmingham*-ra 27, *Bristol*-ra 26 's a' t. Londonban leginkább szenvedtek e' részben a' vendéglők (*restaurateurs*), korcsmárosok és vendégfogadósok; utának a' fűszerezsek, posztókereskedők, kőszénárulók, szatócsok, kőművesek, szabók, pékek, serfőzők, könyvárosok, nyomtatók, bankierek, seborvosok, patikások és haszonbérlok.

Ezen megbukások közvetlen egész Európa kereskedését megrendítették és számtalan hasonló szerencsétlenséget vontak magok után a' szárazon. Nagybritanniában pedig az alsóbb néposztály a' nyomoruság legfőbb polczára jutott, melly a' tömérdek gyámadók által csak igen gyengén enyhíttetik, noha azok majd annyira mennek, mint egy második rangú európai hatalomnak minden köz jövedelmei. Csupán Angliában és Walesben 8,279,217 font sterling (80 millió for. pengőben) szedetett be e' végre, melyből 6,798,888 font st. 16 silling valóban ki is osztattatott a' szegényeknek, a' többi egyéb ily nemű czélakra fordítottatott: mint az a' parlament elébe terjesztett irományokból kiséül. Ezen iszonyú summa elégtelennek találtatván, számos kiköltözésre nyújtott alkalmat. A' következő laistrom, melly 1832-en a' parlament elébe terjesztetett, azon személyeknek számát foglalja magában, mellyek az utolsó négy év alatt Nagybritanniából és Hyberniából Éjszakamerikába vándorlottak ki.

	A szövetséges tartományokba.	Az északamerikai angol gyarmatokba.
1828-ban	12,817	12,081
1829-ben	15,678	13,307
1830-ban	24,887	30,574
1831-ben	15,724	39,383
	69,106	95,345

Összesen 164,451 személy

1832-ben a' cholera által okoztatott kereskedésbeli csökkenés miatt, kétségkívül mind a' gyámadó, mind a' kiköltözők mennyisége sokkal többre fog menni.

Mind ezt kevesbé csudálhatni, ha meggondoljuk, hogy nem találhatik a' világon ország, melyben annyi egészséges, markos és dolgos ember minden élelemkeresés nélkül szűkölködnék, mint Nagybritanniában. Egyfelől az előbbi szerfeletti iparnak lankadása, másfelől a' mértéktelen adók, a' hitelezők igen nagy pártolása 's az adóssági törvényeknek kegyetlensége végső kétségbeesést okoz a' szegénységnél. A' köz adók minden idomzaton túl nevedtek a' múlt 's a' mostani században. 1700-an 4 millió font sterl. vala az egész adó; 1760-an III. György trónra jutásakor 7 millió; negyven évvel későbbben már négyszerte szaporodott 30 millióra; az utolsó harmincz esztendőben ez is kétszereztetett, és 1831-ben 60 millió font sterlinget (600 millió forint ezüstben) teve a' summa, melly *John Bull* *) zsebjéből húzatott ki. Az életnek minden szüksé-

*) Az angol népnek neve.

gei adó alá vannak vetve, a' kereszteléstől fogva a' temetésig, azonkívül midennemü életkellemek is. A' személyes és vagyonbeli taksákon kívül, még következő adók (*Assesed taxes*) fizettettek 1830-an: ablakoktól 1,185,478 font; lakott házaktól 295,122 font; kocsiktól 397,634 font; paripáktól 362,606 font; egyéb lovaktól 62,450 font; kutyaiktól 186,124 font; hajportól 15,947; címerektől 54,745; játékoktól 142,158; compositióadó 28,093 font sterling.

Milly könnyű legyen valakit csekély adósság miatt több évekre, sőt egész életére bezáratni, ismert dolog. Az ezáltal történni szokott számtalan szerencsétlenségnek enyhítésére összeállott egy társaság, a' kisebb adóságokért elfogottak megszabadítására; közhirre bocsátott számadásai szerint 1831. két ezer nyolcz adóst szabadítottak meg tömlöczökből, kik összesen csak 5227 font sterlinggel tartoztak. 1832-ben 4 hét múlva megint 111-et húztak ki fogságból, kik között 95 házas vala 208 gyermekkel; kiváltások 334 fontba kerültek. Ez alkalommal mond a' *Litterary gazette*: „Valyon, rajzoltatott e' már a' legnevezetesebb szónokok által is, ki valaha emelkedet a' parlamentben, ily fertelmes, ily kegyetlen durvaságnak mívelt és keresztény országban 's a' törvények oly irtóztató állapotjának képe? Csak a' múlt évben is több epedt tömlöczben két ezer embernél, ki a' köziparról ragattattak el a' törvényharpíjai által, irgalmatlan és rontó költségekkel terhelve, 's ugyan oly adósságért, mellyből csak 2 font 10 silling jó egy egy főre! Lehet e' ezt 's mellett a' hitelezők kegyetlenségét elgondolni, kik ily boszuállás után vágnak, a' vér-

filléreket, mellyek a' prókátorok által a' szegénységtől kicsikartatnak; lehet e bámulás, undorodás és irtózástól eltelés nélkül a' törvényre emlékezni, melly nem csak egyeseken, hanem egész országon is ily károsítást enged elkövetni.

Mind ez oka a' szegénység azon nyomorúságának, melly minden képzetet felülmúl és már annyi komoly zendülésekre adott alkalmat. Legfőbb polczát érte el a' nyomor Hyberniában, melly ország nevezetes kereskedés és köz ipar nélkül szűkölködven, Anglia törvényhozásának, politikájának és leginkább gyarmatsystemájának súlyát kétszeresen érzi.

Mig e' szerencsétlen ország mostani helyzésére tekinteteinket fordíthatjuk, legyen szabad *Gardner*-nek *London magazine*-ből következő leírását egy irlandi parasztnak előhozni, „Nézd a' félmeztelen embert, ki mintegy drótból főtt inaival trutzol a' fergegelen; rongyai a' szélben lobognak; tehát nyomott vállal vándorol a' somszéd vásárhelyre. A' hátán lévő podjász lenszövetből áll, mellynek réfét, ha a' szerencse igen kedvez neki, hat vagy tíz *pence*-en adja el. S' ez a' néhány fillér egész bevétele ezen embernek azon gyolcsért, mellynek lenjét oly földön termesztette, mellynek holdjáért harminctől nyolczvan sillinget fizetvén, azt gyomlálnia, áztatnia, pirítania, gerebenelnie, fonnia és szőnie kell. 'S ezen árral és gabonája eladásával — de többnyire három-négy holdot kénytelen ugarúl hagyni — fizeti adóit, mig háznépével együtt kolompéron tartja fenn keserves létét; mert kacsáit, tyúkjait, ludjait és púlykáját vásárra kell vinnie, hogy meztelensége

fedésére vegyen valamit; 's még a' verejtékesebb dolgossága sem képes jobb sorsot szerezni a' jámbornak."

Ily országban mégis tömérdek summák fizetnek *sinecur*-okra (henyedíjakra). Ezeknek összesége Nagybritanniában 155,183 font sterlingre (másfél millió pengő forintra) megy, melyből Angliára 70,000, Skócziára 31,352 és Hiberniára 53,921 font esik, 's a' népet szégyennel, fájdalommal 's nehezteléssel tölti el. — Ez a' parlamentreformnak egyik fő indító oka, de egyszersmint egyik fő kútfeje az ellene szegződésnek.

E' rövid vonásokból láthatni, hogy ha egyfelől Angliának szorgalmát és műveltségét követendő például vennünk legsürgetőbb szükségünkhez tartozik: másfelől törvényeinek tökéletlensége 's igazgatásának egyoldalúsága legnagyobb vigyázásra gerjeszsen, a' nagyobb részben hasznos és szükséges utánzás közben.

Töredékek Oláhországról.

Oláhország, melly hajdan birtoka vala a' magyar koronának 's mellynek czímere királyaink koronáztatásokkor előttök vitetik, mellynek népe Magyarországbán annyi rokont talál, és más tekintetben is több hasonlításra adhat alkalmat, néhány tekintetet annyival is inkább érdemel, mivel a' mult esztendőben történt szomorú zendülések épen azon néposztálytól vették eredetöket, mellynek az oláhval való rokonsága a' következő caractervonásokból világosan ki fog tetszeni.

Oláhország szép, sok folyóktól áztatott tartomány, körülfogva 's védve hegyektől, mellyeknek csuccsai sűrű tölgy-, bük-és fenyőerdőktől fedeztetnek, 's a' széles, tengeröbölhöz hasonló Dunától mosatik, mellynek habjaiból számtalan, örök zöldséggel borított szigetek emelkednek; de ezen folyam, mellynek termékenyíteni kellene a' gazdag síkságot, lassanként méreglehelő posványságokká változtatja azt; és rabszolgák, több mint rabszolgák, az

oláhok, kik néha minden éven változó uraikat csak szolgáljoknak botjokról ismerik, inkább rontják a földet, mint művelik.

Négy nemzet, kettő rabszolgává válva, az oláh 's bolgár, és kettő, a török és görög, amazok urai, osztoznak ezen néha népesített, néha néptelenített országon. A' bojárok *) haszonbérloi, a' görögök, fizetik a' földbért, szívják ki a' falukat és birnak adási 's vevési monopoliummal. Minden húsz pinttől egyet kapnak, a' többit pedig önkényes becsű szerint megveszik; az urasági önkényt még inkább megerősítik és hasznat húznak belőle haszonbérlesőkre. A' paraszt kénytelen eladni; mert itt a' pandur, ki a' Porta részéről sürgeti az adót, minden tízből egy pintet, melly pénzben, nem természetményben szedetik be; pedig csak a' görögnek van pénze. Ha a' szüretnek vége 's tele a' kád, akkor a' haszonbérlo jön, mindenelőtt törvényes húszadát szedvén be; a' többit megveszi 's pinczéjébe viszi a' bort, mellynek palaczka alig kerül egy krajczárba, hogy azt más nap' tíz annyi áron eladja. A' rabszolga oláhnak és bolgárnak azonban annyi földet szabad bevetnie, mennyi tetszik; a' tízed, húszad, adók és földbér kiadása után, e' határtalan úgarak minden termése az övé, urának egyedül tizenkétnapi úrdolgával tartozik.

Mind ez pálczaütéssel facsartatik ki az oláhtól. Tisztátlan, rest, nyakas léte soha sem fe-

*) A' bojárok az oláh elfajult 's féktelen nemessek, kik éltoket Bucharest-ben cselekkel és szerfeletti fényűzéssel töltik, és sokszor iszonyú kiterjedésű birtokokat vesztegetnek játékban.

nyeget, hanem gyilkol, gyút és szabadságának veszteségét setét éjente elkövetett gonosztettekkel boszszúlja. Némellykor öszveáll a' törökkel az őt már többé nem tápláló ország rontására, vagy az őt nyomó görög megfojtására. Életét korcsmában tölti, melly az árendás hasznára tartatik fenn, 's onnan, a' bornak minémúsége szerint, tántorgás nélkül, egyikből a' másikba; mert épen oly kevés behatással van reá a' bor, mint a' korsóra mellybe töltetik. Iszik 's iszik mig pénze, hitele, vagy eladnivaló rongya van, danol, tánczol, vendégli a' czigányt, ki vigságát a' hegedű, vagy *gaetán* (dudanem), vagy *guzla* (egyhúrú gitár) fülhasító hangja által éleszti; 's ha már semmije sincs a' rabszolganak, mivel vendégségét folytassa, haza megy, feleségét, gyermekeit veri 's alszik, mig a' bot felkölti.

Az oláh földalattí lakja mellett emelkedik a' bolgár háza. Ebben nap keltekor már minden lábon van; csaknem azon szempillanatban, mellyben gyenge lábaikon állhatnak gyermekei, már a' házi munkákban részt vesznek; felesége és szorgalmas leányai dolgaiknál énekekkel vidámítják magokat; ruhájiknak gyors kezeik szövénnye; kendert, gyapjut és pamutot főnnak. Minden munka közösen folytattatik. Ha valamelly lakos házat építeni szándékozik, földieinek minden nemzetségei öszveállnak; némellyik fát vág, mások ácsolják, czémenetet, szalmát készítnék és zsombékot hordnak a' fedélre. Ha távolabbi mező míveltetik, mindnyája oda siet; a' kis gyerkőczék, hosszú ostorral kezökben, vezetik az ökröt és barázdálnak. Aratáskor

felosztják magokat a' földeken a' fiatal leányok, sarlóval kezeikben, 's a' vezér nyájas, szomorú éneket kezd, melyet a' többiek chorban szelid, alig tagolt (articulirt) hanggal kísérnek.

E' félvad népek szeretik ezen költeményt, e' nemzeti sajátságú, keccsel és gyermeki egyszerűséggel teljes népdalokat. Az oláh nyelv, melly a' bolgároknak is anyanyelvök, rokona a' déáknak, noha a' nála használt tót betűk sokban kétséget gerjesztettek felőle; de már csak az a' környülállás is, hogy az oláhok magokat *rumeni*, nyelvöket pedig *lingua rumaneasca*-nak nevezik, és hogy Moldva, mellyhez régente Bukovina 's Oláhország is tartozott, római gyarmat vala, ezen kívül a' nyelvnek kellemes hangja, melly annak az olasszal sok hasonlatosságot ad, minden ebbeli kétséget elszéleszt. De közösülésök, mellyben állának századok olta Magyarországgal, Görög- és Törökországgal 's Illyriával, melly utóbbtól az isteni szolgálatjoknál használt betűket kölcsönözték, sok idegen szavakkal gazdagította eredetileg nagyon szegény nyelvöket. Gyengesége 's hangossága által a' népdalokra felette alkalmas, édességére 's puhaságára nézve az olasszal versenyezhet. Ezt érzi is a' nép 's ezért énekel minden alkalomnál. E' dalok többnyire a' csikósok és gulyások költeményei, 's alig jelen meg egy ily új ének, egyszeriben elszéled az egész *áldott országban* (*Bogdama*, mint mondják az oláhok). De bojárok és leginkább bojárnek is foglalatoskodnak ily énekek költésével.

A' nép babonája, szokásai 's erkölcei tökéletesen a' buja természetnek bélyegét hordozzák. A'

szomorúság és búsongás, institutiójinak következése, enyhítetik a' természet gazdagsága által; ez itt mosolygóbb, mintsem terhesen éreztetné a' nyomort. Ezért énekeik is, mellyekkel ez emberek minden munkájikat kísérik, éghajlatjuk varázsáról öltöznek valamit magokra; oly buján sarjazznak mint a' föld virági 's gyümölcsi, és valamint ezek, nem emberi önkénytől, hanem a' szép és gazdag természetnek rejtett, ellenálhatlan hatalmától nyerik színeiket. Legyen szabad két ilyen népdalt, mennyire lehetett szórúl szóra fordítva, tisztelt olvasóinkkal közleni.

A' leány és a' hal.

A' lány gondolkodva üldögelt a' parton
 És a' határtalan hullámokra nézett:
 „Mi lehet nagyobb“ mond „a' széles tengernél,
 Mi terültebb inkább, mint a' síkfelület?
 Mi hasít gyorsabban levegőt mint a' ló,
 Mi van édesebb mint szinméz?
 Ki kedvesebb lánynak bátyánál?“
 Egy hal a' hullámból emelkedve mondá:
 „Az ég, kába leány, sokkal kiterjedtebb
 Mint maga a' tenger; hatalmas karokkal
 Ölel ez földet, és a' szem
 Gyorsabb a' legfutóbb lónál;
 A' méz eczet az édes csók mellett;
 'S kedvesebb, ezerszer, mint a' testvérbátyja,
 Egy leánynak hű szeretője.“

A' szerelem három örömei.

Halljátok: Erdelska királynéja ültet
 Egy fenyőt, 's tulajdon királyi kezével
 Öntöze meg nevendékét, közölvén
 Szívének bánatját a' halgató fával.
 „Ó zöldellő fenyő“ mond egykor szomorún,
 „Nőjél, 's légy nagygyá kérlellek,
 Hogy lombod a' földön enyelgjen,
 'S a' lében zúgjon nagy tetőd.
 Végy magadra aztán ágról ágra engem,
 Hogy lássam a' távol Buda fejer falát,
 Hol Jován, a' vitéz Jovánom mulatgat!
 Virít e még szépen az ifju erőben?
 Láthatom e' egykor tollas bokrétáját
 Kalpagján kellemmel remegni élémbe?
 Büszke nyargalója fekete serénynyel
 Tartja e' még most is büszke fejét döllyfel?
 Áh, vajha levegőn magam elszálhatnék!
 Így szólt, mivel hitte magát lesetlenül;
 De egész a' Bánig hatottak szavai,
 És ura, a' férje, meghallá azokat:
 „Hah, Istenemere azt mondod hűtelen nő,
 Jobban tetszik Buda neked Erdelskánál,
 És Jován szebb neked tulajdon férjednél?“
 Mondá, és reszketve felelt a' királyné:
 „Szebb nem mint Erdelska Buda,
 Jován nem szebb, merészebb nem, mint Te;
 De ő a' szívemnek első öröme volt,
 Első fényes sugár fiatalságomban,
 Szeméből ismerém én a' szerelmet meg.
 Kelyhem elsőbb virággal volt telve,
 Azután borral volt csordultig megtöltve,
 'S most csak örömmel és epével.“

Végeztetvén a' munka, a' vig kolo - tánczra egyvelgest sietnek a' bolgár asszonyok, öregek, fiuk és leányok. Egymást közepenkarolva eleinte halkal fordulnak, azután mindig sebesebben míg pálczával figuráz az előtánczos. E' táncz, melly mindig sebesebbedik, köz ugrándozással végeztetik, melly alkalommal annyira hányatnak karak és lábok, hogy a' közmondás szerint „csak a' bolgár állhatja ki a' bolgár tánczot.“ Örömepeik szintúgy család-körre szoríttatnak, mint munkáik; soha sem ül a' bolgár korcsmába; megtölteti ugyan korsóját, de haza viszi, hogy rokonival üríthesse ki. E' rendtartás és ipar gyümölcsözik; adójinak fizetése, földje mívelése és robotja mellett mindig az első a' gazdag bolgár. Kis Oláhországban, hová a' *vidin*-i basa *Páxván Oglu* zendülése olta sok bolgár menekedett, találni nehányat, ki 600,000 tallér vagyonnal bír. 200 darabból álló ménest is láthatni a' zsiros mezőn legelni, 's ha kérdi az ember, kié? a' felelet, egy bolgáré. Kiterjedt, a' hajnal leheletében habozó gazdag buzaföldek bizonyosan bolgár tulajdonai; de ha egy szegény, sovány, erőtlen tehenkét kopasz pusztán bajosan vánczorogni lát az ember, bizonyos lehet benne, hogy tulajdonosa oláh.

Századok olta él már ez a' két nép ugyanazon falukban egymás mellett a' nélkül, hogy erkölcsi változtak, keveredtek vagy javultak volna. Egy nyelven beszélnek, egy sanyargatás alatt élnek, hasonló pusztításnak vannak kitéve, még sem keverednek, vagy kelnek össze egymással, hanem elválasztva maradnak a' dolognál szintúgy, mint az üneplésnél. A' bolgár, ki az oláhnál sokkal fen-

tebb tartja magát, a' görögben magánál felsőbbet lát; a' görög uralkodását úzi e' két szolgálószá-lyon, a' töröknél jobbnak véelve magát, míg őt is a' pálcza vagy a' *jatagán* hangjának leszállítására kényszeríti.

A' külön fajaknak e' szünetnélküli harcában a' görög a' kard tyranismusa ellen fortéllyal, hajlósággal és ésszel biztosítja magát. A' bolgár részén áll a' munkásság, ipar és fáradathatlan türelem. Az oláht illetve, könnyen azt hihetné az ember, hogy legjobb sors juta neki; gondatlanul éli nap-jait, nem emlékezik tegnapról és nem gondol hol-napra. Jó bor, olcsón és feleslegesen, egyedüli szüksége; a' többire nézve megelégszik *mamalin-gua*-jával. Ezt az ételt úgy készíti, hogy lisztet vet egy háromnegyedig vízzel töltött fazékba 's ezt a' tömeget oly tüznél főzi meg, melly semmibe sem kerül neki, mivel az erdőktől és hegyektől meszére fekvő síkságon azt ganéjból rakja. Ha a' tészta szüntelen megkeverés által szükséges sűrűsége főtt, a' földre kiterített köpenyegre öntetik, hol meghűl. Ily lepénynél 's darab sajtnál királynak véli magát az oláh, mert hiszen úntig van, mivel tölteni ha-sát; most már nem dolgozik többé, 's a' világnak minden kincseire hidegen tekintene.

Rendesen soha sem megy a' görög Oláhországba más okból, mint hogy hamar gazdagodjék meg, és azután vagyonát vagy *Therapiá*-ban, vagy ama' Bosphorus melléki palotákból álló gyönyörű faluk-nak egyikében költse el, hol úgy hozzáragaszkodnak e' *nábob*-ok, mint a' kagyló a' sziklák közé. *Gia-tani*, egy görög, ki sok útazások után végre a'

„phanaria Perúban“, úgy neveztetik t. i. a' duna-melléki vidék, letelepedék, Orsovánál ama' hártalan haszonbérek egyikét felvállalta. A' mi becsületes görögünknek feje, mint földiei nevezték, még más „ugrásokkal“ vala tele; oktatni akart tudnillik és mívelni. Maga költségein templomot 's iskolát építe, de mind ketteje üresen maradt. Hévében az utczákon fel 's alá futkosott, ütven parasztjait, hogy áhitatosokká 's jámborokká tegye; de hijába minden fáradozási. Jobbágyai se magok nem mentek a' templomba vagy iskolába, se gyermekeiket nem küldötték. „Minek mind e'?:“ mondanak „mi ez intézetek nélkül eléltünk, és gyermekeink sem fognak máskép' tenni.“ Szomszédjoknak, a' bolgároknak szorgalmát csak csúfolják „Annyira fáradoznak“ mondják e' stoikusok „de mi haszna?“

E' bérlett jószágnak népessége, mintegy 14 órányi kiterjedésben, két ezer léleknél többet nem foglal magában, 's e' tartományért, melly máshol milliókat hozott volna, 15,000 *grosziá*-nál (2000 pengó forintnál) többet nem fizetett a' görög arendát. Az élelemnek, bősége miatt, alig van ára; egy bárány négy garas, a' baromfi, melly eledelét kénye szerint a' majorkörülti földeken találja, oly számos, hogy *Giatani*-nál semmi marhahús nem kelt el; a' szakács vaktába hajította botját az udvaron lévő szárnyas állatok közé és számot tarthata reá, hogy az eltalált lud, csirke vagy pulyka jól hizott volt.

Az aratás többnyire oly bő, hogy a' gabonát csak verembe rakják, mellynek csinálásánál épen úgy

tesznek, mint nálunk az alföldön; ha megromlik benne a' gabona, többnyire pálinkát égetnek belőle. A' föld termékenysége kifog munkásai ügyetlenségén, tulajdonosi 's haszonbérlóji zsarolásain. Kis Oláhország kivált és a' szomszéd Banát valódi földi paradicsom, igazi áldott ország. A' földnek alig van szüksége mivvelésre, marhának gondviselésre; minden majd nem magától tenyészik. Ha valaki egy asszonnyal, ki fonva őrzi kecskéjét, annak duzzadó tölgyéből tejet fejtett, 's a' fizetést megtagadva visszaadja, az asszony minden harag nélkül megitatja a' kecskével, meggyőződván, hogy a' tej megint oda tér vissza, a' honnan jött.

A' tartomány termékenysége, a' föld és éghajlat áldási éles ellenetben állnak a' korlátlan önkénnyel, melly az országot zavarja. A' megrohanásokon kívül, mellyek minden tíz-tizenkét esztendőben az egész népet elszélesztik, ama' nyomorúságon kívül, mellyet többnyire a' *hoszpodár* kegyből kiesése, az orosz *isprávník* (adószedő), vagy a' török pandur máshová helyheztetése és a' tulajdonosnak többszöri változtatása az országra húz, még a' haszonbérlők is mindennapi veszélynek vannak kitéve, a' parasztok zsarnoki, a' törökök és görögök iránti gyűlölség miatt. Midőn Giatani rokonival a' karácson estvét ünepelé, rögtön veresség hat az ablakon keresztül a' házi vígság megvilágítására. A' négyszegű, házmagasságú gabona- és szénakazaljai lángba borultak. Lóra ülnek 's a' félórányi távolságú helyre sietnek; de mire oda érnek, már mindennek vége volt, és a' gonosztett büntetlen marada.

Kétezer lélek népesíté gazdaságát, mindnyájan gyanúsak voltak, mivel mindnyájan ellenségei.

Ily esetek gyakran fordulnak elő; de a' czigány csoportok is, mellyek az egész országon keresztül kóborlanak, sok szerencsétlenséget okoznak, valamint általában ők az országnak valódi átkai is. E' keletindiai fiak, a' kiterjedt *hindú* osztálynak mindenfelé elszaporodott magzati, kik majd a' *Nilus* partjainál jelennek meg mint varázslók 's *álmi*-k (szemfényvesztők) és kigyóimádók, majd a' *Ganges* mellett mint kötelen tánczólók és *bayader*-ek (lejtők), itt is nagy számban találtnak; 60 és több személy egy csoportban, sátoraikat mindenütt a' hol az éj éri felverik. Veszedelemes némelykor ily csoportokat elűzni, ha mindjárt a' gabonatarok és pinczék mellett ütik is fel sátoraikat; mert megesik sokszor, hogy az elparancsoló egy sereg undok asszonytól, gyerektől, ebektől, sertésektől és kecskéktől üzelve, csak futás által mentheti magát.

Itt állat és ember, mind egyveledve él, közösen 's viszont táplálódik a' fajnak minden különbsége nélkül; a' kutyakölök szopja a' disznót, a' malacz az ebet, a' kecske a' birkát, a' borju a' lovat 's a' t.; oly undok egyveledést is képeznek, mellyben csak nehezen különböztethetni ki az eredeti fajtát. De a' görögök, kik nagyon kedvellik a' csodálatos regéket, az ily ökörfejú lóban nagy Sándornak paripáját, *Bucefált*, gondolják feltalálni.

Lakjaikban, a' sátorokban, mellyeknek materiáját önnyájaiknak gyapjából szövik és minden-hová elviszik magokkal e' költözködő csoportok, az asszonyoknak és gyermekeknek nincs egyéb leplők,

mint hosszú, sűrű, fekete hajok; de minek is ruha nekik, kik épen oly durvák és haragosak mint az elemek, ezekkel szembe állhatnak. A' havan szül az asszony, 's e' hideg ágyra teszi le az újszülöttet; sír, kékül, feketedik — 's mit tesz? legfeljebb meghalhat; 's ha meghal, nemde rabszolga vala? „annál rosszabb urának“ mond az anyja. — Nyelvök különös hangú, húzékony 's hihetőleg még eredeti *phoenicziai* szavakkal kevert, mellyeket azonban a' régi görög nyelvben is találhatni.

E' megvetett nomáda népről a' legizetlenebb regék szélesztetnek; az mondatik felőlök, hogy gyermekeket lopnak, hogy azokat, kik nem védelmezhetik magokat, megölik és húsokat megeszik. Kénytelenek e' nyomorúlt teremtmények fejbért fizetni a' bojároknek, 's uraik, kik őket az oláh térségen, mellyet soha sem szabad elhagyniok, mindig szemek előtt tartják, kényök szerint adogálják vagy ajándékozzák el. Ausztria nem eresztí határain be, a' török pedig utálja 's öldöklí; magok egymás közt ellenségeskednek, 's hit és hűség nélkül minden elszökési tervet, minden menedékhelyet viszonyosan elárulnak egymásra; 's így tévelyegnek az országban, mint egy nagy tömlöczben.

Oláhországban *czigános*-nak vagy *cziganules*-nek neveztetnek, Olaszországban *zingari*-nak, Görögországban *guiphtis*-nek; ott csak kevesen tálattnak, és noha a' görög vallást követik 's az ország nyelvén beszélnek, mégis megismerhetők húzékony, késedelmes szólásmódjokról és rézszinű bőrokról „kitörülhetlen jelei ezen átkozott Pharao fajnak“ mint mondják a' görögök.

Némelly, rakoniknak szemeikben elfajultaknak nézett cigányok haszonvágyból, vagy talán a' kóborló életre, nyomoruságra 's köz gyűlölségre utánából, egyenként városokban és a' ritka oláh falukban laknak, hol mint kézimívesek, lakatosak, üst-foltozók, kovácsok 's a' t. keresik élelmöket. Ezek kénytelenek ruhában járni; de a' csoportokban élők és mezőről mezőre, erdőről erdőre kószálók és sátorosok töbnyire meztelenek.

Nelson halála.

A' trafalgári ütközet reggelén (1815. oct. 21.) vigan osztá ki Nelson parancsait, előre örülván a' franczia - spanyol tengererőn általa ütendő halálos sebeknek. Már october 4-én ki volt adva az ütközet terve az alvezéreknek és hajóskapitányoknak. Bizonyos lévén diadalmáról Nelson, azt erősíté, hogy húsz ellenséges hajók elfoglalásán alól meg nem fog elégedni. Különös, hogy a' 21-dik octobert már több ízben győzedelme napjának jelelte ki, legszerencsésebbnek állítván e' napot egész nemzetségére nézve.

Az ütközet előtt visszavonulván szobájába, ama' nevezetes könyörgést írta, melly tökéletesen betelvén, az ő emlékezetét hazája előtt oly kedvessé 's halhatatlaná tette. Tartalma ím' ez:

„A' nagy Isten, kit imádok, engedjen hazámnak ragyogó 's dicső diadalmat, Európa 's a' közügy hasznára. Senkinek nemtelen cselekedete által ne fertéztessék az meg; emberiség maradjon fő

vonása Britannia tengererejének, győzedelem után. Személyemet tekintve, annak ki teremtetett ajánlom éltemet; áldása koronázza hazám hív szolgálatjára igyekezésemet; reá bízom magamat és az általam védendő igazságos ügyet. Amen, Amen, Amen.“

Az angol flottában 27 lineahajó vala, a' franczspanyol 33-ból álla; de a' szél, népe bátorsága 's ügyessége Nelson részén valának. Kimondhatatlan vitézséggel töri át a' brit flotta az ellenséges rendet; a' hajók nagyobbára azonnal szigonyoznak egymással; többi alig áll egy pistolylövésnyire egymástól; három óra után már ki van víva az ütközet.

Déli egyrefél órakor ormójának közepén álla Nelson, látván mindenfelől az ellenség eltörlését, 's hátrább akarván menni, midőn épen megfordulna, egy a' *Santa-Trinidad* árboczkosarában lévő franczia lövész, melyén lévő csillagáról reáismer 's épen azon és tüdején keresztül lövi; a' golyobis keresztcsontjában akadt meg. Legottan arczra esik a' hős, de mint Epaminondas, már diadallal koszorúzva. *Seker*, a' királyi tengererő főőrmestere (*Sergeant major*) más két legénnyel oda siet segítségére, 's épen felfelé emeli, midőn *Hardy* kapitány, ki a' *laboard* felel foglalatostkodott, visszatekint és megsebesítve látja az admirált. Tudakozására bágyadt hanggal felelé a' nagylelkű admirál: „Megadták nekem!“

Attól mentsen Isten! viszonzoz Hardy.

„Pedig nincs különben“ mond a' haldokló hős, „keresztcsontom oda van.“ — A' lövés mintegy 15 ölhyi távolságról esett.

Mig a' hajó aljába vitetik a' fővezér, elme egyedül a' reá bízott kormányval foglalatoskodik, és még a' haláltusában is gondja van a' legkisebb ten-nivalókra. Miután többféle parancsot adott volna, kendejével fedi be arczát, hogy a' hajónép által meg ne ismertessék. Tele volt a' hajófenék halottal és sebesítettel. Épen meghalt vala egy hadnagy és a' kapitány titoknokja, midőn a' seborvos az admirálhoz közelített, ki egy függő ágyra vitetett.

„Nem segíthet már rajtam Kegyed; már csak rövid ideig élhetek még. Hátgerinczem keresztül van lőve.“ Látván a' sebész, hogy igaza van Nelsonnak, a' dolog mivoltát nem titkolta el tőle, mi az admirálra teljeséggel nem hatott. „Nézzen Kegyed a' többi sebesek után, kiknek többet használhat mint nekem.“ Erre felmegy az orvos az ormóra, eltitkolván azonban a' hadivezér veszedelmét.

Halállal küzködésében szüntelen Hardy után kívánczozott, ki azonban csak hosszabb idő múlva hagyhatá el a' hajófedelét, rajta lévén most az admirálhajó vezérlése. Végre megjelen, 's azonnal tudakolja Nelson, miként áll az ütközet?

„Igen jól, milord,“ felele a' kapitány „tizenkét vagy tizennégy ellenséges hajó jött kezünkbe; de előőrjük a' *Victory*-ra (admirálhajóra) czéloz 's azt fenékre látszik álgyúzni akarni. Ezért két-három hajónkat mellénk vevém, 's így nem kétlem, hogy igyekezetöket semmivé teendém.“

A' közelgető halálnak jelei jobban jobban tünnek elő; azalatt több bátor lehelé ki lelkét az admirál mellett. Nehány perczenet után megjelen

újra Hardy azon örvendeztetéssel, hogy már tizenöt ellenséges lineahajó foglaltatott el.

„Jól van,“ mond Nelson „de én húszra fogattam volna.“ Ezután komolyan kiált: „Vasmacskára, Hardy, vasmacskára!“

Gondolnám, milord, viszonzoz Hardy, hogy *Colingwood* admirál vehetné által a' kormányt.

„Mig élek, tán csak nem, reményilem“ mond Nelson, 's igyekszik, noha sikertelen, ágyában felülni. „Vasmacskára, Hardy!“

Jelt adassak e, sir? kérdi Hardy.

„Igen;“ felel Nelson, „ha élek, magam vetem ki a' horgányt.“ Erre felmegy a' kapitány a' párkányra.

„Most nyugottan halok meg,“ mond Nelson, „mert hála Istennek, eleget tettem kötelességemnek!“ — Ez vala utolsó szava; delutáni négy óra-kor kiadá nemes lelkét a' *Victory* lineahajó aljában. A' hely, hol elesék, fekete fával jeleltetett ki.

A' spanyol tengererő e' győzedelem által egészen megrontatott; csak tíz franczia hajó menté meg magát futás által, szomorú maradéki ama' gyönyörű flotának, melyet Napoleonnak hat esztendei ipara az egész franczia nemzet fáradságából és költségéből állíthatott fel. — De még is sokan igen drágán vásárlottnak tartották e' diadalmat, ily férjfiú életén.

Holtteste azon koporsóba tétetett, mely az abukiri ütközetben levegőbe repült l' *Orient* franczia admirálhajó árboczának darabjából készült, melyet egy angol kapitány kihalásztatott. Kimondhatatlan vala egész Angliának szomorúsága. Nagy halotti pompával vitetett 1806-i június 8-án a' Them-

sén London felé, hol is st. Pál templomában síroltatott el és későbben emlék emeltetett neki. Hét királyi herczeg, az országnak minden nagyjai 's számtalan nép követte temetését. — A' haza bőven jutalmazá atyafiait, testvérjére átruházván a' lordczímet 6000 font sterling esztendőnkénti fizetéssel, hugainak pedig 10,000 fontot fizettetvén ki. Törvényes gyermekei nem maradtak.

A' p é r a i é g é s.

Péra, melyet a' muzulmanok gyűlölsége felgyútott 1831-ben, a' konstantinápolyi lakosok előtt mindig jusaik csorbulásának 's a' hitetlenek előőrhelyének tartatott, kik őket egykor viszaszorítják a' Bosphorus másik partjára. A' kereskedői ügyességnek és telhetetlenségnek e' biztosított fészkeben tűr, harczol, dühödik minden szenvedelem, míveltségünk minden gyalázatja. Itt uralkodik a' gonoszság minden formák, minden álorczák alatt, minden nyelven. Kevélykedik az orosz és angol kalapja, az őrmény kalpagja, a' török turbánja alatt; görbedez a' hatvan évű mindenkitől megvetett zsidó derekában, csúszik az olasszal, porban mászik a' göröggel, és még alább e' veszedelmes városrész lakójával, az emberek oly nemével, mellyben minden nemzeteknek leggyalázatosabb tulajdonságai egyesülve találtnak.

De nincs gyönyörűbb, mint egy a' Bosphorus partjain élt nyári est. A' domb tetején, hol Péra

festett házai tündöklenek, nem messze az angol consuláthoz régi cziprusfák emelkednek eleven zöld csoportokban. Századok olta szívják e' fák a' termékeny föld nedvét, azon holttestek által trágyáztatva, mellyekkel naponként adózik a' pestis, typhus és egyéb ragadó lázak. Márványos emlékek, kőturbányokkal ékesítve jelentik a' sétálónak lábaik alatt heverő hamunak hajdani nevét és czímjét. Mint mindenütt napkeleten, a' halottak tartománya, a' szomorúság lakhelye választatik a' konstantinápolyi lakosok séta és mulató helyéül. Számtalan csoportok áradoznak ki estve felé a' háttartalan fővárosból, tengerként terjeszkednek ki a' hűvös árnyék alatt a' nélkül, hogy egyik hab a' másikkal összevolyna. A' frankok (keresztények) földieikhez tartanak, a' kék turbányok sokaságában rokonaikat keresik a' zsidók 's a' komoly és kevély török csak az igazhitűt választja társául. Százféle nyelvek hangzanak, a' fasorok között haboznak a' sétálók, a' kávéházak meg telnek dohányzókkal, kik pompáson ereszkednek gyékényekre vagy ocsmány diványokra; itt hosszú megyszáros pipákkal fegyverkezve léges karikákban eregetik fel a' füstöt, és csak néha elevenítettik fel a' vidék egy medvehajtó, vagy őrmény temetés által.

E' temetőhelyen lévő kávéházak egyikében, melly fából készült és tarka festékekkel ékesítetett, 's tengerbe ereszkedő kis dombon fekszik, össze-
gyűlnek a' török effendik, kik foglalatosságikban vagy mulatság kedvéért naponként áltjönnek Stambulból Péra-ba. Itt látja a' dohányzó lábai alatt a' gyönyörű czipruserdőcskéket és vad jázmiabok-

rokat, körüfogván a' szultán *Dolma-batse* 's *Besiktás* nevű szép tanyáit. Mélyebben lebegnek a' Bosphorus kék vizein a' hajók és kis ladikok, mellyek egy óra alatt Európából Ásiába evezhetnek, melly sárgás, ragyogó homoktól körülvéve, meszéről mutatja a' scutarii mecsetek kupjait, és az árboczfákként emelkedő minareteket, alatta ragyogó, aranyozott emlékkövekkel tündöklő 's zöldelő városával, míg a' láthatáron az Olympus havai koronázzák a' vidéket, és nyugotfelé, a' herczegszigetekén túl a' part szélei lenyugvó nap sugariban enyésznek el.

A' *Péra* városkerület egy félszigetnemű fokon fekszik, melly a' Konstantinápolyal általellenben fekvő kikötő oldalánál emelkedik fel 's épen ezért *πέρας*-nak vagy túl-nak neveztetett a' napkeleti császárság görögjeitől. Ezen földnyulás a' Bosphorustól és a' kikötőhelytől képeztetik, mellynek hajjai végét mossák 's mellyek felett az magas hegygerinczczé emelkedik. Ezen nyulik el ama' főútsza, melly előkelőleg „*Pérautczának*“ neveztetik. Mind a' két oldalán lévő lejtényein több keskeny és meredek utcácskák vezetnek le, mellyek néhol keskeny hágókká és lépcsőkké formáltatnak, hol semmi vontatmány nem járhat, de annál több lovak és *humalok* vagy teherhordók, kik a' nehéz terheket viszik fel a' parton álló hajókról vagy ladikokról. Ezen szűk sikátorok *Top-hana*, *Galata*, *Tersanha* vagy az arzenálba — hajóépítő helybe — vagy a' piarczokra vezetnek, mellyek itt a' Bosphorus vize mellett, amott a' rév körül fekszenek. A' félszigetnek egyik legszélsőbb végén vagyon a' *Dolma-*

bakse völgye, mellyen a' törökök Konstantinápoly megszállásakor hajóikkal átköltöztek, felette pedig vannak a' külön nemzetek nagy temetői, hol minden tartományi 's hitvallású népek csendesen nyugosznak egymás mellett; e' temetők foglalják el azon széles földszorulatot, melly a' félszigetet a' szárazzal öszvekapcsolja. Másik végén a' genuai város Galata fekszik, melly még egy régi, a' keskeny, félkörű várost övedző sánczczal kerítettik.

A' temetkezőföldről Galatáig szakadatlanul nyulik el egy három angol mértföldnyi hosszú város, mellynek közepén egyenes vonalban megyen keresztül a' Pérautca csekély kanyarodással. Gyönyörű 's messzeterjedő lévén ezen magasan fekvő utról a' kilátás, minden gazdag frankoknak itt van lakások 's a' követeknek palotáik. Ugyanazért ez nagyobb és jobb épületekkel díszeskedik, mint a' török birodalomnak akármelly más városa. A' városnak többi része azonban szűk és mocskos, faházokból állván, mellyek apró utcákban egymásra vannak halmozva 's telvék lakosokkal. Pérának egész népsége 200,000 lélekre tétetik, házai száma pedig 30,000 re.

Minden épületek között, mellyekkel ékeskedett Péra, legpompásabb volt a' brit palota. Az angol követnek első lakása Pérában egy kis ház volt, közel a' galatai Seräéhez. Midőn azonban Anglia oly valódi szolgálatot tett a' Portának, a' francziáknak Egyptomból kihajtása által: a' törökök azáltal mutatak meg hálájokat, hogy a' legszebb palotát adák a' brit követnek lakul. Ez a' város legmagasabb pontján állott egy szabad teren, mel-

lyen felül csak néhány apró faházok heverték elszórva. Ezeket is eltakaríták a' törökök, erős fallal keríték be a' helyet, és lord Elgin követsége alatt a' tér középpontján egy tágas palotának alapját véték meg, mellyet ők néhány ölnyi magasra emeltek faragott kőből, azután pedig az angoloknak engedék által a' kiépítést saját izlésök szerint. Az előbbi levantei társaság 10,000 fontot adott réa, a' többi költségeket pedig a' brit kormány vitte, úgy, hogy méltó pompára épülhetett fel a' palota. A' mint elkészült, a' törökök azon nap', mellyen az angol követ belé költözött, bizonyos számú rabszolgákat küldöttek oda, kik a' megnyitás üneplésére szabadon eresztettek. Az épület, a' mint mondatott, egy magos és tömeges fal által el választva az útaktól, a' tér közepén állott, melly még ernyős sétálókat a' 's egy körülbelől két holdnyi kertet is zárt magába. Hosszas négyszöget képzett, mellynek fedeléről egy magas kioszk vagy négyszegű kup emelkedett fel, honnan meszsze kilátás volt a' Bosporusra, marmorai tengerre, Konstantinápolyra 's a' környékre. A' kupon által egy nagy terembe hatott a' világosság, mellynek végén a' brit trón volt felállítva. Lépcsőin gyakran leheté látni ama' szerencsétlen Karolina királynét, Konstantinápolyban tartózkodása alatt üldögelni 's könnyeket hullatni.

Péra, mint más török városok, gyakran szenvedet tűzveszélyt. A' mozlemik könnyen gyúlható házai, a' népnek megfoghatatlan vigyáztalansága, vak sorsi hiedelmei, a' forró éghajlat és erőszakos szelek gyakrabban és pusztítóbb tűzveszélyeket okoznak

Konstantinápolyban, mint a' világnak akármely más városban. Tíz esztendő elfolyta alatt öt irtóztató tűzvész lepte meg Pérát, melly lassanként majd minden épületét hamuvá tette. 1822-diki martiusban egy asszony a' mecsetébe menvén, égve hagyott ott-hon egy lámpást, 's a' mint vissza tért, lángba borúlva találta házát, melly innen pusztítva egész Top-hanára 's Tudeklire úgy elterjedett, hogy Galatától Dolma-bakcseig egy ház sem maradt meg, 's a' Bosphorus felé fekvő város három mértföld hosszában változott iszonyú tűzözzenné. Tizenhárom ezer ház pusztult el általa.

Nem sokára a' *Kazim-busa* égése következett a' félsziget másik részén a' kikötő felé. A' lángok az arzenál hajóiba kaptak 's egy nagy tábori hajó meggyuladván, a' *Fanal* felé vergődött és csaknem Konstantinápolyt is felgyújtotta; ezen alkalommal mintegy 6000 ház pusztult el. A' gyútogatás gyanúja a' görögökre esett, kik a' mint mondatott, a' török flotta elpusztítása végett — a' mi valóban aligha nem is történt — tüzet vetettek.

Egy harmadik tűzveszély Galatában ütött ki a' Top-hana rész felől, melly minden a' molón — kikötőgáton — belől volt házakat füstölgő halmokká 's omladékokká változtatott e' város végén. Ez után nem sokára itt még egy égés következett, mellyet valami különös tünemény kísért. E' városban egy magos torony vagyon, melly Galata tornyának neveztetik: ezen egy nagy dob állott, mellyet az oda rendelt ór azonnal vert, mihelyt állásáról tüzet látott meg. Ez alkalommal nem zörgött a' dob, noha sokan erős lángot láttak lobogni a' torony teteje körül,

a' miből azt vevék ki, hogy valahol alatt a' városban tűznek kellett kiütnie. Gyakran megesk tudnillik, hogy a' tűz jóval távalabb üt ki a' kezdetben meggyúlt házaktól. A' törökök ezen különös tüneményt a' veresen izzó szegeknek tulajdonítják, melyek véleményök szerint az égő fából messze repülnek, és másvalahol könnyen gyúló szerekbe akadnak, mi által azok meggyúlnak 's a' tüzet jókora távolságra más épületekre terjesztik. A' fenn említett égésnél valóban nem is lehet látni azon házakat, melyekben a' tűz támadott a' toronyból, melyet azok meggyútottak. A' mit az előbbi égés megkémélt, már most füstbe ment, úgy, hogy egész Galata, néhány házat kivéve, hamuvá lett és még ma is sok nagy tereket vehetni észre, melyek többé be nem épültek.

Mindeddig azonban kémélve maradott a' tulajdonképen való Péra a' dombon, és kiki azon bátor meggyőződésben éldegelt, hogy kőépületei fittyet vethetnek a' tűznek, melly a' fahajlékokat el szokta emészteni. De elérkezett az idő, mellyben a' bizakodóknak fel kelle rémülniök csalódásokból. Augustus 2-dikán 1831-ben a' brit palota kertjében reggeli tíz óratájban észrevevé egy angol, hogy valami száraz fű füstölögni kezdett; ez megmutatá azt néhány embernek, kik tüstént oda rohanván, legnagyobb ügyeséggel olták el a' tüzet, mi után azt erősítették, hogy valahol a' városban tűznek kellett kiütnie 's valamelly veresen izzó szegnek ide repülnie, melly a' száraz pázsított meggyútotta. Ő azonnal elmene, kitudni az égést 's úgy találá, hogy néhány ház egy *Szakicz-ahacz* nevű helyen, mély völgyben a' teme-

tőföldek és Sz-Demetri nevű helység között, lángba volt borúlva. A' hely, hol a' tűz támodott, sokkal messzebb feküdt 's az égés sokkal csekélyebnek látszott, mintsem azt veszedelmesnek gondolhatta volna a' városra nézve; azonban mégis megütkezött azon távolságon, mellyről odáig csapott a' tűz: a' brit palota kertje tudnillik, mellyben a' fű meggyúlt, fél mértföldnél messzebb feküdt a' legmagasabb halmon.

A' szél, melly ez évszakban uralkodott, az úgynevezett *Patlimjam melkteni* vala; ez felette erősen fúj éjszakkeletről és három-négy hétig tart, rendkívül kiaszalván 's könnyen gyúlhatóvá tévén minden éghető szert és a' lángot egy pillanatban messze terjesztvén. A' tűz és a' brit palota közötti kör egy meredek dombból állott, melly faházakkal, szinte mint valamelly máglyával vala megrakva. Ezek felé csapott a' tűz és hihetetlen sebességgel kapott fel a' tetőre. Sokan, kik a' halomtetőn a' tüzön felül mint annak szemlélői állottak, látván a' lángokat oly nagy sebességgel Péra felé, a' hol laktak, ömleni, haza siettek; de oly rakvák voltak az utcák emberekkel, kik vagyonaikat akarták menteni, hogy csak lassan nyomulhattak előre 's oly gyorsan látták utánok tódulni a' tüzet, mint magok siettek; már egész' a' brit palota faláig jutott 's a' futókkal egyszerre a' Pérautczába nyomult.

Általán azt vélték, hogy az elzárkodott, fallal békerített hely közepén álló brit palotát nem érendi el a' tűz: de rövid idő alatt láng lobogta körül. A' kertfal melletti házak mindenütt tüzben állottak 's az egész udvartér egy füst- és lángfelleg alatt hevert. Sok ember vagyonait és butyorait a' palotába

húrczolta, hol azoknak bátor megmaradását reménylette; de a' levegő annyira meg volt hevülve 's telve tüzrészekkel, hogy minden, a' mi az udvaron és kertben feküdt, tűzbe borúlt. Ezután az élőfák is égni kezdettek, 's a' szél, melly mindeddig folyvást fújt, orkánná dagadott, melly az egész lángtömeget az épület felé sodorta. Kevés perczenet múlva nagy füst gomolyak látszottak belőle felkerekedni; lángok nyalakodtak ki az ablakokból és mintegy húsz perczenet alatt beszakadott a' boltozat, 's az egész pompás palotából minden benne lévővel semmi sem maradt egyéb, hanem csak a' fekete falak 's füstölgő omladékok.

Innen azután Pérának vette irányát a' tűz, hol mindent a' mit útjában talált, ellenállhatlan erőszakkal megemésztett; már most a' legtűzhathatlanabb kőházak is oly kevéssé állhatták ki a' tűzvész hatalmát, mint a' fakalibák. A' franczia, hollandi, sardiniai, orosz és porosz követek palotáit 's minden kalmárházakat hat óra alatt tüztenger nyelte el; csak az austriai 's svéd követlak maradt épen, minthogy egyik sem vala tűz irányában. Az utolsó úgy is már elégett egyszer, és jobbadán még csak alsó lakmíve állott; az első hajdan a' venetáké volt, és már a' kereszthad olta fenáll; a' tűz ugy hajlott el tőle, mintha már régi tapasztalásból ismerte volna éghetetlenségét. A' tűz még mindenfelé folyvást terjedett, jelesen alá *Kaxim-basa* felé esti nyolcz vagy kilencz óra tájig, midőn a' szél lecsillapodván a' láng továbbterjedése meggátoltatott, minekutánna három angol mértföldnyi körületben mindent megemésztett, a' mi még az előbbi tűzvészekről megki méltetett.

A' következett reggel siralmas színjátékot állított elő. A' népsokaság, melly házaiból kiűzetett, nem lelt egyéb menedéket a' temetőn kívül; itt ezenként lehete őket telepedve 's nyujtózkodva látni, az ég boltozatján kívül minden egyéb fedél, a' pázsiton kívül minden más ágy nélkül. A' szultán legottan megrendelé, hogy számokra fasátorok és más nagyobb épületek állíttassanak fel, 100,000 piászttert osztván ki közöttök. Az e' dologról elébe terjesztett tudósításban 80,000-re tétetik azoknak száma, kiket a' tűz kiűzött házaikból. Ha helyes e' számítás, akkor, mivel a' népség igen öszve szorúlva lakott, minden házra nyolcz lakost számlálhatván általában, mintegy 10,000 épületet döntött hamuba a' tűzvész.

A' mi azonban e' tűzveszélyt minden előbbi illynemű szerencsétlenségeknél nevezetesebbé teszi, az, hogy általa irtóztató sok vagyon elenyészett. Korábbi égések alkalmával megmenekedtek a' kőépületek pusztulástól, 's ki a' tűz és falakja között kőházat tudott lenni, ily védfal mellett bátorságban tartá magát. Ezért is a' tűz kezdetekor, ki kőházban lakott, annak eszébe sem jutott, vagyonával takarodni. Hasonlóúl találtattak minden ily házban tűzálló rakboltozatok is a' föld alatt, és ha tűzvész miatt a' lakosok elfutottak, előbb vagyonukat ezen földalatti boltokba hordák. De a' mostani tűz oly irtóztató erőszakos vala, hogy annak sem vas, sem kőfal ellene nem állhatott, és minden e' biztos helyre hurczolt jószág semmivé tétetett. *Calatro* úrnak, az angol követség dragomanjának volt egy ily-nemű boltozatja, mellybe tizenhét kőlépcső vezett; oda takaríttatá ő saját és testvére javait, de

másik napon olvadva találta a' vas hullóajtót és minden a' mi a' boltozatban vala, úgy hamuvá vált, hogy egyiknek sem maradt egyebe, rajta volt *benikaján* (bő felső köntösén) kívül; és egyszersmind épen akkor tartózkodtak a' követek minden háznépeikkel *Therapeán* vagy *Bujukterén* nyári szállásaikban, úgy hogy senki sem maradt ottthon a' palotákban, ki a' veszendő javakat menthette volna, 's így minden a' tűz martalékja lőn.

Egyetlen ház, melly a' lángoktól valóban megmenekedett, a' brit cancellaria vala. Ennek egy boltozott kamarája volt, melly téglákból és vágott kövekből vegyesen építettett 's vas ablakfelekkel és ráamákkal biztosított; ezt, midőn a' tűz közel pattogzott, gyorsan betömték a' szolgák és nyakrafőre futásnak eredtek. Más nap' még fennállott e' boltozat, de mivel veresen izzóvá lett, nem ok nélkül féltek, hogy talán a' benne lévő irások, szinte mint a' herculanumi kéziratok, szénné váltak. Több napig nem merték feltárni az ajtókat, nehogy a' beható levegő a' felette gyúlható szereket lángra lobbantsa; végre csakugyan felnyittatván, minden ép-ségben találtatott. A' cancellaria mellett egy nagy erős épület állott, mellyet istenfélő építője oly őrizet alá helyzett, melly több bátorságot látszott ígérni, mint minden kőboltozat és vastábla; ajtaja felett egy márványtáblán e' felírást lehete olvasni: *Mariae et Josepho Protectoribus hanc Domum et omnia sua credidit Fredericus Chirico. A. D. 1708.* Mindezen bölcs előlátás mellett mégis tövig leégett a' ház, és semmi

sem maradt fenn belőle a' homlokfalán és e' márványtáblán kívül.

A' hajdani Pérautczának nyomai úgy el törültettek, hogy az emberek nagyobb része fel nem találta magát a' romok között. Nem úgy mint más európai tartományban, hol tűzveszélénél a' fedelek beroskadnak ugyan 's a' házak egy része elpusztul, de a' mellékfalak állva maradnak 's az utczarány kijellettethetik, hanem itt minden földig leégett 's a' földterület némelly egyenetlenségén kívül mezítelen síkságként feküdt rém alakjában. Egy angol, ki csak rövid ideig mulatott Pérában, és kereskedési foglalatosságban Odessába utazott, az égés után mintegy tizennégy nap múlva visszatért. A' mint Top-hanánál partra ért, útitarisznyáját fogá 's Pérautczán *Josepinas-locuda* felé felmene, a' hol lakott vala. A' nélkül, hogy a' tüzről mit is tudna, egyenest azon helynek tartá utját, a' hol lakása állott; de semmit sem talált egyebet, mint egy omladékkal béterített nyílt tért. Azon véleményben, hogy eltévedett, bizonyos barátjához visszament Galatába, hol azután tudósíttatott a' szerencsétlenségéről.

Talán azon kérdés támadhat itt: valyon e' helyen, hol annyi ember és vagyon majd minden esztendőn semmivé tétetik a' tűzveszély által, nincsenek e' tűzoltó intézetek? Erre szolgáljon feleletül, hogy itt számos tűzoltók vannak *trombádsi* nevezet alatt, a' világon legiparkodóbb és legügyesebb emberek. Egészen csipőig meztelen látni őket, fejökre rézkalapot borítva, tűzfecskendőjökkel szorongani az égő utczában, hol oly rémülhetlenül, ügyesen 's erősen dolgoznak, hogy alig lelhetni mássaikat. Az érteke-

ző egykor számos oltókat látott egy égő házról más-
sokra, melyet menteni akartak, csöveiket irányoz-
ni, míg egy másik osztály tűzfecskendőjével vizzá-
port öntötte rájuk, hogy a' lángok között nedvesen
tartsa. Ha ezen emberek jó vezérlet alá volnának
helyheztetve, legjobb szogalatokat kellene tenniök;
de így csak saját kedvök és kényök szolgál náluk
törvényül. Lomhán látni őket, meztelen karikat
egymásra hajtva, fecskendőikre támaszkodni, mel-
lyeknek csövei virágokkal vannak ékesítve, 's ha
jutalom pénz nem ígértetik nekik, akkor a' tűz kö-
zepette is henyén maradnak és kezöket sem moz-
dítják. Az értekező látott egyszer egy embert, ki
felette aggódott háza megmentésén, hasztalan tékoz-
lani minden könnyörgéseit, hogy fecskendőjüket mun-
kába vennék. Érzéketlen és mozdulatlan hallgaták őt;
végre egyike közülök valamit fülébe sugott, mellyre
ő is hasonló susogó feleletet adott. Már most mind-
nyájan mintegy bősztülve rohantak a' tűzbe, 's azt
rövid idő alatt el is nyomták: az ember tíz ezer
piásztért ígért nekik. Hihető, hogy az utolsó égés
alkalmával minden követségi paloták megmentet-
hettek volna, ha hasonló ígéretek tétetének; de sze-
renesétlenségre senki sem volt akkor Pérában, ki
a' tombadsikat biztosíthatta volna, 's így nem
is jött kedvök, egy kanál vizet is önteni a' fran-
czia palota megmentésére. Általán azt tartják, hogy
a' törökök nem kedvetlenül nézték a' franczia
vagyon pusztulását. Egy törököt sem lehet látni
a' tűz oltására még csak kezét is emelni. A' sze-
rászkier 's a' galatai *effendi*, mint hivatalos sze-
mélyek, teljes békében szemlélék az égést, és

egesz lélekcsendben lovagoltak körülte. Az angol palotába jutván, tűzben találták a' kertet, 's azonnal eltávoztak. Innen több franczia házakba mentek a' Pérautczában, a' hol letelepedtek, kávét ittak és dohányoztak mindaddig, míg őket a' tűzvész ki nem kergette 's a' tulajdonosok minden kérései sem birhatták arra, hogy a' trombad-siknak parancsolnák oltóeszközök használatát.

A' görögök és jóniaiak által, kik előbb tengeri rablásokat űztek, 's a' görög lázadás óta Pérában 's az ország egyéb városaiban telepedtek le, számos rablások történtek; azonban a' nemes haszonvágytalanságnak is fordultak elő számos példái. Az értekezőnek egyik barátja, egy *hum-mal*nak általada egy pénzzel és drágaságokkal telepakott pénztárt; a' török legottan eltűnt a' kincstárral. Számos hasztalan keresések után azt tartá a' jó barát, hogy vagyona elveszett, midőn egy nap' megállítá őt egy török és egy házba vezeté, hol megmutatá neki pénztárát; a' szorongatás által, úgymond, elszakasztatott mellőle, 's már néhány nap olta hasztalan kereste.

Azon tekintet, mellyet most Péra mutat, minden képzelődésen felül szomorú. Alig reménylhetni, hogy a' felséges Pérautca valaha újra emelkedjék előbbi szépségére, és hihetőleg az jövőre csak faházakból fog állani, mellyek a' kőházak romjai 's omladéki között épülendnek.

Egy vonás a' spanyol elnyomó háborúból.

A' spanyoloknak *Napoleon* dolyfös néztei ellen álhatalatosan elkövetett védelmök az újabb időszak legfényesebb 's egyszer'smind legoktatóbb történeteihhez tartozik. Ha fegyvererő által lenyomattatott is nagyobb részben a' spanyol nemzet és trónját jövevény foglalta el: oly nyughatlan vala annak azon ülése, hogy inkább kín-mint királyszéknek, diademáját pedig valodi túskekoronának 's uralkodását pünkösdi királyságnak lehetne nevezni. Csak bátyja hős ezredei tartották *Jósef* királyt ingadozó trónján, csak álgyuk némították el a' fővárosban az elégedetlenség kifakadását, és igen kevés spanyol árulta el hazáját kincsekért, címekért vagy az ingadozó udvari kegyért. Leginkább az ország éjszaki 's déli szélein kimondhatatlan makacssággal szegzék magokat a' spanyolok fegyverereje szintűgy, mint édes és ámitó ígéretei ellen. A' *guerillá*-k legnagyobb kegyetlenséggel gyilkolták az egyes francziákat, de egész századoknak 's ezredeknek is férjfiisan ál-

lottak ellenök, mint a' következő példa nyilván bizonyítandja.

1811-ben több napokon folytatá hadmenését egy, franczia ezred *Andalusiá*-ban a' hegyútakon; az útnak két felén lévő sűrűkből időről időre lövöldözének a' guerillák, kik járatlan ösvenyeken el tudták kerülni a' francziák üldözéseiket. Egy reggel juliusban az ezred egy sík magasságon szép kellemes falut láta maga előtt, melyre az épen most elhagyott hegyút vezetett. Szép gránátfák biborszínű virágjaikkal, narancs-és citromfák arany gyümölcsseikkel terhelve ékesíték e' gyönyörű vidéket. *Algonales* azonban, az vala a' falu neve, nem látszott lakva lenni, mert az egyetlen nagy, néptelen utcának bezárt ablakairól, a' nem füstölgő kéményekről 's a' kriptai uralkodó csendről azt kelle vala ítélni, hogy minden lakosaitól elhagyatott. A' katonák már a' reményben tobzódtak, hogy háromnapi erőltetett hadmenés után nyugnapot nyerend-nek és könnyű martalékhoz jutandnak, midőn egy az előőr lábai előtt füttyölve leeső erőtlen golyóbis a' könnyű zsákmány és nyugalom reményét elragadá tőlök. Nem sokára következék egy másik 's azután időről időre több nem oly ártalmatlan. A' csoport megállapodék, hogy megvizsgálhassa, honnan jönnek az ismételt lövések, 's a' katonák káromkodtak e' haramiákra, e' *carajo*-kra, kik alattomos gyilkosokként verekedének.

Az előőrség előtt három dobos jára 's egy lovag vadász, ki osztályához igyekezett. *Algonales* előtt harmincz lépésnyire újlag pattanás történt, a' három dobos halva leesék és a' vadász lova több golyókkal

átszuratott; de még sem leheté élő teremtményt látni. Egy szempillanatra megálltak, míg az ezred elérkezett, azután dobszóval bementek a' faluba. Most kezdődék a' tüzelés, de csak néhány óra múlva levének urai az első háznak, melly három spanyoltól védetett, ki húsz francziánál többet agyonlőtt. Ily formán mene tovább a' falu nagy részénél, és csak egész csoportok feláldozásával leheté a' legkisebb gunyhó birtokához is jutni. Midőn valamelly házba betörtek e' katonák, azonnal prédálásra állottak, lakosait megölték, a' házat felgyújtották 's tovább költöztek; a' generál teljes szabadságot adott nekik.

Másik nap' még csak a' fél falut és a' templomot foglalták el, de csak igen makacs ellentállás után. Legnehezebb vala a' toronyra jutni, hol a' harangozó néhány spanyollal nagy sikerrel lövöldöze dühösen reájok. Mihelyt azonban céljokat elértek a' francziák, a' vitéz harangozót társaival együtt levetették a' toronyból, hogy csontja ropogva zuzaték össze az alatt volt sírköveken.

Egy osztály a' templomba mene az általellenben még el nem foglalt házakból folytatott lövöldözés alatt, melly a' nagy templomajtót is átlyukasztotta, a' csekély zsákmány felosztására. Hirtelen lépe most ki rejtett ajtón egy dühös guerilla, zavarodott tekintettel és puskájával czélozva. A' kiáltás „fegyverre!” felhajtá nyugalmokból a' katonákat, kiknek nagyobb száma, sanyaruságát felejtven, álomnak áldozék a' kápolnában, felriasztva puskájikhoz sietének; csak egy nem kele fel többé, a' halálos ólomtól találtatván; ez néhány szempillanat

mulya az oltár lépcsőire ereszkedett, vérében úszva 's hengeregve szívhasgató szózáttal szólítá fel bajtársait boszuállásra.

Mihelyt a' guerilla puskáját elsütötte, a' francziák ellen veté magát, és puskaagyával mindent, kire akada levere, 's midőn ereje elfogyott, a' kápolnához vonódék, hol utolsó áldozatja halállal küzdött, hogy annak kinjain legeltesse magát, 's itt elesék sebektől fedve. Semmi panaszt, semmi fájdalomhangot nem ejte, egyedül e' fanatikus szavak: „*muero por Dios! muero por Dios*“ (az Istenért halok) jövének néha néha a' haláltól szinte lefogott ajkairól.

Sokszor a' győzők, miután a' házakat elfoglalták és lakosaikat megölték, puskaportól és vértől festve bizodalmason menének a' kertbe fris levegőt színi 's a' vérmunkától kipihenni a' citromfák árnyéka alatt; 's legottan egy golyóbis, a' lombokon keresztül hatván, felijeszté őket a' nyugalomból.

Utóljára délután csak még egy beveendő ház marada hátra; ez a' *Romero* nevű fejdelem tulajdona vala. Az egész ezred körülfogta 's lövöldözte a' nélkül, hogy tulajdonosa megadta volna magát. Ekkor végre az ajtót betörték 's égő szórderékaljakat hánytak bele. E' szempillantásban egy fiatal asszony jelene meg az erkényen két gyermekkel, csúfolgó jeleket adván, mellyeket francziákat gyalázó szavakkal kísére, 's egyikre pistolyt süte el, mellyet azonban belindulatossága ártalmatlanná teve.

Ez az asszony két kisdedeivel egyedül menekedék meg az égésből, mivel néhány perczenet után, midőn a' füst feketén és sűrűn sodródnék felfelé,

az atyjokat és férjét siratók az erkélyről lehozattak. A' ház azonban nem egészen lőn prédájává a' lángnak. Midőn beléptek a' francziák, nem illetődés nélkül vettek észre 22 holt guerillát épen oly rettentő, mint különös helyezetben; a' szerencsétlenek, hogy kevesbé forró levegőt szíjanak, arczaikat egy nagy gabonagarmadba temették, mellyben meg is fűltak.

A' szempillanat, mellyben a' francziák felszólítást tartottak, igen fájdalmas vala; igen sok felszólított névnél elmarada a' felelet, 's hijába kereszte szem a' társat és barátot, 1800 emberből több mint négyszáz marada; a' spanyolok majd épen annyit vesztek.

Amerikában lévő respublikák, fejedelmeikkel.

Az amerikai szárazon jelenleg tizenkét respublika vagyon, és kivéven *Paraguai-t*, mindnyájok kormányát katonák viszik:

Az éjszaki szövetséges tartományokban generál *Jackson*.

Mexikóban, generál *Bustamente*.

Guatemálában, generál *Morazan*.

Új-Granadában, generál *Obando*.

Venezuelában, generál *Paex*.

Ecuadorban, generál *Flores*.

Pérúban, generál *Gamarra*.

Chiliben, generál *Printo*.

Boliviában, generál *Santa - Cruz*.

Buenos-Ayresben, generál *Rosas*.

Haytiban, generál *Boyer*.

Paraguaiban, dictátor *Francia*.

Ezek között *Bustamente* és *Obando* csak alkormányozók, de valódi praesidensek hatalmával bírnak. *Rosas* benyújtotta ugyan már hivataláról lemondását, de még viszi a' kormányt és még kérdés, ha elfogattatik é a' respublikától kívánsága.

Még valami az angol adókról.

Egy skót folyóiratban következők jönnek elő a' brit adókról: „A' brit adók nagysága egy pár hasonlítva előhozott adatokból illő világosságba jöhet. A' *Gin and Whiski* (fenyőmagpálinka), melly *John Bul* szívét vidámítja, oly summát hajt be a' kormánynak, melly hasonló a' spanyol monarchia minden jövedelmeihez; az adó, melly szomjuságát oltó serre vettetett, Bajorország jövedelmeit felülhaladja; felesége által inni szokott theától annyit fizet, mennyit a' nápolyi király hat millió jobbágytól húz; a' czukortól, melly azt édesíti, közel annyit, mint tizenkét millió amerikusnak minden adói öszvesen; a' bűdös dohánytól, melly agyvelejét kiszárítja, annyit mint Károly Felixnek négy millió olasz fizet; szappanért, mellyel kezét mossa, elegendőt hogy abból a' pápa minden katonáját, cardinálisait, papjait és apáczáit eltarthatná; a' taksák, mellyek egyedül szomjuságától húzatnak, akár rhummal, whiskyvel, serrel vagy borral oltja azt, többre mennek, mint a' mennyit ötven millió orosz atyai kormányának áldásaért fizet.

A' folyóirások statistikája.

A' világnak azon részeiben, mellyek a' sajtó áldásiban részesülnek, következő idomzatban állnak a' megjelenő folyóirások a' népesedéssel.

	népessége	folyóirása
Európa	277,700,000	2142
Franciaország	32,000,000	490
Páris	690,000	175
Lyon	146,000	13
Marseille	116,000	6
Anglia	23,400,000	483
London	1,275,000	97
Dublin	227,000	28
Edinburg	138,000	18
Glasgow	147,000	14
Manchester	134,000	12
Birmingham	107,000	9
Liverpool	119,000	9
Sweitzsi szövetség	1,980,000	30
Genf	25,000	4
Austriai monarchia	32,000,000	80
Bécs	300,000	24
Mailand	151,000	9

	népessége	folyóírása
Magyarország	10,000,000	12
Buda - Pest	90,000	7
Poroszország	12,464,000	288
Hollandia	3,000,000	69
Amsterdam	266,000	35
Alország	3,200,000	81
Brüsszel	100,000	33
Német szövetség	13,600,000	305
Svédország és Norvégia	3,866,000	80
Dánia	1,950,000	82
Koppenhága	109,000	6
Spanyolország	13,000,000	12
Mádríd	201,000	4
Portugallia	3,530,000	17
Lisabon	260,000	12
Sardinia	4,300,000	8
Turin	114,000	3
Két Szicília	4,600,000	51
Nápoly	364,000	5
Pápai tartomány	2,590,000	6
Róma	154,000	5
Orosz - és Lengyelország	56,515,000	84
Pétervár	320,000	29
Varsó	126,000	15
Moszkó	250,000	17
Görögország	1,100,000	3
Napoli di Romania	10,000	1
Amerika	39,300,000	978
Szövetséges tartományok	11,600,000	840
New - York	169,000	30
Kolumbia	3,000,000	20
Santa - Fe	30,000	4
Mexikói szövetség	7,500,000	28
Mexikó	180,000	7
Brasília	5,000,000	8
Rio - Janeiro	140,000	3
Angol Amerika	2,290,000	30

	népessége	folyóírása
Spanyol Amerika	1,290,000	4
Német Amerika	114,000	2
Franczia Amerika	240,000	3
Haiti	950,000	5
Ásia	390,000,000	27
Calcutta	500,000	9
Surate	450,000	1
Peking	1,300,000	1
Oceania	20,000,000	9
Batavia	46,000	2
Van - Diemen ország	2,000	1
Taheiti	7,000	1
Áfrika	60,000,000	12
Kairó	250,000	1

Világrészekre számlálva

	népessége	folyóírása
Európa	227,700,000	2142
Amerika	39,300,000	978
Ásia	390,000,000	27
Afrika	60,000,000	12
Oceania	20,000,000	9
Egész világon	737,000,000	3168

E' szerint Franciaországban egy folyóírás jó 65,3000 lakosra; Angliában 48,447-re; Magyarországon 833,333-ra; Spanyolországban 1,083,333-ra; a' szövetséges tartományokban 13,095-re. — New-York városának, 169,000 lakossal, kétszernél több folyóírásai vannak, mint egész hazánkknak, ellenben

ennek annyi, mint egész Áfrikának. Így tehát, ha Magyarország mindenben hátra van, azt csak Európára kell érteni; de még itt is utánunk áll Spanyolország folyóirataink számára nézve; tartalmát illetve pedig Portugallia, Spanyolország, Oroszország, Sardinia, Sicilia és a' Pápai tartománynak minden folyóiratai bizonyosan sokkal utána állnak Jelenkorunknak.

'Az első gőzladik.

Most, miután a' gőzladikoknak és hajóknak ki-
mondhatatlan haszna már minden kérdésen túl van,
érdekes lesz feltalálójoknak, Fulton urnak elbeszé-
lését felhozni, miként járt légyen első probaté-
telénél.

„Midőn *New-Yorkban*, úgymond Fulton, első
gőzladikomat építettem, kezdetemről vagy érdek
nélkül, vagy megvetéssel szóoltak, ábrándozásnak
tartották. Barátaim az egész dolognál igen illően
viselték magokat, de hozzám igen visszatartók-
nak mutatkoznak; magyarázataimat türedelmesen
halgatták, de képeikről világosan az tettszett ki,
hogy azoknak hitelt nem adtak. Mindennap lévén
a' hajóműhelyben, hol ladikom épült, sokszor azt
a' multságot szerzem magamnak, hogy a' henye
vidékieknek csoportjaikhoz közelítettem a' nélkül,
hogy megismertettem volna magamat, 's kihalgatám
a' különféle képzeteket, mellyekkel az új hajó cél-
ja felől valának eltelve. Töbnyire megvetőleg,
csúfolva 's a' dolgot nevetségessé téve beszéltek fe-
lőle. Milly szívből nevettek költségeimen! hány íz-
ben kelle bölcs költségi 's veszteségi felszámításo-
kat hallannom! Másról nem is volt szó, mint Fulton
kábaságáról, és soha sem hallottam a' legkisebb
megjegyzést is, melly bátoríthatott volna, vagy va-

lami eleven ohajtásnak, valami reménynek nyilatkoztatását; még a' halgatás is csak hideg udvariság vala, melly alatt a' kételkedés rejtezett és mellyel minden gúnyt fedeztek.“

„Végre eljőve a' nap, mellyen a' probatételnek meg kelle esnie. Számos barátaimat meghívtam a' párkányra, hogy jelen legyenek. Nehányan irántami barátságból elfogadták a' meghívást, de igen jól észre lehetett venni, hogy önkénytelen tevék, mivel probatételnek inkább elsúlyedésében mint annak véghezvitelében féltek részesülni. Nem titkolám el magamtól, hogy több okom vala a' probatétel jó kiütésén kételkednem. Az erőmív új, rosszúl dolgozva 's töbnyire oly mivészek munkája vala, kik annakelőtte soha sem foglalatoskodtak illyennel, és józanon azt kelle fel tenni, hogy még más okok is fognának előre nem látott nehézségeket okozhatni. A' szempillantat, mellyben mozgásba kelle tétetni a' ladiknak, eljőve végre; barátim az ormón helyet foglaltak; arczaikon félénkséget és aggodást lehetett olvasni; némák, szomorúk és leverettek valának; vonásaikban csak meglegedetlenség tünt elő annyira, hogy oly indulatba jövék, melly majd megbánatta velem ezen kezdetbe fogásomat.“

„Jel adatik; a' ladik mozog egy kissé, azután megáll; — lehetlen azt ismét mozgásba hozni. Az előbb uralkodott csend helyébe most meglegedetlen mormogás, nyúgtalanság, suttogás és válvonogatás következik. Igen érhetőleg hallám töbfelől e' szavakat:” „Hiszen mondtam, hogy így fog lenni. — Csak egy kábanak munkája ez. — Bár csak itt ne volnék” 's a' t. Én magasabb helyre léptem

's onnan megszólítottam a' társaságot, kérvén, hogy nyugodtan maradjanak és fél órát engedjenek, melly alatt vagy tovább megyek, vagy most egyszer a' hajózást abban fogom hagyni. Minthogy e' kikért rövid időszak minden ellenvetés nélkül engedtetett, a' hajó belsejébe szálltam 's az erőmívet megvizsgálván azt találtam, hogy megakadása csak egy darabjának hibás hatásától származott. Az akadály egy szempillanat alatt félremozdítatott; az erőmív megint dolgozni kezdvén, a' hajózás előmene. Mindczáltal még mindnyájoknál tarta a' hietlenség és még a' szemmel látható bebizonyításnak is féltek engedni. A' szép New-Yorkot elhagytuk, a' regényes és általában festői felvidékeket keresztülúsztuk, *Albany* házcsoportjait is megláttuk és partjain kiszállottunk."

„Még most is, sőt még azon szempillanatban is, midőn azt útazás tökéletesen véghez vitetett, azt kelle hallanom, hogy el nem sülendő probatételeimnek még áldozatja leszek. A' képzelődés még nem hagyá magát a' tett által lecsillapíttatni kételkedtek, hogy egy második próba hasonlólag jól süljön el, 's ha elsülne is, kételkedtek, nagy haszonnal is leend e az öszvekötvé."

Ez az első gőzhajózás leírása, melly újra megbizonyítja, hogy az emberinem legnagyobb jótevőit, elismeri. 's hogy sokszor nincs veszedelmesebb és károsabb, mint olyas mit feltalálni, mi idővel az emberi nemnek legnagyobb boldogítására szolgál. *Columbus*, *Galilei*, *Kepler*, *Faust* és más számtalanok bizonyosságul szolgálnak ebben.

T i m e s.

A' *Times* ujságnak számos olvasói között, kiket az a' világnak minden részeiben számlál, kevesen lesznek, kik képzelhetnék magoknak azon elevenséget, mellyel annyi talentomos ember, annyi mechanikai ügyesség egész éjszakán által mozog, hogy a' világnak oktatást és mulatságot szerezzen. A' dolgozó termek gás-sal vannak meg világosítva, s oly jól látni bennök, mint fényes nappal; csend és rendtartás uralkodik mindenütt. Mintegy száz ember szüntelen foglalatoskodik ez intézetben. A' parlamentülések alatt legalább tizenkét stenograph (gyorsíró) dolgozik folyvást az alsó 's a' lordok házában; egy óra múlva mindenik felváltatik egy másiktól és akkor a' nyomtató műhelybe siet, hogy a' jeleket közönséges írássá változtassa. Ugyanazon időben ötven szedő szünetélküli foglalatosságban áll; néhányan a' szedett rendeket állítják össze, mások gyors kezeikkel a' mozdítható betűkből azt szedik, a' mi még alig száradott meg a' papiroson, míg azon

beszédnek része, mellynek ragyogó bevégzése épen most hangzik a' sz. István kápolna falai közt, és a' gyűlésnek nyeri tapsait, egy iparkodó gyorsíró zsebjében a' nyomtatóműhelybe vándorol. Mihelyt egy tétel szedetett, más kézbe jó, hogy az előtte valóval öszveragasztassék, és ha az alházban tartott beszéd ki van szedve 's a' többi napújságok hozzá adattak: 24 lap készen áll, hogy a' gőzprés alá kerüljön. Négy munkás a' nagy ívet a' műszerre teszi, mellyből egy szempillanat múlva, az egyik felén nyomtatva, más négy munkás kezébe esik. Ilyformán 4000 ív nyomtattatik egy óra alatt, hat óra alatt pedig már 12,000 példány van a' közönség közé kiosztva.

Így tehát az angolok valamivel előbb és környületesebben tudják meg a' vitatások folyamatját, mint a' magyarok.

Egy szerecsen királynak leírása.

A' híres utazó *Lander* legutóbbi, Londonban megjelent a' *Niger* folyón tett útazásának leírásában, így festi az *Eboe* tartomány királyát.

„Az eboei királynak *Obie*-nek pompaöltözete igen ragyogó vala, és a' klárisos ékről, mellyel úntig meg vala rakva, bizvást kláriskirálynak lehetett volna nevezni. Ez vala tudnillik első gondolatom, midőn ő fenségét agyagtrónján ülni láttam. Feje egy sapkával vala fedve, melly czukorsüveghez hasonlított, 's oly sűrűn rakatott meg klárisal és eltördelt tűkördarabokkal, hogy matériáját, mellyből ezen csudálatos tiara készült, kivenni nem lehet. Nyaka, vagy tulajdonképen gégéje hasonlóul klárisgolyó füzérekkel volt körültekerve, vagy inkább oly igen öszveszorítva, hogy némükép lehetét akadályoztaták és pofáinak felfujt tekintetet adtak. Más négy vagy öt klarisfüzet hátán végig majd az iniág függött. Ruhája veres posztóból készült spanyol kaput vala, melly felette szűk lévén, igen feszesen álla. E' ruha arany vállbojttal volt ékesítve, mellyén pedig arany paszamántokkal, mellyek azonban csak szorosabb vizsgalatnál láthatattak meg, mivel szintűgy mint a' fejedelem sapkája számtalan klárisinórokkal voltak fedve. Mintegy tizenöt karperecz volt karján, 's hogy hatásokat annál jobban tehessék, a' ruha újjai néhány hüvelyknyire felmetszettek. E' klárisperezek régi rézgombokkal voltak a' karhoz kapcsolva, mi elég furesán állott a' többihez. A' király nadrága ugyan-

azon posztóból, mellyből kaputja, épen oly szűk vala mint az, hasonlólag paszamánttal czifrázva, de csak czombja feléig ére; innen lábaszárai épen úgy fogattak körül klárisfüzetekkel, mint karjai, csak hogy bokái sárga réz csengőkkel valának ékesítve, a' többi lábrésze pedig meztelen maradt. E' pompás öltözetben jelene meg Obie meglegedetten, mosolyogván önfényén és hivalkodván a' csudálkozásban, mellyel emberei adóztak neki; kétsegkívűl pedig a' fehér emberek jelenléte által is kecsgettetvén, kiket nem kevesbé hitt elvakítottaknak, mint saját jobbágyait. Lógázta lábait, hogy a' csengőket kongassa, azután nagy pompával leüle 's kevélyen tekingete maga körül."

'S hármí nevetségesnek tartassék Obie furcsa pompájában, mégis ez népe jövődó míveltségének első sugara; 's valamint most csak azt követik ügyetlenül, mi gyakorlatlan szemeikre legerősebben hat, úgy későbbben a' hasznosabb, nemesebb intézetek lesznek utánzásai tárgyai. Nevetési ösztönünk azonban hihetőleg egy kissé lecsilapodik, ha magunk körül tekintünk, hol igen könnyen azt vehetjük észre, hogy a' mívelt Európában sok úgynevezett előkelőnek, sőt még egész nemzetnek utánzásai sem sokkal czélirányosabbak a' szerecsen király majmolásánál. Nem kevés feszűl a' szomszédnak szoros kaputjában és tekeri körül gégét fojtó klárisgolyó füzérekkel, kevélyen lógásván félre meztelen lábait, mellyeken sokszor csengőknél terhesebb valami kong.

Éjszakamerikában fennálló hitvallások.

N e v ű k	Templom- szolgái	Templo- mok vagy Congrega- tíók	Lélekszám
Kálvinisták	1914	4384	2,743,543
Methodikai püspöki tem- plom *)	1777	—	2,600,000
Presbyteriai templom .	1801	2253	1,800,000
Orthodox congregatio- nalisták	1000	1270	1,260,000
Protestans-püspöki tem- plom **)	550	700	600,000
Universalisták	158	300	500,000
Római katolikusok***)	—	—	500,000
Lutheranusok	205	1200	400,000
Christianusok	200	800	275,000
Német reformátusok .	84	400	200,000
Barátok (amici) vagy quakerok	—	400	200,000
Congregationalistai uni- tariusok	160	193	176,000
Associált 's egyéb me- thodisták	350	—	175,000
Önkényű keresztelők .	300	400	150,000

*) E' templom négy püspököt számlál.

**) Jelenleg tizenkét püspöke van.

***) Egy érsek, négy titularis püspök és egy coadjutor alatt állnak.

N e v ű k	Templom- szolgai	Templo- mok vagy Congre- gatiók	Lélekszám
Hollandiai reformátusok	159	194	125,000
Mennoniták	200	—	120,000
Associált presbyterianu- sok	74	144	100,000
Cumberland-presbyteri- anusok	50	75	100,000
Tunkerek	40	40	30,000
Szabad áldozású keresz- telők	30	—	30,000
Hetedik napi keresztselők	30	40	20,000
Hat elves keresztselők .	25	30	20,000
Morvai testvérek . . .	23	23	7,000
Ezer évi templom . . .	45	15	6,000
Reszketők (<i>Shakers</i>) .	—	28	5,000
Az új Jerusalemi tem- plom	30	—	—
Emancipáló keresztselők	15	—	4,000
Zsidók 's egyéb itt név- szerint fel nem hozott vallások	—	150	50,000

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA